

ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БРУССО КОСТЯНТИН МИРОСЛАВОВИЧ

УДК 343.98:343.7

ДИСЕРТАЦІЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВООПОРУШЕНЬ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ В СФЕРІ ЖИТЛОВОГО
БУДІВНИЦТВА

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність
(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **К. М. Бруссо**

Науковий керівник **Тарасенко Олександр Сергійович**,
кандидат юридичних наук

Маріуполь – 2021

АНОТАЦІЯ

Бруско К.М. Розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва. – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність (081 – Право). – Донецький державний університет внутрішніх справ. Маріуполь, 2021.

Дисертація є одним з перших в Україні комплексних досліджень теоретичних і практичних питань методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері житлового будівництва, у якому сформульовано й обґрунтовано низку висновків і рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у відповідному напрямі.

Визначено структуру комплексної криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва, яка включає загальні положення (основи) розслідування корисливих посягань на власність і службових зловживань, та окремі напрями розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (розкрадань) (привласнення чужого майна, що було ввірене особі чи перебувало в її віданні; розтрата такого майна службовою особою; привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою службовим становищем; різні види зловживань у сфері службової діяльності пов'язаної з наданням публічних житлово-будівельних послуг), а також предикатних кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190, 197-1, 206, 358, 361, 364, 364-1, 365-2, 366–368, 369-2 КК України.

Елементами криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва є спосіб підготовки, учинення та приховування кримінальних правопорушень; обстановка вчинення кримінального правопорушення; предмет злочинного посягання; відомості про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, злочинні групи та потерпілих;

слідова картина. Важливе місце у такій структурі посідають взаємозв'язки слідової картини та способу вчинення кримінальних правопорушень, оскільки характер і локалізація слідів безпосередньо визначаються діями винуватих осіб, які в певній обстановці (з урахуванням специфіки функціонування житлово-будівельної організації, умов зберігання матеріальних цінностей, охорони об'єктів та контролю) обирають конкретний предмет (предмети) злочинного посягання (будівельні матеріали, обладнання та кошти), залишаючи криміналістично значимі відображення в речах і документах, дослідження яких має найбільше значення для встановлення ознак події кримінального правопорушення та причетних до нього осіб.

Виокремлено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва залежно від об'єму інформації про подію та особу злочинця, запропоновано алгоритми їх вирішення (ситуації, що характеризуються наявністю інформації про кримінальне правопорушення та причетну службову особу; ситуації, яким притаманні окремі відомості щодо джерела, виду і об'єму отриманої інформації, що викликає необхідність у додатковій перевірці даних) та запропоновані напрями розслідування й алгоритм проведення СРД, заходів забезпечення кримінального провадження та НСРД характерних для кожного етапу при різних слідчих ситуаціях.

Типовими версіями стосовно характеру події (що сталося), висунення яких на початковому етапі розслідування сприятиме якнайшвидшому встановленню фактичних обставин, є такі: а) розкрадання мало місце: кримінальне правопорушення вчинене матеріально-відповідальною особою, керівником організації, її службовою особою та (або) «сторонніми» особами; б) розкрадання немає, учинено адміністративне правопорушення; в) кримінальне правопорушення інсценовано, тобто заява про розкрадання приховує дії або допомагає реалізувати наміри службових осіб обслуговуючих організацій, зацікавлених власників будинку тощо; г) має місце конфлікт інтересів господарюючих суб'єктів щодо дотримання норм чинного законодавства.

Розкрито організаційні засади взаємодії слідчих зі співробітниками оперативних підрозділів та уповноваженими працівниками контрольно-ревізійних управлінь (відділів) шляхом проведення й реалізації матеріалів ревізії, надання слідчим підрозділам доступу до речей і документів, необхідних для проведення СРД, спільного збирання доказів, що стосуються кримінального провадження.

Запропоновано криміналістичний порядок (програму) збирання стороною обвинувачення доказів кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва шляхом проведення комплексу СРД, інших процесуальних дій та організаційних (контрольних) заходів, у тому числі вилучення (шляхом тимчасового доступу або обшуку) й огляду житлово-будівельної документації; обшуку; призначення і проведення ревізії (аудиту, службових та інших перевірок); допиту свідків, потерпілих і підозрюваних; призначення та проведення окремих видів експертиз.

З метою підвищення ефективності протидії корупційної організованої злочинності слідчому (прокурору) відповідно до вимог оперативної практики та з урахуванням досвіду розвинутих країн слід надати право проводити НСРД, пов'язані з тимчасовим обмеженням прав особи, до постанови ухвали слідчого для отримання доказів, пов'язаних із діяльністю злочинної організації (ч. 1 ст. 250 КПК); необхідно закріпити в законі можливість одержання слідчим (прокурором) інформації про з'єднання абонентів без ухвали слідчого судді, оскільки воно не пов'язане з обмеженням конституційних прав конкретних осіб й відповідає існуючій процесуальній практиці (ст. 263 КПК України); із кримінального процесуального законодавства слід вилучити існуючі посилання на законодавче визначення тактики проведення НСРД, оскільки тактика формується конкретною оперативною ситуацією, а її зміст має режимні обмеження (ч. 5 ст. 273 КПК України).

За результатами вивчення слідчої практики з'ясовано, що у кримінальних провадженнях про розкрадання у сфері житлового будівництва спеціальні знання застосовують під час: проведення експертиз (експерти можуть надати висновок стосовно визначеного кола питань для планування розслідування, формулювання версій. До числа основних недоліків, пов'язаних з призначенням та проведенням

експертиз по даній категорії кримінальних проваджень віднесено: незрозумілість предмета експертизи; постановка перед експертом запитань, які не враховують складність слідчої ситуації та призводять до збільшення термінів розслідування й призначення додаткових експертиз; не призначення експертиз коли їх проведення обов'язкове); 2) проведення документальних перевірок (позапланових ревізій) (сприяють виявленню фактів порушення законодавства, встановленню службових і матеріально відповідальних осіб, які допустили або вчинили кримінальні правопорушення (розкрадання майна, коштів, ухилення від сплати податків, нецільового використання коштів тощо); 3) отримання письмових висновків спеціалістів (спеціаліст у галузі бухгалтерського обліку може надати консультації з приводу процедури руху грошових коштів, документального оформлення фінансових операцій, бухгалтерської звітності, постановки запитань на допиті, підбору необхідних для пред'явлення документів); 4) участі спеціалістів у проведенні СРД допиту експерта.

Ключові слова: житлове будівництво, корупція, службова особа, криміналістична характеристика, кримінальне провадження, розслідування, слідча (розшукова) дія, негласна слідча (розшукова) дія, спеціальні знання.

SUMMARY

Brusso K.M. Investigation of corruption offenses committed in the field of housing. - Dissertation for the degree of Candidate of Law (Doctor of Philosophy) in the specialty 12.00.09 - criminal procedure and criminology; forensic examination; operative-search activity (081 - Law). - Donetsk State University of Internal Affairs. Mariupol, 2021.

The dissertation is one of the first in Ukraine complex researches of theoretical and practical questions of a technique of investigation of corruption criminal offenses which are made in the field of housing construction in which a number of conclusions and recommendations directed on increase of efficiency of activity of law enforcement agencies in the corresponding direction is formulated and substantiated.

The structure of a comprehensive forensic methodology for investigating corruption offenses in the field of housing, which includes general provisions (basics) of the investigation of mercenary encroachments on property and abuse of office, and certain areas of investigation of misappropriation, misappropriation or misappropriation (misappropriation) another's property entrusted to or under the authority of a person, misappropriation of such property by an official, misappropriation, misappropriation or seizure of another's property by abuse of office by an official, various types of abuse in the field of official activities related to the provision of public housing services), as well as predicate criminal offenses under Art. 190, 197-1, 206, 358, 361, 364, 364-1, 365-2, 366–368, 369-2 of the Criminal Code of Ukraine.

Elements of the forensic characteristics of criminal offenses in the field of housing are the method of preparation, commission and concealment of criminal offenses; the circumstances of the commission of a criminal offense; the subject of criminal encroachment; information on persons who have committed a criminal offense, criminal groups and victims; trace picture. An important place in this structure is occupied by the relationship of the trace picture and the method of committing criminal offenses, as the nature and location of traces are directly determined by the actions of the perpetrators, who in a given situation (objects and control) choose a

specific subject (objects) of criminal encroachment (building materials, equipment and funds), leaving forensically significant reflections in things and documents, the study of which is most important to establish the signs of a criminal offense and persons involved.

Typical investigative situations of the initial stage of investigation of corruption criminal offenses committed in the field of housing construction depending on the amount of information about the event and the identity of the offender are identified, algorithms for their solution are proposed (situations characterized by information about criminal offenses and officials involved; which are characterized by separate information on the source, type and amount of information obtained, which necessitates additional verification of data) and proposed areas of investigation and algorithm for conducting SRD, measures to ensure criminal proceedings and NSDS specific to each stage in different investigative situations.

Typical versions regarding the nature of the event (what happened), the presentation of which at the initial stage of the investigation will help to establish the facts as soon as possible, are as follows: a) theft took place: a criminal offense committed by a responsible person "third parties"; b) there is no theft, an administrative offense has been committed; c) the criminal offense is staged, ie the statement of theft hides the actions or helps to realize the intentions of officials of service organizations, interested homeowners, etc .; d) there is a conflict of interests of economic entities regarding compliance with current legislation.

The organizational principles of interaction of investigators with employees of operational units and authorized employees of control and audit departments (divisions) by conducting and implementing audit materials, providing investigative units with access to things and documents necessary for conducting SRD, joint collection of evidence related to criminal proceedings.

A forensic procedure (program) for the prosecution to collect evidence of criminal offenses committed in the field of housing construction through a set of SRD, other procedural actions and organizational (control) measures, including seizure (by temporary access or search) and inspection of housing construction documentation; search; appointment and conduct of audits (audit, official and other inspections);

interrogation of witnesses, victims and suspects; appointment and conduct of certain types of examinations.

In order to increase the effectiveness of combating corruption organized crime, the investigator (prosecutor) in accordance with the requirements of operational practice and taking into account the experience of developed countries should be given the right to conduct NSDCs related to temporary restriction of individual rights. criminal organization (Part 1 of Article 250 of the CPC); it is necessary to enshrine in law the possibility for investigators (prosecutors) to obtain information about subscribers without the decision of the investigating judge, as it is not related to restricting the constitutional rights of specific persons and corresponds to existing procedural practice (Article 263 of the CPC of Ukraine); the existing references to the legislative definition of the tactics of conducting the NSDS should be removed from the criminal procedural legislation, as the tactics are formed by a specific operational situation, and its content has regime restrictions (Part 5 of Article 273 of the CPC of Ukraine).

According to the results of the study of investigative practice, it is found that in criminal proceedings on theft in the field of housing special knowledge is used during: examinations (experts can provide an opinion on a range of issues for investigation planning, versioning. Among the main shortcomings related to the appointment and conduct of examinations in this category of criminal proceedings include: incomprehensibility of the subject of examination; asking the expert questions that do not take into account the complexity of the investigative situation and 2) conducting documentary inspections (unscheduled audits) (help to identify violations of the law, the establishment of officials and financially responsible persons who have committed or committed criminal offenses (theft of property, funds, tax evasion, misuse of funds, etc.); 3) receipt of written conclusions of specialists (a specialist in the field of accounting may provide advice on the procedure of cash flow, documentation of financial transactions, accounting, questioning during interrogation, selection of documents required for presentation); 4) participation of specialists in conducting the SRD interrogation of the expert.

Key words: housing construction, corruption, official, forensic characteristics,

criminal proceedings, investigation, investigative (investigative) action, covert investigative (investigative) action, special knowledge.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бруссо К. М. Особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва. *Право та державне управління*. 2019. № 2. Т. 1. С. 280–286.

2. Бруссо К. М. Криміналістична характеристика особи злочинця, який вчиняє корупційні кримінальні правопорушення у сфері житлового будівництва. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 476–479.

3. Kostiantyn Brusso. Use of materials of operative-search activity in criminal proceedings concerning corruption criminal offenses which are committed in the sphere of housing construction. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 8(36). Vol. 1. S. 163–169.

4. Бруссо К. М. Теоретичні основи формування методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 550–553.

5. Бруссо К. М. Способи вчинення корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 4. С. 142–148.

6. Бруссо К. М. Загальна характеристика корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2021. № 51. С. 45-52.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Бруссо К. М. Взаємодія оперативних підрозділів з суб'єктами недержавного сектору безпеки у протидії корупційним кримінальним правопорушенням, які вчиняються в сфері житлового будівництва. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку* : матеріали міжнар.

наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 27–28 берез. 2020 р.). Запоріжжя : «Істина», 2020. С. 101–103.

8. Бруссо К. М. Поняття та сутність житла як об'єкта вчинення кримінальних правопорушень. *Проектування безпекового середовища громад: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 2 лип. 2021 р.). Київ : ТОВ «Компанія ВАІТЕ», 2021. С. 44–46.*

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	14
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ В СФЕРІ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА	25
1.1. Особливості формування методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва	25
1.2. Криміналістична характеристика корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва	53
1.2.1. Спосіб вчинення кримінальних правопорушень	60
1.2.2. Обстановка вчинення кримінальних правопорушень.....	69
1.2.3. Предмет кримінальних правопорушень.....	75
1.2.4. Слідова картина	79
1.2.5. Особа злочинця	86
Висновки до розділу 1	93
РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ В СФЕРІ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА	97
2.1. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва	97
2.2. Типові слідчі ситуації та версії розслідування	120
2.3. Організація взаємодії слідчих зі співробітниками оперативних підрозділів та іншими суб'єктами.....	137
Висновки до розділу 2.....	154

РОЗДІЛ 3 КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ В СФЕРІ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА	157
3.1. Тактико-криміналістичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій і заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва	157
3.2. Особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва.....	182
3.3. Використання спеціальних знань під час встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження	203
Висновки до розділу 3.....	218
ВИСНОВКИ	221
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	227
ДОДАТКИ.....	255

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
КК	Кримінальний кодекс України
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	Міністерство внутрішніх справ
НПУ	Національна поліція України
НСРД	негласні слідчі (розшукові) дії (-я)
ОРД	оперативно-розшукова діяльність
ОРЗ	оперативно-розшукові заходи
ОТЗ	оперативно-технічні засоби
СБУ	Служба безпеки України
СОГ	слідчо-оперативна група
СРД	слідчі (розшукові) дії (-я)
ст.	стаття
ч.	частина, частини
ФФБ	фонд фінансування будівництва
ФОН	фонд операцій з нерухомістю

ВСТУП

Актуальність теми. Корупція була, є і, очевидно, буде (принаймні в найближчому майбутньому) однією з найбільш масштабних та глобальних проблем в Україні. Відповідно до ст. 19 Конституції України, посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що передбачені законами нашої держави. Від реалізації цього положення значною мірою залежить належна діяльність державного апарату, функціонування підприємств, установ та організацій усіх форм власності, своєчасне й справедливе розв'язання соціальних проблем, забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина, законних інтересів юридичних осіб. На вирішення цих питань має бути спрямовано зусилля всіх службових осіб владних органів.

Однак службові особи у сферах публічного права нерідко вдаються до злочинних порушень покладених на них обов'язків. Не виключення стала й сфера житлового будівництва. У цьому сегменті економіки країни значним залишається чинник корумпованості службових осіб підрядних організацій (у галузі житлового будівництва станом на 2021 рік нараховується 29,6 тис. підприємств та 22,9 тис. фізичних осіб-підприємців) і державних контролюючих органів, які пов'язані тіньовими схемами з комерційними структурами й організованими злочинними угрупованнями. Нерідко внаслідок завищення вартості виконаних робіт на об'єктах, зведених шляхом підроблення проектно-кошторисної документації, необґрунтовано одержуються незаконні надприбутки, розмір яких зазвичай перевищує фактичні валові витрати. Системність і сталість розкрадань та інших кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва дає підстави визнати, що вони реально загрожують безпеці країни. Зокрема, упродовж 2015–2020 років внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) 7328 тис. кримінальних правопорушень за фактами вчинення розкрадань службовими особами у цій сфері, а направлено до суду з обвинувальним актом – лише 922.

Такі статистичні дані засвідчили те, що злочинці стали активно

приспосовуватися до нової системи функціонування житлово-будівельної сфери і форм контролю за її діяльністю, розширили можливості незаконного збагачення, використовуючи нові та видозмінені способи розкрадань (коштів, товарно-матеріальних цінностей, що зайняли лідируючі позиції). Характерним для житлово-будівельної галузі є кваліфіковане приховування слідів та ознак кримінально караних діянь (частка латентної злочинності у цій сфері складає 70–80 %) шляхом використання мережі різних господарюючих суб'єктів недержавного сектору, що займаються житлово-будівельним бізнесом, підроблення проектно-кошторисної, реєстраційної та дозвільної документації, ігнорування житлово-будівельних норм і правил безпеки, неправомірного доступу до інформації в автоматизованих телекомунікаційних мережах, застосування удосконалених технологій відмивання злочинних доходів, що значно ускладнює своєчасне виявлення й розслідування таких правопорушень.

Загальні положення криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти власності загалом досліджували у своїх працях такі вчені як Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, О. Я. Баєв, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. І. Василичук, О. І. Возгрін, І. В. Гора, Л. Я. Драпкін, А. В. Дулов, В. А. Журавель, В. С. Зеленецький, А. М. Кислий, І. І. Когутич, О. І. Козаченко, В. О. Коновалова, О. Є. Користін, О. П. Кучинська, В. К. Лисиченко, В. О. Образцов, О. В. Одерій, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва, Р. Л. Степанюк, О. О. Сухачов, В. В. Тіщенко, О. Ю. Татаров, Л. Д. Удалова, П. В. Цимбал, В. Ю. Шепітько, О. О. Юхно, М. П. Яблоков та інші. Різні аспекти розслідування корупційних кримінальних правопорушень розглядали також А. Б. Балонь, І. В. Бабій, Д. А. Бондаренко, В. М. Ліщенко, Я. Є. Мишков, О. С. Тарасенко, В. М. Трепак, М. С. Цуцкірідзе, у сфері будівництва – Р. І. Благута, А. В. Вавриш, А. А. Вознюк, А. П. Запотоцький, М. І. Камлик, С. В. Князєв, С. С. Кулик, В. Д. Ларічев, В. В. Лисенко, О. М. Литвак, М. А. Неймарк, Г. А. Матусовський, А. В. Микитчик, С. І. Ніколаюк, І. М. Попова, А. А. Сандрачук, Р. С. Сатуєв, О. А. Слабченко, О. В. Таран, О. В. Тихонова, С. С. Чернявський та інші.

Зазначені та інші науковці зробили вагомий внесок у розроблення досліджуваної проблематики, однак їхні праці ґрунтувались на законодавстві, що нині втратило чинність або зазнало суттєвих змін, а тому не повною мірою враховує та не завжди відповідає потребам правозастосовної практики. Тому, в умовах розбудови правової демократичної держави європейського зразка існує потреба у створенні дієвої системи кримінальної юстиції, здатної вживати скоординованих заходів, спрямованих на протидію злочинності та запобігання корупції й розроблені окремої методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері житлового будівництва. Усе вищевикладене актуалізує теоретичну та практичну значимість дослідження за обраною темою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України № 392/2020), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126), Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр. (постанова загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р.), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454), а також згідно тематики науково-дослідних робіт Донецького юридичного інституту МВС України на 2017–2020 роки «Теоретико-прикладні основи забезпечення якості кримінального законодавства у сфері боротьби із злочинністю» (№ 0116У006148).

Мета і задачі дослідження. Метою роботи є вдосконалення положень криміналістичної характеристики та методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері житлового будівництва, на підставі теоретичного аналізу та в контексті правозастосовної практики.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі *задачі*:

– визначити особливості формування криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у

сфері житлового будівництва;

- розкрити елементи криміналістичної характеристики корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері житлового будівництва, виявити кореляційні зв'язки і залежності між її елементами;

- деталізувати обставини, що підлягають встановленню у таких кримінальних провадженнях;

- конкретизувати типові слідчі ситуації, версії, тактичні завдання початкового етапу розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері житлового будівництва та алгоритм слідчих (розшукових) дій (СРД) за їх виникненням;

- запропонувати напрями удосконалення взаємодії слідчих зі співробітниками оперативних підрозділів та іншими суб'єктами;

- сформувати тактику проведення окремих СРД і заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері житлового будівництва;

- виявити складнощі в організаційному забезпеченні та практиці тактико-криміналістичного забезпечення проведення негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері житлового будівництва;

- окреслити перспективи розвитку використання спеціальних знань і призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях цієї категорії.

Об'єкт дослідження – правовідносини, що виникають у сфері житлового будівництва та діяльність органів досудового розслідування під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у цій сфері.

Предмет дослідження – розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері житлового будівництва.

Методи дослідження. Для виконання поставлених задач застосовано сукупність методів і прийомів наукового пізнання, що надали можливість усебічно вивчити об'єкт дослідження. *Загальнонаукові методи* (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) дали змогу деталізувати зміст

питань, розглянутих у роботі (розділи 1–3). У роботі також застосовувалися спеціальні методи, зокрема: *історико-правовий* – дозволив проаналізувати стан наукових досліджень, законодавства та правозастосовної практики щодо розслідування кримінальних правопорушень у сфері будівництва (підрозділи 1.1, 1.2, розділ 2); *догматичний* – при тлумаченні понятійного апарату дослідження (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 3.1, 3.3); *системно-структурний* – для окреслення структурних елементів криміналістичної характеристики корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва, з виділенням класифікаційних ознак, зв'язків і залежностей між окремими елементами (розділ 1); *системний* – з метою виокремлення обставин вчинення, типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування та побудови версій у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії (підрозділи 2.1, 2.2); *порівняльно-правовий* – під час аналізу діяльності недержавного сектору безпеки і правоохоронних органів, системи окремих СРД і НСРД (підрозділи 2.3, 3.1, 3.2); *статистичний* – під час опрацювання показників, які характеризують результати розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері житлового будівництва (розділи 1–3); *соціологічні (спостереження, інтерв'ювання, анкетування)* – для узагальнення результатів анкетування й інтерв'ювання працівників правоохоронних органів, вивчення матеріалів кримінальних проваджень, матеріалів слідчої та судової практики (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять результати вивчення 141 кримінального провадження за ст. 191, 364, 366, 368 КК України, що були розглянуті судами у 2015–2020 роках з усіх регіонів країни; зведені дані анкетування 92 прокурорів, 129 слідчих та 160 оперативних працівників Національної поліції у містах Дніпрі, Києві, Львові, Одесі й Харкові; статистичні та аналітичні дані Офісу Генерального прокурора, МВС України, Національної поліції України, Державної фіскальної служби України, Державної судової адміністрації України, Державної аудиторської служби України, Державної архітектурно-будівельної інспекції України, Державної служби фінансового

моніторингу України, Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), міських та обласних державних адміністрацій, слідча та прокурорська практика.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших в Україні комплексних досліджень теоретичних і практичних питань методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері житлового будівництва, у якому сформульовано й обґрунтовано низку висновків і рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у відповідному напрямі, зокрема

вперше:

– визначено структуру комплексної криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва, яка включає загальні положення (основи) розслідування корисливих посягань на власність і службових зловживань, та окремі напрями розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (розкрадань) (привласнення чужого майна, що було ввірене особі чи перебувало в її віданні; розтрата такого майна службовою особою; привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою службовим становищем; різні види зловживань у сфері службової діяльності пов'язаної з наданням публічних житлово-будівельних послуг), а також предикатних кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190, 197-1, 206, 358, 361, 364, 364-1, 365-2, 366–368, 369-2 КК України;

– виокремлено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва залежно від об'єму інформації про подію та особу злочинця, запропоновано алгоритми їх вирішення (ситуації, що характеризуються наявністю інформації про кримінальне правопорушення та причетну службу

особу; ситуації, яким притаманні окремі відомості щодо джерела, виду і об'єму отриманої інформації, що викликає необхідність у додатковій перевірці даних) та запропоновані напрями розслідування й алгоритм проведення СРД, заходів забезпечення кримінального провадження та НСРД характерних для кожного етапу при різних слідчих ситуаціях;

– розкрито організаційні засади взаємодії слідчих зі співробітниками оперативних підрозділів та уповноваженими працівниками контрольно-ревізійних управлінь (відділів) шляхом проведення й реалізації матеріалів ревізії, надання слідчим підрозділам тимчасового доступу до речей і документів, необхідних для проведення СРД, спільного збирання доказів, що стосуються кримінального провадження;

– запропоновано криміналістичний порядок (програму) збирання стороною обвинувачення доказів кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва шляхом проведення комплексу СРД, інших процесуальних дій та організаційних (контрольних) заходів, у тому числі вилучення (шляхом тимчасового доступу або обшуку) й огляду житлово-будівельної документації; ініціювання призначення ревізії (аудиту, службових та інших перевірок); допиту свідків, потерпілих і підозрюваних; призначення та проведення окремих видів експертиз;

удосконалено:

– структуру криміналістичної характеристики корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва, до якої включено такі елементи: предмет злочинного посягання; спосіб (підготовки, учинення, приховування) та обстановка вчинення кримінального правопорушення; слідова картина; особа злочинця;

– систематизацію найбільш поширених способів учинення розкрадань у сфері житлового будівництва, характерних для них ознак матеріального та інтелектуального підроблень документів, використання інших суб'єктів (юридичних осіб, службових і матеріально-відповідальних осіб, нотаріусів та ін.), серед яких виокремлено найбільш поширені технології протиправної

діяльності;

– наукові положення виявлення ознак розкрадання у житлово-будівельній сфері на основі оцінки слідчим матеріалів перевірки заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення; актів державних контролюючих органів; матеріалів уповноважених осіб, які затримали службову особу під час учинення кримінального правопорушення; безпосереднє виявлення ознак кримінальних правопорушень за матеріалами оперативних підрозділів або інших кримінальних проваджень;

– порядок проведення, фіксації та перспектив використання результатів НСРД у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії: аудіо-, відеоконтроль особи; арешт, огляд, виїмка кореспонденції; знаття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; моніторинг банківських рахунків; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; спостереження за особою, річчю або місцем;

дістало подальшого розвитку:

– типологія службових осіб, які причетні до вчинення корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва за відповідними критеріями (характером виконуваних ними службових функцій; кримінально-правовими ознаками; кількісно-якісним складом), що має значення для виявлення джерел інформації про підозрюваного, обрання тактичних прийомів проведення СРД та НСРД;

– тактичні підходи щодо вирішення проблеми подолання протидії розслідуванню з боку підозрюваного в ситуаціях, коли він не має наміру сприяти стороні обвинувачення в отриманні повної та достовірної інформації, не визнає своєї участі у вчиненні кримінального правопорушення, наполягає, що не усвідомлював корупційного протиправного характеру своїх дій, перекладає вину на співучасників, відмовляється від давання показань або дає очевидно неправдиві (суперечливі) показання;

– деталізований перелік обставин, які необхідно встановити на

початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва, зокрема: факт злочинних дій; службовий статус особи підозрюваного; документи;

– методика виявлення за бухгалтерськими та іншими документами фінансової звітності ознак порушень (збирання доказів) у сфері житлового будівництва шляхом упровадження сучасних форм і методів роботи, до яких належать інвентаризація, контрольний обмір, ревізія (аудит);

– рекомендації щодо порядку залучення слідчим різних категорій спеціалістів (надання консультацій та безпосередньої технічної допомоги; проведення документальних перевірок; витребування та отримання висновків ревізій та актів перевірок; призначення експертиз).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані висновки і пропозиції впроваджено та можуть бути використані у:

- *науково-дослідній сфері* – для подальшого розроблення наукових проблем розслідування корупційних кримінальних правопорушень (акт впровадження у науково-дослідну діяльність Донецького державного університету внутрішніх справ від 09.07.2021);

– *законотворчій діяльності* – під час внесення змін і доповнень до кримінального процесуального законодавства України;

– *практичній діяльності* правоохоронних органів України – у системі службової підготовки та в практичній діяльності органів досудового розслідування, при розробленні та вдосконаленні відомчих нормативно-правових актів, підготовці посібників, методичних рекомендацій (акти Головного слідчого управління Національної поліції України від 01.07.2021 та Головного слідчого управління Державного бюро розслідувань від 02.07.2021);

– *освітньому процесі* – під час підготовки та проведення лекцій, семінарських і практичних занять з курсантами та слухачами закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Кримінальний процес», «Розслідування окремих

видів злочинів» та «Доказування у кримінальному провадженні» (акти Донецького державного університету внутрішніх справ від 09.07.2021 та 19.07.2021).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку» (м. Запоріжжя, 27–28 березня 2020 р.); «Проектування безпекового середовища громад» (м. Маріуполь, 2 липня 2021 р.)»

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації відображено у восьми наукових публікаціях, серед яких п'ять статей – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – у закордонному юридичному виданні, дві – у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається із анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (288 найменувань на 28 сторінках) та чотирьох додатків на 14 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 268 сторінок, із них основний текст – 205 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ В СФЕРІ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА

1.1. Особливості формування методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва

За Конституцією України кожному гарантується право на житло [137]. Реалізація цього права передбачає можливість придбання житла у власність. Ринок житла є важливим чинником забезпечення соціальних потреб населення. Житловий сектор є безпомилковим індикатором успішності державної політики, причому навіть більш наочним, ніж інші галузі економіки та об'єкти соціальної сфери.

Також, основною задачею містобудування є створення певного матеріального середовища, у якому потреби людей повинні задовольнятися у найкращий спосіб шляхом проведення містобудівної політики, яка полягає у розробці державних стандартів, норм і правил, пов'язаних з плануванням, забудовою й іншим використанням території [261, с. 112]; у підготовці і впровадженні містобудівної документації та інвестиційних програм розвитку населених пунктів, а також у створенні системи моніторингу і контролю за дотриманням містобудівного законодавства та документації.

Становлення та розвиток ринку житла в Україні сприяє появі нових форм власності, різноманітних цивільних і господарських відносин. Розвиток ринку житла є важливим чинником забезпечення соціальних потреб населення, але водночас недостатній рівень правової освіченості громадян – учасників

цивільного обігу житла, а також висока ринкова вартість об'єктів нерухомості створюють підґрунтя для вчинення низки злочинів, у структурі яких чітко виокремлюються кілька основних об'єктів злочинного посягання – правовідносини у сфері обігу житла на первинному та на вторинному ринку. Як незаконні операції з нерухомістю, так і кримінально-карані корисливі посягання на власність у цій сфері стають поширеними через те, що операції з житлом відносяться до одного з найбільш високодохідних видів бізнесу. Високий ступінь ризику операцій з житлом викликаний, насамперед, заплутаним законодавством, великою кількістю складних документів, що супроводжують купівлю-продаж. Тому ринок житла стає все більш криміналізованим, чому сприяє поява нових схем учинення злочинів. Якщо в минулому злочинці в основному маскували факт учинення злочину шляхом усунення свідків, потерпілих, маскували свою особистість, то сьогодні розвиток ринкових відносин надає ряд шляхів для використання цивільно-правових угод з метою приховування факту злочину на ринку житла. За період 2015–2020 рр. на первинному ринку житла вчинено 13 744 кримінальні правопорушення, на вторинному ринку житла – 6004 кримінальні правопорушення [206]. Ці тенденції загострюються у зв'язку з економічною та політичною кризою в країні.

У той же час, економічна безпека держави є невід'ємною складовою її національної безпеки та перебуває в тісному взаємозв'язку з усіма економічними процесами, що відбуваються в суспільстві. Вона сприяє створенню соціально орієнтованої ринкової економіки, забезпечує зростання рівня життя й добробуту населення, відіграє ключову роль у провадженні ефективної економічної політики в державі, слугуючи гарантом соціальної стабільності в суспільстві та передумовою фінансового розвитку країни, її становлення на міжнародній арені як конкурентоспроможного й інвестиційно привабливого суб'єкта.

Економічна злочинність в Україні й окремі її види характеризуються постійним зростанням рівня латентності, поширенням та вдосконаленням тіньових схем зловживань з бюджетними коштами, проявів кримінальної корупції з боку службових осіб органів державної влади та управління в межах

реалізації ними своїх повноважень тощо. У зв'язку з активним розвитком фінансової системи, технологічним удосконаленням здійснення фінансових операцій, проникненням у національні економіки транснаціональної злочинності, проблема запобігання та протидії економічній злочинності набуває глобального характеру. Становлячи систему загроз для фінансових ринків, зокрема національних, економічна злочинність стає проблемою національної економічної безпеки. Криміналізація економічних відносин постає як одна з основних загроз економічній безпеці України. Ефективна діяльність правоохоронної системи – це ключовий фактор, спрямований на нейтралізацію цієї загрози.

Сучасні проблеми забезпечення економічної безпеки в Україні пов'язані з вкрай високою активністю організованої злочинності. У зв'язку з прискореним розвитком фінансової системи, технологічним удосконаленням здійснення фінансових операцій, проникненням у національні економіки транснаціональної злочинності, проблема запобігання та протидії економічній злочинності набуває глобального характеру. Адже економічне зростання сучасного суспільства нерозривно пов'язане із запобіганням різноманітним загрозам, які особливо набувають поширення в період реформування економічної системи.

З метою виявлення та розслідування економічних кримінальних правопорушень постає необхідність у всебічному й структурованому дослідженні деструктивних процесів, які виникають у сфері економічної діяльності під впливом кримінальних правопорушень. Зазначене дасть змогу ефективно протидіяти загрозам у фінансово-економічній сфері. Ефективним засобом у виконанні окреслених завдань є інститут фінансових розслідувань, який посідає одне з чільних місць у системі протидії економічній злочинності та забезпеченні економічної безпеки. Фінансові розслідування як певний механізм аналітичного забезпечення економічної безпеки використовують у системі заходів економічної політики, контролю, правоохоронних механізмів [264].

У той же час, відсутність систематизованих відомостей про методику розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх

повноважень, особливо за сучасних умов боротьби з корупцією, значно знижує ефективність правоохоронної діяльності. Поряд з цим, особи, які вчиняють дані злочини, добре орієнтуються в сучасному законодавстві, мають ґрунтовні знання у сфері економічної діяльності, між ними існують тісні корупційні зв'язки. Ці та інші обставини дають можливість приховувати злочинну діяльність та протидіяти розслідуванню. За окреслених умов, з метою реалізації вимог антикорупційного законодавства, досягнення завдань кримінального провадження, важливо сформулювати теоретичні засади та практичні рекомендації щодо розслідування злочинів, вчинених із використанням службовою особою своїх повноважень [17].

Така загальна мета розробки методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва. У той же час, зважаючи на зростаючу динаміку кількісних показників кримінальних правопорушень, з метою оптимізації розслідування досить специфічних правопорушень, виникає об'єктивно зумовлена необхідність наукового розроблення ряду методик з найбільш важливих ключових напрямів, що можливе лише за умови детального вивчення криміналістичної характеристики злочинів у сфері будівництва [102, с. 66–67].

Ґрунтовне дослідження криміналістичної характеристики, з урахуванням актуальної на сьогодні слідчої, експертної та судової практики, надає змогу в режимі реального часу проаналізувати стан та оперативну обстановку щодо кількісного і якісного рівня злочинності за низкою показників, на основі отриманих даних сформулювати наукові основи комплексної криміналістичної методики.

Стан й умови протидії найнебезпечнішим виявам корисливої, організованої та економічної злочинності, пов'язані з ними якісні зміни криміногенної ситуації у країні визначили для криміналістики низку нових завдань. Найбільш суттєво вони торкаються криміналістичної методики [21, с. 10].

І це не випадково, оскільки саме цей розділ криміналістики найбільш обумовлений потребами судово-слідчої практики щодо пошуку та

вдосконалення наукових засобів і методів розкриття та розслідування злочинів. Задоволення цих потреб і є головною метою криміналістики загалом, зумовлює тенденції внутрішнього розвитку цієї науки, визначає місце й роль у ній окремих теорій, зокрема криміналістичної класифікації, криміналістичного прогнозування, криміналістичної характеристики злочинів та ін.

Водночас певне «відставання» науково-методичних рекомендацій від нагальних потреб практики пояснюють відсутністю належних теоретичних досліджень саме в галузі криміналістичної методики. Криміналістичний аналіз злочинів, який раніше здійснювали з метою розроблення прикладних рекомендацій щодо розслідування, фактично перетворився на безсистемне зведення кримінально-правових, кримінологічних і кримінально-процесуальних аспектів характеристики окремих діянь [19, с. 8; 272].

Розслідування кримінальних правопорушень – специфічна пізнавальна та організаційно-тактична діяльність, сутність якої обумовлена особливостями формування доказової інформації і встановленим законом порядком її одержання. Протидія злочинній діяльності відбувається шляхом виявлення, розслідування та попередження кримінальних правопорушень, що охоплюється поняттям криміналістичної діяльності. Наукове криміналістичне пізнання відбувається через відповідну дослідницьку діяльність, об'єктами якої є злочинна діяльність та діяльність із виявлення, розслідування та попередження кримінальних правопорушень. Результатами наукової криміналістичної діяльності є розробка теоретичних положень, рекомендацій з окремих методичних, організаційних або тактичних аспектів практичної криміналістичної діяльності. Значне місце при цьому відводиться науковим розробкам методик розслідування окремих видів та груп кримінальних правопорушень (окремим методикам розслідування кримінальних правопорушень). Із самого початку процесу формування методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень відчувалася необхідність надання певної системи узагальнених відомостей про найбільш виразні ознаки даного виду кримінальних правопорушень, що має передувати

безпосередньо розробці комплексів методичних рекомендацій. На різних етапах становлення методики науковці-криміналісти вирішували це питання по-різному. На підставі аналізу й узагальнення різних методологічних підходів до визначення вихідних засад побудови системи окремої методики розслідування переважна більшість науковців схиляється до думки, що основою побудови окремих методик є криміналістична характеристика кримінальних правопорушень (В. П. Бахін, О. М. Колесніченко, М. В. Салтевський) [17; 130; 222].

Складний процес становлення і розвитку суспільних відносин нерозривно пов'язаний із зміцненням законності і цілеспрямованої боротьби з негативними соціальними явищами, до числа яких відноситься і кримінальна протиправність, яка порушує правопорядок, посягає на життя, здоров'я, свободу і гідність громадян, перешкоджає проведенню соціально-економічних перетворень.

Особливу гостроту боротьба із кримінальною протиправністю набуває в теперішній час. Структурна перебудова економіки, протиріччя і труднощі в соціальному, духовному житті, послаблення дисципліни і відповідальності сприяють зростанню протиправних діянь. Збільшується кількість вбивств загалом та тих, які вчиняються іноземцями або за їх участі. Дії злочинців стають більш агресивними, жорстокими і організованими.

Успіх здійснення правоохоронними органами своїх функцій знаходиться у прямому зв'язку з використанням у їх діяльності досягнень науково-теоретичного прогресу. Важливе значення в цьому відношенні належить юридичній науці і, зокрема, криміналістиці з її ключовим розділом – методикою розслідування кримінальних правопорушень [142–153].

З позицій криміналістики розслідування кримінальних правопорушень є, мабуть, найбільш складним та своєрідним видом діяльності у структурі боротьби із кримінальною протиправністю. Вивчення практики розслідування кримінальних правопорушень, як специфічної діяльності, та методики розслідування кримінальних правопорушень, як розділу криміналістики, дає

підстави для таких роздумів щодо складності та специфічності розслідування кримінальних правопорушень.

По-перше, розслідування кримінальних правопорушень завжди спирається на норми кримінального права. З огляду на це, розслідування кримінальних правопорушень, як діяльність, бере свій початок тоді, коли має місце порушення норм кримінального права.

Стосовно цього С. І. Тихенко зазначав, що слідчий не займається розслідуванням у справі «взагалі», а встановлює у випадках, коли було скоєно кримінальне правопорушення, шляхом розслідування такі факти, які, маючи кримінально-правове значення, доказують у діях винуватого наявність складу даного кримінального правопорушення, а також обставини, які обтяжують або пом'якшують відповідальність. Так як ознаки складу кримінального, які визначені кримінальним законом, мають дуже суттєве значення для проведення слідчим розслідування, вони, природно, повинні мати і мають таке ж велике значення для теоретичних розробок у галузі методики розслідування кримінальних правопорушень окремих видів [248, с. 180]. Ця думка пізніше отримала схвалення і у дослідженнях інших вчених. Так, наприклад І. М. Лузгін писав про безпосередню залежність розслідування окремих видів кримінальних правопорушень від об'єктивних їх особливостей, що розслідується, їх юридичних ознак та умов вчинення [176, с. 9–10]. Ще більш визначено висловився О. Н. Колесниченко: «Визначальну роль у розслідуванні і його методиці грає кваліфікація злочину, яка дозволяє встановити конкретні завдання розслідування, що в свою чергу впливає на використання тих чи інших методів. Положення кримінального права допомагають правильно визначити обставини, які підлягають в'ясненню в ході розслідування злочинів» [131, с. 15].

По-друге, специфічність розслідування кримінальних правопорушень полягає в тому, що ця діяльність, на відміну від інших видів діяльності, найбільш жорстко врегульована нормами кримінального процесуального права. З цього приводу Р. С. Белкін пише, що кримінально-процесуальний закон встановлює загальну процедуру розслідування, дає вичерпний перелік слідчих дій, за

допомогою яких здійснюється розслідування, межі їх проведення, визначає загальну формулу предмета доказування, мету розслідування [27, с. 343–348]. У зв'язку з цим доречно, як на нашу думку, звернути увагу на відомі, але надзвичайно важливі обставини. Йдеться про те, що розслідування кримінальних правопорушень врегульовано нормами кримінального процесуального права дуже детально. Визначено з якою метою, хто, у які терміни, відносно кого проводить розслідування, як може бути доказово отримана інформація, з яких джерел, ким, як, за яких умов зафіксована, хто може прийняти участь у цій діяльності, у яких межах та інші обставини.

Тобто своєрідність цієї діяльності полягає в тому, що однією з провідних її ознак є точне і неухильне дотримання вимог кримінального та кримінального процесуального законодавства.

Проблематика забезпечення розслідування кримінальних правопорушень не залишилась поза увагою криміналістів. Більше того, слід сказати, що дослідження питань забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, слідчої практики, проходить досить активно, зокрема дана проблематика детально досліджена в роботах таких науковців, як Н. Г. Абрамової [2], В. П. Бахіна [19], В. І. Боярова [32], І. В. Загороднього [99], В. А. Журавля [97], А. В. Іваниці [111], А. В. Іщенко [114], В. К. Лисиченка [172], Н. С. Карпова [122], Н. І. Клименко [125], І. І. Митрофанова та В. М. Лінова [184], О. М. Самойлової [223], В. Ю. Шепітька [278], Ю. М. Черноус [273] та ін. Більш детально зупинимося на деяких роботах, що присвячені нашому дослідженню.

Про складність проблем забезпечення розслідування кримінальних правопорушень та інтенсивність їх вивчення свідчить хоча б те, що в криміналістичній науці визначились неоднозначні підходи до дослідження цих питань. Особливо це помітно у напрямках наукових досліджень окремих наукових шкіл, зокрема Київської та Харківської.

Вчені криміналісти продовжували досліджувати основні проблемні питання криміналістичної науки, враховуючи потреби практики, але через обмежений об'єм нашого наукового дослідження ми не можемо простежити весь

генезис криміналістичного наукового забезпечення розслідування кримінальних правопорушень.

Набуття чинності КПК України 2012 року [161] поставило перед кримінальною процесуальною доктриною нові завдання, що пов'язано з теоретичним та прикладним переосмисленням ідеології застосування нових концептуальних новел і процесуальних інститутів кримінального процесуального законодавства. У цьому напрямі діяльності положення КПК України змушують по-новому розглядати окремі питання, які б здавалось на сьогодні є достатньо дослідженими у процесуальній науці. Зазначене стосується й застосування міжнародних правових стандартів та урахування практики Європейського суду з прав людини у кримінальному процесі України, а також правозастосовної діяльності правоохоронних органів і суду [255, с. 6–7].

Певні сучасні досягнення у галузі розробок методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень не означають, що всі тактико-методичні проблеми, які супроводжують розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням вирішені. Є спірні точки зору ряду вчених з багатьох положень методики розслідування, пов'язані з предметом, змістом та принципами її побудови, які прямо або побічно впливають на розробку приватних методик. Тим часом, чітке розуміння сутності, структури, змісту і принципів побудови криміналістичних методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень вкрай необхідно для ефективного використання таких знань у процесі розробки нових приватних криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень до якої слід віднести методику розслідування розбійних нападів на водіїв автотранспортних засобів.

В останні роки дослідники все більшу увагу стали приділяти теоретичній розробці методик, пов'язаних з розслідуванням окремих видів кримінальних правопорушень. З усього різноманіття сучасних висловлювань з цих питань заслуговують обговорення, на наш погляд, такі точки зору.

В. П. Бахін пропонує виділити загальний метод розслідування злочинів, який має загальне значення для розробки методик усіх видів [19]. В. І. Белецький

пише про необхідність розробки базової методики розслідування злочинів як універсальної теоретичної основи для формування методик розслідування окремих видів злочинів, що також схоже на ідею загального методу розслідування [25]. Подібну ідею формування базової методики розслідування злочинів запропонували В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель, визначивши її як систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо розслідування декількох видів злочинів, об'єднаних в єдиний предмет вивчення з урахуванням кримінально-правових та криміналістичних передумов [218, с. 33].

У наведених дослідженнях автори, на наш погляд, намагаються створити різні варіанти загального методу розслідування кримінальних правопорушень, що спірно. Аналізуючи їх точки зору, приходимо до висновку, що загальний метод розслідування або базова методика, не має практичної перспективи через свою спільність рекомендацій з розслідування кримінальних правопорушень, бо якщо вони мають загальний характер, то щодо розслідування конкретних видів злочинів буде незрозуміло як застосовувати слідчому дану методику, наприклад, щодо розслідування розбійних нападів на водіїв автотранспортних засобів.

На думку М. П. Яблокова, у криміналістичній методиці на протязі багатьох років ведеться розробка комплексних методик розслідування, що містять рекомендації з розслідування двох та більше однорідних видів злочинів (наприклад, методика розслідування підпалів та злочинних порушень правил пожежної безпеки тощо) [144, с. 174]. Важливо виходити з усталеного принципу побудови криміналістичної методики про те, що будь-який вчинений злочин за своєю природою індивідуальний акт злочинної поведінки, як і індивідуальні його методи розслідування, що визначаються слідчої ситуацією у кримінальному провадженні.

Перспективи мають, на наш погляд, дослідження за видовою методикою розслідування. Так, В. Є. Корноухов зазначає, що видова методика – це, обумовлена суперечливим ставленням вихідних ситуацій розслідування з комплексним характером предмета доказування, система тактичних завдань і

операцій, спрямована на формування системи доказів з метою обґрунтування наявності (відсутності) одного зі складів злочину, передбаченого комплексним характером предмета доказування [139, с. 54]. У даному визначенні, на наш погляд, автор, мабуть, відображає системний характер видової методики, виділяє загальні та приватні ознаки, важливі, по-перше, для формування системи доказів, по-друге, для обґрунтування наявності (відсутності) одного з складів кримінального правопорушення.

Аналіз вищенаведених позицій щодо методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, дозволяє прийти до висновку, що, по-перше, в даний час проглядається тенденція подальшого розвитку теоретичної основи методики розслідування кримінальних правопорушень; по-друге, подальше поглиблене дослідження проблем, і шляхів розвитку криміналістичної методики необхідно продовжити для розроблення найбільш ефективних засобів і методів розслідування кримінальних правопорушень, і впровадження у практику таких розробок у формі нових приватних методик розслідування конкретних видів злочинів. Наприклад, розробку методики розслідування розбійних нападів на водіїв автотранспортних засобів.

Побудова науково обґрунтованої методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва визначається принципами, покладеними в її основу, загальними положеннями. У криміналістичній літературі принципи побудови методики розслідування кримінальних правопорушень розглядаються різними вченими-криміналістами по-різному, що не виключає їх теоретичної та практичної значущості.

Так, А. М. Васильєв позначив вісім загальних положень (принципів) побудови методики [42, с. 16-19]. До них він відніс: найсуворіше дотримання вимог законності; кримінально-правову та криміналістичну характеристику злочинів; швидкість та повноту розслідування; порушення кримінальної справи; обставини, що підлягають встановленню; проведення первинних слідчих дій; планування та побудова слідчих версій; поєднання слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; використання допомоги громадськості. М. А. Селіванов

виділив дев'ять відомих загальних положень (принципів) методики [225, с. 61–64]. Однак усі автори визначають положення методики або як загальні положення методики розслідування практичної спрямованості, або як загальні умови провадження досудового розслідування.

З огляду на їх підхід, досить влучно розкрив сутність побудови криміналістичної методики А. М. Колесніченко, виділивши в них принципи науки, тобто принципи, що відносяться до розробки загальних положень методики розслідування як розділу криміналістики, і принципи практичної діяльності, тобто принципи, які стосуються побудови методики розслідування конкретного кримінального правопорушення [131]. У його точці зору, на нашу думку, обґрунтовано виділені два важливих положення: по-перше, принципи, що визначають науковий напрямок розвитку криміналістичної методики; по-друге, принципи, що визначають практичне спрямування сучасних уявлень та знань про методику розслідування кримінальних правопорушень різних видів.

Сьогодні криміналістична методика має здебільшого описовий вигляд, а в її структурі представлені такі «традиційні» елементи, як криміналістична характеристика злочину; обставини, що підлягають встановленню; особливості порушення кримінальної справи; початкові слідчі дії та оперативно-розшукові заходи; типові слідчі ситуації, висунення версій і планування розслідування; організація і тактика проведення окремих слідчих дій; профілактичні дії слідчого [98; 132]. Останніми роками цей перелік збільшився за рахунок застосування таких категорій, як криміналістична класифікація злочинів, взаємодія учасників розслідування тощо.

Незважаючи на те, що традиційна структура криміналістичної методики є апробованою в науці, її не можна визнати оптимальною, оскільки в ній далеко не завжди відбувається зв'язок між структурними елементами. Скажімо, відомості щодо криміналістичної характеристики злочинів не враховують при висвітленні питань з організації розслідування, насамперед при визначенні типових версій, або, навпаки, якщо типові версії й називають, то без посилань на відповідні дані, що відображені у криміналістичній характеристиці.

Заслуговують на увагу пропозиції розглядати окрему криміналістичну методику у вигляді інформаційно-пізнавальної моделі [69]. Цей підхід дає змогу організаційно впорядкувати структуру методики, забезпечити тісний зв'язок між відповідними елементами й таким чином підвищити ефективність пізнавальних дій.

Отже, удосконалення криміналістичної методики як системи знань й окремого розділу криміналістики має відбуватись через узагальнення та філософське осмислення накопиченого емпіричного матеріалу, пізнання наукових фактів, що належать як до злочинної діяльності, так і до сфери протидії злочинності. У зв'язку з цим, набувають особливого значення питання щодо удосконалення існуючих й формування нових методик розслідування окремих видів (груп) злочинів; застосування деяких теоретичних концепцій як підґрунтя для формування та вдосконалення методик розслідування (передусім, концепції криміналістичної характеристики злочинів); уніфікації поглядів вчених на структуру криміналістичної методики, характеристику її елементів; викладення цих положень у найбільш доступній для сприйняття й використання формі.

Отже, у комплексній криміналістичній методиці початкового етапу розслідування таких кримінальних правопорушень пропонуємо виділяти такі структурні елементи:

1) криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень (відомості про спосіб учинення злочину, обстановку вчинення злочину, предмет злочинного посягання, особу злочинця й типові сліди злочину);

2) типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування й відповідні їм комплекси процесуальних дій;

3) особливості організації й тактики проведення окремих процесуальних дій (СРД, НСРД);

4) використання спеціальних знань (методів економічного й документального аналізу) та призначення окремих видів судових експертиз.

Термін «нерухомість» у юридичному лексиконі нашої держави вперше почав вживатись у Законі України «Про заставу» (1992), у зв'язку з необхідністю

визначити предмет іпотеки. Нерухомістю, відповідно до цього Закону, виступає майно, пов'язане з землею: будівлі, споруди, квартира, підприємство як цілісний майновий комплекс, його структурні підрозділи [207], «нерухомість – це земля і все, що споруджено, зведено на ній, росте або прикріплене до неї» [120, с. 19], «нерухомість (нерухома річ, нерухоме майно) – ділянка території з належними їй природними ресурсами (грунтом, водою та іншими мінеральними та рослинними ресурсами), а також будівлями та спорудами [13, с. 13]. У практиці нерухомість – це, насамперед, будівлі (будинки та споруди) і земельні ділянки, розташовані як під цими будівлями, так і окремо [126, с. 114].

Будівництво – це галузь матеріального виробництва, в якій створюються основні фонди виробничого і невиробничого призначення: готові до експлуатації будівлі, будівельні конструкції, споруди, їх комплекси [35]. У широкому сенсі (як галузь) до будівництва також належать капітальний і поточний ремонт будівель і споруд, а також їх реконструкція, реставрація та реновація. Процес будівництва охоплює всі організаційні, вишукувальні, проектні, будівельно-монтажні та пусконаладжувальні роботи, пов'язані зі створенням, зміною або знесенням об'єкта, а також взаємодію з компетентними органами з приводу проведення таких робіт.

Результатом будівництва вважається зведена будівля (споруда) з внутрішньою обробкою, що діють інженерно-технологічними системами і повним комплектом документації, передбаченим законом [35].

З огляду на чинне законодавство, будівництво (у широкому сенсі) – це сфера правовідносин, учасниками яких здебільшого є наступні суб'єкти: інвестор (особа, яка вкладає власні або позикові кошти в будівництво); особи (компанії), які спеціалізуються на капітальних вкладеннях в будівництво з метою подальшого отримання прибутку; забудовник (особа, яка забезпечує будівництво на належній їй земельній ділянці); замовник (уповноважена інвесторами особа або власне інвестор, яка здійснює реалізацію інвестиційних проектів); підрядник (особа, яка виконує роботи за договором підряду (безпосередні виконавці), або посередники, які укладають договори субпідряду з виконавцями-

субпідрядниками); громадські (професійні, наукові, творчі) організації дослідників, проектувальників, архітекторів і будівельників; держава в особі органів державної влади та місцевого самоврядування (визначає містобудівну і житлову політику, здійснює правове регулювання, а також державний будівельний нагляд) [101, с. 35].

За галузевою класифікацією можна виокремити об'єкти промислового (заводи, фабрики), цивільного (житлові будинки, громадські будівлі, торгові комплекси, склади), сільськогосподарського, транспортного (дороги, лінійні об'єкти, мости, тунелі), військового будівництва, а також гідротехнічного (греблі, дамби, канали, берегоукріплювальні споруди і пристрої, водосховища) і гідромеліоративного (системи зрошення, осушення) призначення.

Відповідно до пункту 14.1.129 статті 14 Податкового кодексу України (2011), до об'єктів житлової нерухомості належать будівлі, віднесені законодавцем до житлового фонду, дачні та садові будинки [199]. Що стосується терміну «житлові будівлі», то житлові будівлі характеризуються сукупністю наступних ознак: відповідність будівель архітектурно-будівельним, санітарно-гігієнічним, протипожежним та іншим нормам і стандартам, що робить ці будівлі придатними для постійного проживання в них громадян; прийняття в експлуатацію комісією фахівців і спеціалістів зведеного будинку, що відповідає зазначеним умовам; реєстрація в органах місцевого самоврядування будівлі як жилої [95, с. 67]. Термін «будівля» включає у себе поняття «житловий будинок» [240, с. 19].

Будівництво житла – це регламентована нормами права сукупність послідовних дій щодо створення будівлі (об'єкта), призначеної та придатної для постійного проживання в ній людей, яка має одну чи кілька квартир і необхідні допоміжні приміщення. Об'єктом житлового будівництва є кожний відокремлений житловий будинок [240, с. 24], до поняття житла включаються багатоквартирні житлові будинки та квартири, приміщення, що знаходяться в них, ураховуючи особливості житла як специфічного об'єкта права власності [231, с. 90].

За ознакою можливості для проживання приміщення діляться на житлові та нежитлові [71, с. 91]. При визначенні жилих і нежених приміщень як самостійних об'єктів нерухомості виникає проблема їх індивідуалізації та визначення меж таких об'єктів у просторі, що є необхідним для державної реєстрації таких об'єктів нерухомості. Аналіз статті 178 ЦК України дає можливість зробити висновок, що основним принципом, який використовується при визначенні меж об'єкта нерухомості в просторі, є принцип самостійної цивільної оборотоздатності такого об'єкта [231, с. 75].

І. М. Попова зазначає, що у розумінні змісту терміна «житло» є відмінності в конституційному, цивільному й житловому законодавстві. У цивільному праві під житлом розуміють різновид нерухомості, з визначеними щодо неї правами, функціонально призначеної переважно для проживання фізичної особи. Згідно зі ст. 379 ЦК України, житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, призначені та придатні для постійного проживання. Цивільне законодавство окремо визначає такі об'єкти права власності: житловий будинок – будівля капітального типу, споруджена з дотриманням вимог, установлених законом, іншими нормативно-правовими актами, і призначена для постійного в ній проживання (ст. 380 ЦК України); садиба – земельна ділянка разом з розташованими на ній житловим будинком, господарсько-побутовими будівлями, наземними і підземними комунікаціями, багаторічними насадженнями (ст. 381 ЦК України); квартира – ізольоване помешкання в житловому будинку, призначене та придатне для постійного у ньому проживанні (ст. 382 ЦК України). Житло як річ є об'єктом цивільних прав (ст. 179 ЦК України), щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки на підставах, передбачених законом [203, с. 72].

Практично житло є різновидом нерухомого майна, оскільки його не можна без відповідного пошкодження та порушення експлуатаційних якостей відділити від земельної ділянки, на якій воно розташоване. Поняття «жиле приміщення» використовується двояко. По-перше, як узагальнююче, розглядаючи будинок, квартиру, їх частини, тобто як різновиди жилих

приміщень. По-друге, у вузькому розумінні, як частина, одиниця будинку чи квартири [240, с. 94]. Тобто, практично житлом є приміщення, що відповідає низці формальних вимог, зумовлених житловим призначенням зазначеного виду нерухомості. Житлове приміщення має відповідати вимогам будівельних норм, протипожежним правилам, санітарно-гігієнічним стандартам тощо [217, с. 4].

В аспекті розслідування кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва має значення також розподіл етапів (фаз) будівництва:

– доінвестиційна фаза, що включає в себе: маркетингові дослідження; розроблення концепції інвестиційно-будівельного проекту; придбання прав на майданчик під розміщення об'єкта; обрання особи, яка здійснює реалізацію інвестиційно-будівельного проекту (замовника) і підрядних організацій;

– вишукувальні (геодезичні, геологічні, гідрометеорологічні, екологічні, геотехнічні) та інші інженерні роботи, які виконуються до початку проектних робіт з метою отримання об'єктивної та актуальної інформації про умови будівництва;

– проектні роботи (архітектурне проектування може здійснюватися як відповідно до договору підряду на виконання проектних робіт, так і відповідно до договору авторського замовлення), які включають стадії: ескізного проектування; розроблення проектної документації (на основі позитивного висновку експертизи видається дозвіл на будівництво); підготовки робочої документації;

– будівельно-монтажні роботи (роботи зі зведення нових об'єктів та з установки в них обладнання), зокрема: земляні, кам'яні, бетонні, залізобетонні, покрівельні, малярні, штукатурні та ін.;

– пусканалагоджувальні роботи (комплекс заходів щодо введення в експлуатацію змонтованого обладнання).

Таким чином, кримінальні правопорушення у сфері будівництва здебільшого мають комплексний характер, а отже, існує об'єктивно обумовлена

необхідність розроблення методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва.

Формально ринок житла складається з двох частин: первинного та вторинного ринку житла. З точки зору можливостей вчинення злочинів зміст поняття обігу житла (не залежно від етапу та виду ринку) – це виникнення об'єкта нерухомості в якості житла, виникнення прав на нього, вчинення угод та інших дій, спрямованих на їх забезпечення, що характеризується певною криміналістичною поведінкою та об'єктами.

Первинний ринок житла складають новобудови, на ньому в процесі купівлі-продажу реалізується нове житло, власниками якого є держава (в особі регіональних і місцевих органів виконавчої влади), приватні інвестори, які брали участь у будівництві цього житла, або володіючи ним на правах власності, а також, в окремих випадках, фізичні особи.

Ринок вторинного житла складають об'єкти житла, що перебуває у приватній власності (як юридичних, так і фізичних осіб). Необхідно зазначити, що раніше здійснювався розподіл обігу житла на етапи [119, с. 55–59; 224, с. 16–29; 276, с. 44–66], але в основному зазначені науковці виокремлювали три етапи – виникнення права власності, приватизація та укладання угод по відчуженню житла.

Державна архітектурно-будівельна інспекція України (ДАБІ України) є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду. Відповідно до Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» (2003) [214] системою фінансово-кредитних механізмів при будівництві житла та операціях з нерухомістю є врегульовані цим Законом та договорами дії суб'єктів системи при організації будівництва житла, фінансуванні цього будівництва та здійсненні операцій з нерухомістю.

Суб'єктами цієї системи є довірители, управителі, забудовники, страхові компанії, емітенти сертифікатів фонду операцій з нерухомістю та власники сертифікатів фонду операцій з нерухомістю.

Довіритель – особа, яка передає кошти управителю в управління на підставі договору управління майном. Довірителями можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Закон не обмежує цілей, які поставили собі засновники, вкладаючи гроші в будівництво. Довірители визнаються інвесторами, і на них поширюється дія законодавства про інвестиційну діяльність. У ст. 4 Закону України «Про інвестиційну діяльність» (1991) [208] від 18 вересня 1991 р. № 1560–ХІІ, суть яких полягає у тому, що інвестування і фінансування житлового будівництва може здійснюватися винятково через фонди фінансування будівництва (ФФБ), фонди операцій з нерухомістю (ФОН), інститути спільного інвестування (ІСІ), недержавні пенсійні фонди (НПФ), а також через випуск безпроцентних (цільових) облігацій, за якими базовим товаром є одиниця такої нерухомості.

Управитель – фінансова установа, яка від свого імені діє в інтересах установників управління майном і здійснює управління залученими коштами згідно із законодавством, Правилами фонду та отримала в установленому порядку дозвіл (ліцензію).

Забудовник – особа, яка може бути замовником об'єкта нерухомості, згідно з чинним законодавством, й уклала договір з Управляючою компанією. Страхова компанія – установа, що здійснює страхування об'єкта на користь управителя. Договір укладається між страховою компанією і забудовником [217, с. 6].

Фінансові установи створюють інвестиційні фонди за власною ініціативою в порядку, визначеному законами України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» (2003) [214], «Про інвестиційну діяльність» [208]. Об'єктами управління майном у системі фінансово-кредитних механізмів є ФФБ та ФОН. Об'єкт управління майном перебуває в довірчій власності управителя. Кошти, набуті управителем внаслідок управління, включаються до складу отриманого майна. Управитель

укладає із забудовником договір, за яким замовляє забудовнику збудувати один або декілька об'єктів будівництва, ввести їх в експлуатацію та передати об'єкти інвестування установникам цього фонду та на умовах, визначених Законом України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» (2003) [214] та Правилами фонду.

За кожним об'єктом будівництва забудовник або його підрядник зобов'язаний укласти зі страховиком (його визначає управитель) договір обов'язкового страхування будівельно-монтажних робіт на весь час спорудження об'єкта будівництва та на гарантійний термін від ризиків його пошкодження або знищення внаслідок техногенних аварій та природних явищ – на користь управителя як довірчого власника.

Управитель також визначає банк, у якому має бути відкритий поточний рахунок забудовника та поточні рахунки його підрядників, субпідрядників та інших суб'єктів підприємницької діяльності, які беруть участь у спорудженні об'єкта будівництва. Ця умова має бути внесена забудовником до договору підряду та інших договорів, пов'язаних зі спорудженням об'єкта будівництва.

Забудовник зобов'язаний виконати свої зобов'язання за договором щодо організації спорудження об'єктів будівництва та своєчасного введення їх в експлуатацію незалежно від обсягу замовлення на будівництво, підтверженого управителем.

Протягом періоду будівництва управитель відповідно до умов договору підтверджує забудовнику обсяг замовлення на будівництво шляхом надання даних про об'єкти інвестування, майнові права на які передані установникам фонду на умовах Правил відповідного фонду.

На думку експертів, найбільш безпечними для фізичних осіб є дві схеми інвестування коштів у житлове будівництво – це укладання договору про участь у фонді фінансування будівництва відповідно до Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» (2003) [214] та випуск цільових облігацій.

У контексті нашого дослідження розглянувши сферу житлового будівництва, варто виокремити корупційні кримінальні правопорушення, що вчиняються у цій сфері. Водночас, варто зауважити, що в Україні, починаючи з моменту здобуття незалежності, тривають процеси реформування (розвитку) державної служби, котра являє собою публічну, професійну, політично неупереджену діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави. Для виконання поставлених завдань визначені спеціальні суб'єкти – державні службовці, правовий статус (права, обов'язки, гарантії тощо) і завдання (залежно від напрямів діяльності) яких визначаються Законом України «Про державну службу» [205] та низкою галузевих законів залежно від того або іншого напрямку формування та реалізації державної політики на загальнодержавному, галузевому і регіональному рівнях, виконання законів, інших нормативно-правових актів, відповідних програм тощо.

Виходячи з поставлених перед державною службою і відповідними службовцями завдань, державою й суспільством ставляться перед державними службовцями підвищені вимоги щодо рівня їхньої компетентності, доброчесності й дотримання законності. Це впливає насамперед із того, що державні службовці завдяки особливостям свого соціально-правового статусу та наданим державою повноваженням мають можливість впливати на значну кількість людей. Зазначений обсяг повноважень створює дуалістичну можливість досягати як позитивних результатів своєї діяльності, приносячи суспільну користь державного й регіонального рівня, так і відповідний рівень шкоди від протиправних діянь через невиконання, неналежне виконання або різного роду зловживання і перевищення своїх службових повноважень.

Щороку державні службовці стають суб'єктами вчинення різних кримінальних правопорушень, найбільшу питому вагу серед яких за ступенем суспільної небезпечності й тяжкості становлять саме злочини. А у межах усієї сукупності вчинених зазначеними суб'єктами кримінальних протиправних діянь переважають (становлячи понад 80 %) кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних

послуг, котрі вчиняються особами, які належать до посад категорій «А» (0,9 %), «Б» (48,6 %), «В» (50,5 %) (за статистикою 2020 р.). Порушена проблема посилюється й тим, що за межами кримінальної статистики перебуває так зване «сіре число», котре становлять латентні злочини, вчинені державними службовцями всіх категорій, за повної відсутності протягом 2019 р. серед суб'єктів досліджуваних злочинів державних службовців, що належать до категорії «А».

У широкому розумінні «кримінальні правопорушення, що вчиняються державними службовцями» – це вся сукупність суспільно небезпечних діянь, де суб'єктом вчинення може бути як державний службовець, так і інша фізична особа. У вузькому розумінні під категорією «кримінальні правопорушення, що вчиняються державними службовцями» варто розглядати лише ті діяння, вчинення яких можливе завдяки обійманню державним службовцем відповідної посади в органах державної влади й виконання функцій держави. Водночас важливо розуміти, що використання державним службовцем свого посадового становища (з метою організації, приховування тощо) може робити його співучасником злочинів, первинний механізм вчинення яких не пов'язаний зі сферою державної служби (наприклад злочинні операції з нерухомістю тощо). Такі злочини також мають бути піддані постійному оперативно-розшуковому моніторингу з боку спеціальних суб'єктів запобігання (органів Національної поліції України, органів безпеки, НАБУ, ДБР, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної прикордонної служби України).

При цьому, виходячи з проведеного нами аналізу даних офіційної статистики [235], злочинність державних службовців є сталою за останні роки з такими властивими їй тенденціями:

1) відносно стабільні кількісні показники протягом 2016–2019 рр. із незначною динамікою змін (як у бік збільшення, так і зменшення), а саме: 2016 р. – 164 кримінальні правопорушення, 2017 р. – 235, 2018 р. – 202, 2019 р. – 145 кримінальних правопорушень;

2) посягання на різні об'єкти кримінально-правової охорони:

– власність (розділ VI КК України) – 2016 р. (16 злочинів: 1 – ст. 185, 9 – ст. 190, 6 – ст. 191), 2017 р. (23 кримінальні правопорушення: 9 – ст. 190, 14 – ст. 191), 2018 р. (19 кримінальних правопорушень: 1 – ст. 185, 1 – ст. 186, 7 – ст. 190, 10 – ст. 191), 2019 р. (10 кримінальних правопорушень: 1 – ст. 187, 1 – ст. 189, 2 – ст. 190, 6 – ст. 191);

– сфера службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (розділ XVII КК України) – 2016 р. (137 кримінальних правопорушень: 7 – ст. 364, 20 – ст. 366, 5 – ст. 367, 85 – ст. 368, 3 – ст. 369, 17 – ст. 369²), 2017 р. (195 кримінальних правопорушень: 12 – ст. 364, 1 – ст. 365, 61 – ст. 366, 21 – ст. 366¹, 11 – ст. 367, 74 – ст. 368, 8 – ст. 369, 7 – ст. 369²), 2018 р. (165 кримінальних правопорушень: 12 – ст. 364, 34 – ст. 366, 17 – ст. 366¹, 12 – ст. 367, 67 – ст. 368, 5 – ст. 369, 18 – ст. 369²), 2019 р. (122 кримінальні правопорушення: 11 – ст. 364, 1 – ст. 365², 19 – ст. 366, 4 – ст. 366¹, 7 – ст. 367, 65 – ст. 368, 4 – ст. 369, 11 – ст. 369²);

3) домінування у їх системі злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (2016 р. – 83,5 %, 2017 р. – 83,0 %, 2018 р. – 81,7 %, 2019 р. – 84,1 %) й злочину, передбаченого ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (2016 р. – 51,8 %, 2017 р. – 31,5 %, 2018 р. – 33,2 %, 2019 р. – 44,8 %).

Залежно від родового об'єкта, можна виділити декілька груп кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва.

1. Кримінальні правопорушення проти власності. Шахрайства, пов'язані із залученням коштів громадян на будівництво житла (ст. 190 КК України). Класифікація шахрайських дій, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла, має вирішити завдання розподілу всієї сукупності злочинних зазіхань на взаємопов'язані ланцюги, що перебувають в ієрархічній підпорядкованості. Розглянемо головні класифікаційні ряди:

а) залежно від етапу правовідносин у сфері фінансування будівництва житла: шахрайства на етапі залучення коштів громадян (довірителів, інвесторів) без наміру виконувати взяті зобов'язання щодо будівництва житла (53 % від числа вивчених кримінальних проваджень); шахрайства, що вчиняють на етапі виконання взятих зобов'язань стосовно будівництва житла (35 %); шахрайства, що вчиняють на етапі введення об'єкта будівництва в експлуатацію (10 %);

2) залежно від суб'єкта шахрайства: шахрайства, що вчиняє представник компанії-управителя коштів (41 %); шахрайства, що вчиняє представник компанії-забудовника (19 %); шахрайства, що вчиняють представники інших організацій або фізичні особи (посередники), які діють під їх прикриттям (39 %);

в) залежно від фінансово-правових механізмів інвестування коштів громадян у будівництво: шахрайство, пов'язане з діяльністю фондів фінансування будівництва (87 %); шахрайство, пов'язане з діяльністю фондів операцій з нерухомістю (10 %); шахрайство, пов'язане з випуском забудовником цільових облігацій із зобов'язанням погашення житловою площею (3 %) [203, с. 28–29].

У сфері житлового будівництва вчиняють кримінальні правопорушення передбачені ст. 191 КК України. Причому переважну більшість усіх кримінальних правопорушень становлять саме розкрадання, привласнення та заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (92,0 %).

2. Кримінальні правопорушення у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ст. 364, 3641, 365-2, 366, 367, 368, 369-2 КК України). Такі протиправні діяння зазвичай супроводжують різноманітні незаконні заволодіння майном у сфері будівництва [100, с. 62–67]. Такі кримінальні правопорушення вчиняються спеціальним суб'єктом – службовою особою, а тому і носять назву «корупційних».

Наприклад, ОСОБА_2 як службова особа, реалізуючи свій злочинний намір, зловживаючи службовими обов'язками, пов'язаними з організацією виконання обов'язків підприємства та складанням фінансово-господарських документів, з метою заволодіння бюджетними коштами, склав акти приймання виконаних

робіт форми КБ-2в, до яких умисно застосував неправильні розрахунки, що призвело до збільшення вартості робіт, а саме в акті № 1 приймання виконаних будівельних робіт не неправильно застосував норми витрат будівельних матеріалів, порушуючи норми ДБН Д 1.1-1-2000 «Правила визначення вартості будівництва», а саме п. 1.1.4 ДБН Д 2.2-8-99, при виконанні будівельних робіт з мурування зовнішніх простих стін з цегли, у зв'язку з чим було завищено вартість будівельних робіт на суму 335,7 тис. грн та в акті № 2 приймання виконаних будівельних робіт, а саме п. 1.1.4 ДБН Д 2.2-8-99, при виконанні будівельних робіт з мурування зовнішніх простих стін з цегли, у зв'язку з чим завищено вартість будівельних робіт на суму 111,6 тис. грн. Таким чином, різниця між актами будівельних робіт з використанням матеріалів об'єкта і фактично виконаними роботами генпідрядником КП «Р.», яка виникла при невідповідності розрахунку обсягів цегли при муруванні стін, становила (з урахуванням ПДВ) 115,3 тис. грн, якими заволодів ОСОБА_2 [48].

Наприклад, ОСОБА_2 як службова особа, діючи умисно, достовірно знаючи, що роботи, згідно з договором, предметом якого є капітальний ремонт (заміна віконних і дверних блоків) у будівлі, де розташовано районний будинок народної творчості та дозвілля, не виконано, вікна й двері підприємцем ОСОБА_3 не виготовлено та не встановлено, з метою розтрати бюджетних коштів та їх оплати підприємцю ОСОБА_3, зловживаючи своїм службовим становищем, шляхом службового підроблення офіційних документів, внесла та надала завідомо неправдиві відомості, зокрема підписала, засвідчила гербовою печаткою відділу культури, національностей і релігій К. РДА та видала акт приймання виконаних підрядних робіт форми «КБ-2в», а також довідку про вартість виконаних будівельних робіт типової форми КБ-3 щодо виконання та вартості робіт із заміни віконних і дверних блоків у вказаному закладі культури, загальною вартістю 131 тис. грн. [55]

Вивчення слідчої та судової практики дало можливість виокремити найбільш складні технології злочинних діянь у сфері житлового будівництва, які, з огляду на їх специфіку, є проблемними для пізнання працівниками

правоохоронних органів. Унаслідок цього виникає потреба розроблення окремих напрямів розслідування таких категорій корупційних правопорушень:

– розкрадання, що вчиняють службові особи у формах:

а) привласнення чужого майна, що було ввірене особі чи перебувало в її віданні. *Наприклад, ОСОБА_5, умисно, зловживаючи своїм службовим становищем щодо ввіреного йому майна, з метою привласнення бюджетних коштів, не використав за цільовим призначенням отримані від ГУКБ Ч. ОДА суми авансів на придбання і постачання необхідних для виконання робіт матеріалів, конструкцій, виробів, підробив акти приймання виконаних робіт (типова форма № КБ-2в) і не надав довідки про вартість виконаних робіт (типова форма № КБ-3), а невикористані суми авансів, після закінчення місячного терміну та в подальшому, не повернув замовнику [51].*

б) розтрата такого майна службовою особою (ч. 1 ст. 191 КК України). *Наприклад, генеральний директор ТзОВ «Смерека сервіс» ОСОБА_1 уклав з головою сільської ради ОСОБА_2 договір з проведення ремонту дороги в присілку села сільської ради. Відповідно до умов укладеного договору, сільською радою через Управління державної казначейської служби на розрахунковий рахунок ТзОВ «С.» проведено авансові платежі в розмірі 30 % від суми договору (117,1 тис. грн) на придбання матеріалів для ремонту вищевказаної дороги. Генеральний директор ТзОВ «С.» ОСОБА_1, діючи умисно, з корисливих мотивів, які полягли у протиправному збагаченні, розтратив перераховані на придбання матеріалів для ремонту дороги кошти, використавши їх для особистих потреб, не пов'язаних з виконанням взятих на ТзОВ «С.» зобов'язань з проведення робіт, унаслідок чого бюджету сільської ради заподіяно майнової шкоди на зазначену суму [56].*

в) привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою службовим становищем. *Наприклад, ОСОБА_7, обіймаючи посаду заступника директора КВТП «Д.», на виконання своїх службових обов'язків, відповідно до посадової інструкції, для забезпечення умов укладених договорів (відповідно до висновку судової будівельно-технічної*

експертизи) вніс завідомо неправдиві відомості до офіційних документів: акта № 1 приймання виконаних будівельних робіт щодо виконання робіт з капітального ремонту покрівлі, у частині обсягів виконаних робіт, унаслідок чого на підставі платіжних доручень на банківський рахунок КВТП «Д.» було перераховано кошти на загальну суму 191,5 тис. грн, та в подальшому заступник директора зазначеного підприємства ОСОБА_7 незаконно заволодів цими коштами за роботи, які фактично не виконувались [50];

г) різні види зловживань у сфері службової діяльності пов'язаної з наданням публічних житлово-будівельних послуг (364, 364-1, 365-2, 366–368, 369-2 КК України).

Такі дії вчиняються на різних стадіях проведення будівельних, ремонтних робіт, робіт із реконструкції приміщень, підготовки будівельного майданчику тощо. Ситуації обумовлені різноманітністю будівельних процесів, обсягами необхідних до виконання робіт, специфікою об'єктів будівництва чи ремонту/реконструкції.

Не менш важливе значення для виявлення та документування корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва має їх класифікація за етапами будівництва:

кримінальні правопорушення, що передують початку проведення будівельних робіт, а саме: надання неправомірної вигоди для одержання дозвільних документів на будівництво;

кримінальні правопорушення, учинені під час будівництва (здебільшого це незаконне заволодіння коштами, виділеними на будівництво або будівельними матеріалами);

кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності на етапі завершення будівництва, зокрема, що пов'язані з одержанням документів із введення об'єкта в експлуатацію [101].

Таким чином, корупційні кримінальні правопорушення, що вчиняються в сфері житлового будівництва найбільш складні для розслідування і містять такі особливості:

- 1) вчиняються службовими особами або спільно з ними;
- 2) пов'язані з підробленням документів;
- 3) характеризуються заподіянням матеріальної шкоди у великих або особливо великих розмірах, а також спричиненням тяжких та особливо тяжких наслідків для життя та здоров'я людей.

Таким чином, стабілізація фінансово-економічної ситуації в Україні за останні роки сприяє зростанню рівня промислового виробництва, збільшенню інвестицій у різні сектори народного господарства. Певне пожвавлення відбувається й у сфері будівництва. Значний обіг грошових коштів, що спрямовуються в дану галузь, зростання темпів зведення новобудов зумовлюють криміналізацію цієї сфери, у якій вчиняються різні шахрайські дії, розкрадання грошових коштів і матеріалів, що призводить до подорожчання вартості об'єктів та порушення стандартів їх якості. Значним залишається чинник корумпованості службових осіб підрядних організацій і державних контролюючих органів. Нерідко внаслідок завищення вартості виконаних робіт на об'єктах, зведених шляхом підроблення проектно-кошторисної документації, необґрунтовано одержуються незаконні надприбутки, розмір яких зазвичай перевищує фактичні валові витрати [37]. На сьогодні, злочинці стали активно пристосовуватися до нової системи функціонування житлово-будівельної сфери і форм контролю за її діяльністю, розширили можливості незаконного збагачення, використовуючи нові та видозмінені способи розкрадань. Характерним для такої галузі є кваліфіковане приховування злочинцями слідів та ознак кримінально караних діянь (частка латентної (невиявленої) кримінальної протиправності у цій сфері складає 70–80 %) шляхом використання службового становища, підроблення проектно-кошторисної, реєстраційної та дозвільної документації, ігнорування будівельних норм і правил безпеки, неправомірного доступу до інформації в автоматизованих телекомунікаційних мережах, застосування удосконалених технологій відмивання злочинних доходів, що значно ускладнює своєчасне виявлення та розслідування ознак кримінальних правопорушень.

1.2. Криміналістична характеристика корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва

Першим й основним структурним елементом інформаційно-пізнавальної моделі будь-якої криміналістичної методики, серцевиною її ретроспективного рівня є криміналістична характеристика злочину.

Визначення поняття криміналістичної характеристики відіграє важливу роль у науці. Розробка понятійного апарату є принциповим і важливим питанням для науки. Це пояснюється різними факторами. Зокрема, перспективою побудови сталих кореляційних зв'язків між її елементами, можливістю, висувати певні версії за їх допомогою, під час досудового розслідування, планувати проведення різних СРД тощо.

В той же час одні автори розглядають її як наукову категорію (Л. Я. Драпкін, Л. А. Сергєєв) [90, с. 17; 226, с. 4-5], інші – як сукупність відомостей про кримінальне правопорушення (І. Ф. Герасимов, В. Є. Коновалова, О. Н. Колесніченко) [75, с. 96; 123, с. 16], треті вважають науковою абстракцією (В. І. Шиканов) [280, с. 42]. Четверта група авторів, розглядає криміналістичну характеристику кримінального правопорушення як наукову розроблену систему істотних, типових криміналістичних ознак і властивостей, що притаманні певному виду кримінальних правопорушень (І. М. Артамонов, О. О. Ейсман) [12, с. 7; 285, с. 98].

Вчені-криміналісти, що досліджують проблеми криміналістичної характеристики, не завжди однотипно підходять і до визначення її поняття та системи.

Наприклад М. В. Салтевський зазначив, що криміналістична характеристика – це видова модель, яка дозволяє прогнозувати, будувати найбільш обґрунтовані версії щодо обставин конкретної події (особи, способу вчинення злочину, засобів злочину та іншого) [222, с. 148-151]. Водночас В. Д. Берназ визначає дану категорію як основу на державних статистичних

даних науково-обґрунтовану систему узагальненої інформації та їх джерел про обставини, які були доказані, та інші, які мали значення для попередження, виявлення, розкриття, розслідування та судового розгляду досліджуваних кримінальних правопорушень зазначеної категорії [30, с. 17]. А от В. С. Кузьмічов стверджує, що криміналістична характеристика – це своєрідна інформаційна модель, що являє собою якісно-кількісний опис типових ознак конкретного виду (групи) кримінальних правопорушень. При цьому, автор підкреслює що особливе значення криміналістична характеристика кримінальних правопорушень набуває на початковому етапі досудового розслідування для визнання основних його напрямків висунення обґрунтованих версій. На окремих етапах розслідування виявляються лише окремі елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, а повна їх сукупність встановлюється під кінець розслідування [163, с. 252].

На нашу думку найбільш вдале визначення *криміналістичної характеристики кримінального правопорушення*, було сформульоване О. М. Колесніченком, який вважає, що – це система відомостей про криміналістично значимі ознаки кримінальних правопорушень даного виду, яка відображає закономірні зв'язки між ними і служить для побудови та перевірки слідчих версій для вирішення основних завдань досудового розслідування [131, с. 12].

Однак незважаючи на різні думки науковців з приводу криміналістичної характеристики кримінального правопорушення у кожному погляді вчених-криміналістів простежується одна мета – сформулювати об'єктивне уявлення про кримінальне правопорушення, вказати ті його риси, що є відправними для методики досудового розслідування.

Аналіз вище викладених визначень поняття криміналістичної характеристики кримінального правопорушення дає можливість виділити ряд ознак, властивих якщо не всім, то більшості з цих визначень.

Думки більшості авторів схожі в тому, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень це: 1) сукупність даних (відомостей), інформація

про кримінальні правопорушення, які характеризуються, і певні, пов'язані із ними явища; 2) сукупність (система) ознак властивостей, слідів, відношень кримінального правопорушення; 3) інформація, що має криміналістичне значення; 4) характеристика конкретного, реального кримінального правопорушення і наукова абстракція двох рівнів, яка виділяє типові ознаки певних категорій кримінальних правопорушень (видів і груп) і кримінальних правопорушень взагалі; 5) важливий елемент окремої методики.

Погоджуємось з думкою О. О. Ейсмана про те, що криміналістична характеристика служить «стержнем» методики досудового розслідування окремих видів кримінальних правопорушень [285, с. 99], для якої головними завданнями є:

1) розкрити фактичний зміст будь-якої конкретної події і сукупності супровідних обставин як системи послідовних у просторі та часі дій суб'єкта;

2) прояснювати механізм утворення слідів при вчиненні конкретного кримінального правопорушення, вказуючи на його закономірності, можливі варіанти слідів і їхній зв'язок між собою;

3) визначати шляхи доведення того або іншого складу кримінального правопорушення у всій сукупності обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні;

4) розмежовувати етапи досудового розслідування кримінального провадження (етапи доказування) залежно від вирішуваних на кожному етапі специфічних задач [18, с. 99].

Перед слідчим постійно виникає необхідність звернення до того чи іншого елемента криміналістичної характеристики з метою уточнення своїх дій або ж прогнозування дій правопорушника для постановки правильних питань під час проведення експертизи або ж у процесі спілкування з фахівцем у певній галузі – у кожному випадку він неодноразово звертається до кількісних і якісних компонентів криміналістичної характеристики [100, с. 100–101].

Таким чином, практичне значення криміналістичної характеристики кримінального правопорушення полягає в тому, щоб служити слідчому

(дізнавачу) своєрідним трафаретом, який би «накладався» на наявні в його розпорядженні на даному етапі досудового розслідування.

У свою чергу такий «трафарет» дозволяє:

- визначати, чи містяться в даній події ознаки кримінального правопорушення;
- прогнозувати суть цієї події і супутніх їй обставин;
- обґрунтовано припускати зміст і форми прояву тих слідів, які могли і повинні були залишитися в результаті кримінального правопорушення, і причинно пов'язаних з ним передуючих і подальших обставин;
- конкретизувати повноту зібраної у справі доказової інформації і проводити їх аналіз та оцінку;

планувати і здійснювати цілеспрямовані заходи з дослідження даної події, що припускають пошук, фіксацію і процесуальне закріплення цих слідів [18, с. 100].

З цього приводу слід наголосити, що адекватна характеристика кримінального правопорушення - це першорядна умова для успішної розробки методики досудового розслідування кримінального провадження, а також ключ до розкриття кримінальних правопорушення. Відповідно, знаючи способи учинення кримінального правопорушення, що зазвичай зустрічаються у слідчій та судовій практиці, місця вчинення тих або інших протиправних дій, способи приховування слідів, ознаки, що характеризують певне коло осіб, схильних до тих або інших злочинних посягань, керівник органу досудового розслідування, слідчий (дізнавач) в змозі дати обґрунтовану оцінку результатам дослідження конкретного кримінального провадження, визначити послідовність подальших СРД і НСРД, необхідних для встановлення об'єктивної істини.

Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку вчення про криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень, вчені-криміналісти поділяють дану категорію на різні рівні, а саме: як загальну криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень, криміналістичну характеристику окремого виду (групи) кримінальних

правопорушень, та як індивідуальну криміналістичну характеристику конкретного кримінального правопорушення. Для кращого розуміння цих рівнів, на нашу думку, слід детальніше їх розглянути:

1) Загальна криміналістична характеристика кримінальних правопорушень розглядається як загальне поняття, а саме як вищий рівень абстракції, що застосовується до даної наукової категорії. З одного боку, воно має абстрактний характер, а з іншого – загальне криміналістичне значення є методологічною основою для дослідження криміналістичних характеристик окремих видів та груп кримінальних правопорушень. За допомогою цього поняття виникає реальна можливість цілеспрямовано використовувати теоретичний та емпіричний матеріал для розвитку загальних та окремих питань криміналістичної методики.

2) Криміналістична характеристика окремих видів та груп кримінальних правопорушень відноситься до рівня, який має меншу ступінь абстракції. В основі даного рівня криміналістичної характеристики повинні знаходитись положення загальної теорії криміналістики та конкретний передовий досвід слідчої та судової практики.

3) Криміналістична характеристика окремих кримінальних правопорушень являє собою поєднання вичерпних даних про розслідуване суспільно-небезпечне діяння. В ній відтворюються індивідуальні ознаки цього діяння. Її можна розглядати, як інформаційну модель розслідуваного кримінального правопорушення.

Криміналістична характеристика окремого кримінального правопорушення, яка отримана в процесі досудового розслідування, завжди індивідуальна, але в той же час вона відноситься до якоїсь визначеної групи, або виду кримінальних правопорушень.

Однак, запропонований дослідниками перелік рівнів криміналістичної характеристики, не отримав відповідної підтримки з боку деяких вчених і саме тому проблема рівнів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень залишається спірною по сьогоднішній день.

В свою чергу, на наш погляд, запропонований підхід поділу криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень на різні рівні, з урахуванням потреб практики, сучасного стану розвитку криміналістики, а також у зв'язку з внесенням законодавцем постійних змін та доповнень в нормативно-правові акти, які регулюють відносини в сфері досудового розслідування кримінальних правопорушень, об'єктивно потребує уточнення та подальшого розвитку.

Майже всі автори виокремлюють чотири основні елементи криміналістичної характеристики:

1) предмет безпосереднього кримінально-протиправного посягання (найрізноманітніші об'єкти органічного та неорганічного походження);

2) спосіб вчинення кримінального правопорушення в його широкому розумінні (обставини приготування, здійснення і приховування, дії суб'єкта, що використовується для досягнення поставленої мети);

3) типова «слідова картина» в її широкій інтерпретації (сукупність джерел матеріальних та ідеальних відображень у навколишній матеріальній обстановці вчиненого кримінального правопорушення);

4) характеристика особи правопорушника (опис людини як соціально-біологічної системи, чий властивості та ознаки відображаються у матеріальному середовищі) [149, с. 364].

Проте, у юридичній літературі є й інші точки зору на структуру криміналістичної характеристики. Наприклад, деякі науковці пропонують включати: документи як джерело матеріальної інформації [177, с. 28]; особливості виявлення кримінальних правопорушень [75, с. 94]; використані правопорушниками технічні засоби [36, с. 84] та ін.

Окреслення основних елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень пов'язаних з незаконним поведінням з небезпечними матеріалами теж важко уявити без аналізу підходів до розуміння цього поняття на загальному та видових рівнях. Відомо, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень є складовою частиною, однією з

важливих теоретичних засад загальних положень методики розслідування, як специфічного виду діяльності [283, с. 16].

Провівши аналіз різних теоретичних поглядів вчених-криміналістів на криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень, було розроблено авторське тлумачення криміналістичної характеристики незаконного поводження з небезпечними матеріалами, а також визначено основні елементи криміналістичної характеристики незаконного поводження з небезпечними матеріалами.

Криміналістична характеристика корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва – це система відомостей, розроблена наукою і практикою, що відрізняє такі кримінальні правопорушення від інших видів кримінальних правопорушень та визначає програму СРД, НСРД, спрямованих на виявлення і розслідування кримінальних правопорушень, а також сприяє правильній оцінці слідчої ситуації, що склалася, та визначає перспективно-прогностичну оцінку ходу досудового розслідування.

Елементами криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва є спосіб підготовки, учинення та приховування кримінальних правопорушень; обстановка вчинення кримінального правопорушення; предмет злочинного посягання; відомості про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, злочинні групи та потерпілих; слідова картина. Важливе місце у такій структурі посідають взаємозв'язки слідової картини та способу вчинення кримінальних правопорушень, оскільки характер і локалізація слідів безпосередньо визначаються діями винуватих осіб, які в певній обстановці (з урахуванням специфіки функціонування житлово-будівельної організації, умов зберігання матеріальних цінностей, охорони об'єктів та контролю) обирають конкретний предмет (предмети) злочинного посягання (будівельні матеріали, обладнання та кошти), залишаючи криміналістично значимі відображення в речах і документах, дослідження яких має найбільше значення для встановлення ознак події кримінального правопорушення та причетних до нього осіб.

1.2.1. Спосіб вчинення кримінальних правопорушень

Вивчення способу вчинення конкретного злочинного посягання є надзвичайно важливим ще й тому, що при постановленні вироку суд індивідуалізує покарання, враховуючи спосіб учинення злочину, який характеризує подію злочину [115].

Спосіб вчинення злочинів у криміналістиці завжди був об'єктом детальної уваги вчених, оскільки він виступає своєрідним «ключем» до розкриття злочинів, відображає характерні риси діяльності особи, є визначальною ланкою в розробці окремих методик і в деяких випадках уможливорює розмежування окремих видів злочинів, нерідко ставить перед криміналістикою нові завдання тощо.

Установлення способу вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини, створює передумови для з'ясування форми вини під час вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідною статтею КК України.

Традиційно спосіб учинення злочину в криміналістичній літературі тлумачать як «образ дій злочинця, що виражається в певній, взаємозалежній системі операцій і прийомів підготовки, здійснення та приховування злочину» [116, с. 22]. Р. С. Белкін спосіб учинення злочину вважає системою дій з підготовки, учинення та приховування злочину, що детерміновані умовами зовнішнього середовища і психофізіологічними властивостями особистості, які можуть бути пов'язані з вибіркоким використанням відповідних знарядь або засобів чи умов місця і часу та об'єднаних спільним злочинним умислом [28, с. 359]. У цьому контексті В. В. Лисенко стверджує, що спосіб учинення злочину є сукупністю мотивованих, цілеспрямованих і необхідних дій, обумовлених обстановкою та засобами вчинення злочину та виконуваних винуватим для досягнення поставлених завдань [178, с. 8].

Вивченню способу вчинення злочину у криміналістичній літературі приділяється велика увага. Так, М. В. Салтевський під способом вчинення

злочину розуміє комплекс причинно і функціонально пов'язаних довільних (і частково мимовільних) цілеспрямованих дій злочинця [222, с. 421].

Дії з підготовки, вчинення та приховування злочину утворюють єдиний спосіб вчинення злочину, оскільки спрямовані на досягнення кінцевого результату та охоплюється загальною метою. У зв'язку з цим більш обґрунтованою є точка зору Г. Г. Зуйкова, який визначає спосіб вчинення злочину як систему об'єднаних загальним задумом дій злочинця з підготовки, вчинення і приховування злочину, детермінованих об'єктивними і суб'єктивними факторами, поєднаних з використанням відповідних знарядь і засобів та умов місця та часу [108, с. 32]. Вчений зазначає, що «на відміну від кримінально-правового і кримінально-процесуального понять «спосіб вчинення злочину», його криміналістичне поняття і значення є найширшими і ємнісними» [108, с. 41].

Дії злочинців крізь призму способу злочинної діяльності розглядає А. Ф. Лубін як комплекс спільних дій, спрямованих на реалізацію усвідомлюваних завдань і цілей, за визначених умов і засобів досягнення їх. Автор виокремлює фази розвитку злочинної діяльності: підготовка, вчинення і відтворення цієї діяльності [177, с. 13].

На думку опитаних правоохоронців, серед умов, що сприяють вчиненню розкрадань у сфері будівництва об'єктів житлового фонду, найбільш значущими є такі: корумпованість розпорядників коштів (75,0 %); відсутність у працівників правоохоронних органів специфічних знань у будівельній галузі (57,0 %); порушення (недбалість) при складанні документів під час виконання будівельно-ремонтних робіт (32,0 %); неефективність, а в певних випадках і відсутність сучасних методик контролю якості виконаних будівельних робіт (28,0 %); неефективність реагування держави на кримінальні правопорушення службових осіб у сфері будівництва (7,0 %).

Кримінальні правопорушення в зазначеній сфері вчиняють як службові особи управлінь капітального будівництва обласних державних адміністрацій, комунальних підприємств, так і працівники підприємств-підрядників.

Як правило, такі види кримінальних правопорушень учиняють два типи осіб: службові особи, а також матеріально відповідальні особи, яким ввірено матеріальні ресурси, призначені для будівництва.

Зловживання з боку службових осіб та осіб, яким ввірено матеріальні ресурси, призначені для житлового будівництва, досить часто реалізуються завдяки злочинній змові останніх, нерідко включаючи інших суб'єктів господарської діяльності (виконавців, підрядників тощо) та виявляються в такому:

- розкрадання бюджетних коштів шляхом завищення вартості робіт з будівництва (ремонт, обслуговування) об'єктів, на яких здійснюються роботи;

- здійснення публічних закупівель без проведення процедур, передбачених законодавством, якщо сума договору перевищує встановлену законодавством межу;

- незаконний поділ замовником предмета закупівлі на частини з метою уникнення процедур, передбачених законодавством;

- здійснення закупівлі непридатних до використання або експлуатації устаткування, товарно-матеріальних цінностей;

- оплата зобов'язань за договором, що перевищує граничні суми витрат;

- невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх функціональних обов'язків щодо прийняття робіт та послуг за кількістю та якістю;

- підписання службовою особою замовника завідомо неправдивого акту виконаних робіт;

- укладання фіктивних угод на виконання робіт щодо будівництва, капітального ремонту.

Зловживання з боку учасників торгів та постачальників:

- службове підроблення службовими особами підприємств, установ, організацій дозвільних та звітних документів;

- подання службовими особами неправдивих даних щодо термінів й обсягів виконаних робіт з метою привласнення коштів;

- службова недбалість службових осіб установ, підприємств, організацій у ході прийняття та підписання актів виконаних робіт із завищенням їх вартості;
- створення суб'єкта господарювання з метою отримання коштів за договором, не виконуючи при цьому умов цього договору;
- реалізація замовнику недоброякісної, тобто такої, що не відповідає встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам, або некомплектної продукції чи товарів;
- підроблення документів, що підтверджують якість виконаних робіт та використаних матеріалів;
- надання неправомірної вигоди службовій особі за підписання фіктивного або такого, що не відповідає дійсності, акту виконаних робіт;
- підроблення актів виконаних робіт [34, с. 75–76].

Однак найбільш суспільно небезпечні розкрадання, що призводять до значних матеріальних та грошових збитків, здебільшого вчиняють службові особи шляхом зловживання службовим становищем і, як правило, поєднуються з підробленням документів.

На основі аналізу судової практики можна виокремити найбільш поширені види розкрадань у сфері житлового будівництва [106, с. 47], зокрема:

1. Привласнення коштів, виділених на будівництво або закупівлю будівельних матеріалів, шляхом зловживання службовим становищем. Зазвичай таке незаконне заволодіння майном здійснюється шляхом внесення службовою особою неправдивих відомостей до офіційних документів з метою завищення обсягу робіт, вартості матеріалів, що надає змогу в подальшому штучно збільшити обсяги фінансування та привласнити кошти.

Наприклад, під час виконання підрядних робіт, передбачених договором підряду та додатковими угодами до цього договору, у ОСОБА_2 виник злочинний намір, спрямований на привласнення бюджетних коштів шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем та внесення до офіційних документів – актів приймання виконаних будівельних робіт КБ-2в завідомо неправдивих відомостей. Так, реалізуючи свій злочинний намір, ОСОБА_2 при

складанні акта приймання виконаних будівельних робіт, діючи умисно, у порушення вимог п. 3.3.10.1 Державних будівельних норм Д. 1.1-1-2000, з метою заволодіння бюджетними коштами шляхом зловживання своїм службовим становищем, внесла завідомо неправдиві дані до вказаних актів приймання виконаних будівельних робіт, свідомо завищивши обсяги виконаних робіт та обсяги фактично використаного матеріалу на загальну суму 753 тис. грн. На підставі завідомо неправдивих офіційних документів, а саме актів приймання виконаних будівельних робіт форми КБ-2в, Управлінням капітального будівництва міської ради на користь приватного підприємства «Л.» було зайво сплачено коштів на загальну суму 753 тис. грн, які надалі були привласнені ОСОБА_2 [59].

2. Розтрата коштів, виділених на будівництво, шляхом зловживання службовим становищем. Здебільшого здійснюється службовою особою, у віданні якої перебуває чи якій ввірено майно шляхом нецільового використання майна та ресурсів.

Наприклад, ОСОБА_5, діючи умисно, цілеспрямовано, з метою розтрата грошових коштів, зловживаючи своїм службовим становищем, достовірно знаючи, що вказані акти виконаних робіт форми КБ-2в ним сфальсифіковані, діючи умисно, в інтересах ТОВ «Б.», зловживаючи своїм службовим становищем, достовірно знаючи, що поточний ремонт фактично не виконаний, вжив заходів щодо перерахування ТОВ «Б.» грошових коштів в сумі 599,2 тис. грн, тобто суми, яка завищена на 237,7 тис. грн, чим здійснив розтрату бюджетних коштів, що в 250 разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян [54].

3. Заволодіння коштами, виділеними на будівництво, шляхом зловживання службовим становищем службовою особою. Найчастіше полягає у внесенні недостовірних відомостей до офіційних документів; завищенні обсягу виконаних робіт; штучному завищенні кількості необхідних матеріалів та обладнання; частковому виконанні або ж повному невиконанні тих чи інших

будівельних робіт; використанні будівельних матеріалів низької якості, які в документах відображено як високоякісні та дорогі.

Наприклад, ОСОБА_2, перебуваючи на посаді директора ПП «К.», будучи службовою особою, маючи умисел на заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем, усвідомлюючи та достовірно знаючи, що будівельні роботи з будівництва багатоквартирного житлового будинку виконані частково, підписав та завірив печаткою підприємства акт приймання виконаних будівельних робіт форми КБ-2в із завищеними обсягами виконаних робіт, згідно з якими вартість виконаних будівельних робіт та витрати на будівництву житлового будинку, з урахуванням ПДВ становить 891 тис. грн. У подальшому ОСОБА_2 шляхом зловживання службовим становищем заволодів грошовими коштами на загальну суму 430 тис. грн, які були безпідставно перераховані за завищеними обсягами будівельних робіт за актом приймання виконаних будівельних робіт [49].

При цьому кожен вид розкрадання поєднується з використанням різноманітних способів службового підроблення. Найчастіше підробляють договори підряду на виконання будівельних робіт, акти приймання виконаних робіт, відомості щодо виплати заробітної плати, довідки вартості будівельних матеріалів, довідки вартості виконаних робіт та ін.

Крім того, активно використовуються такі схеми розкрадань службовими особами у сфері будівництва, зокрема:

1. Умисне завищення обсягів і вартості виконаних робіт. У цьому випадку будівельні роботи проводяться, але в значно менших обсягах та з використанням значно меншої кількості будівельних матеріалів. Це здійснюється з метою подальшого обернення надлишкових коштів, виділених на будівництво, на користь зловмисника.

Наприклад, ОСОБА_3 будучи посадовою особою, достовірно знаючи про фактичну вартість та обсяги виконаних робіт по об'єкту реконструкції, зловживаючи своїм службовим становищем, діючи в інтересах ФОП, підписав акт виконаних робіт № 2 типової форми КБ-2в по вказаному об'єкту на суму

908,6 тис. грн із фактично завищеною його вартістю на 150 тис. грн, чим допустив розтрату коштів державного та місцевого бюджету на відповідну суму [53].

Загалом завищення обсягів виконаних робіт у сфері будівництва відображається у відповідних актах (зокрема, про розбирання існуючих споруд і фундаментів; перевезення сміття; розроблення ґрунту вручну в траншеях; засипку вручну траншей і пазух; перевезення ґрунту; роботи на відвалі; розроблення ґрунту із завантаженням в автомобілі-самоскиди екскаваторами; зачищення дна і стінок вручну в котлованах і траншеях, розроблених механізованим способом; укладання блоків і плит фундаменту; установлення блоків стін підвалів тощо).

Однак часто трапляються випадки, коли акт складено про виконання робіт із залученням техніки, на що виділяються відповідні кошти, а фактично роботи виконуються вручну, без застосування техніки, наприклад: підготовка рову для прокладення комунікацій. У такому випадку зловмисникам вдається незаконно заволодіти коштами, не привертаючи зайвої уваги, оскільки роботи здебільшого виконують наймані працівники за мізерну оплату, а факт виконання робіт за допомогою ручної праці, а не із залученням техніки – не фіксується.

2. Фіктивне виконання будівельних робіт. Будівельні роботи виконуються частково, або ж взагалі не виконуються, а з метою приховання цього факту підробляються довідки про їх виконання.

Наприклад, ОСОБА_3, маючи злочинний умисел на привласнення, заволодіння чужим майном, шляхом зловживання своїм службовим становищем, вступивши у злочинну змову з ОСОБА_4, склав та підписав акт приймання виконаних робіт на суму 243,4 тис. грн, до якого вніс неправдиві відомості, достовірно знаючи, що в порушення вимог договору не виконані роботи. Згідно з висновком будівельно-технічної експертизи, вартість фактично виконаних робіт, відповідно до акту приймання виконаних будівельних робіт по капітальному ремонту, становить 205,5 тис. грн. Невідповідність вартості фактично виконаних ремонтно-

будівельних робіт пред'явленому акту, тобто матеріальний збиток, становить 37,8 тис. грн [57].

3. Невиконання будівельних робіт після перерахування коштів.

Наприклад, ОСОБА_2, реалізуючи умисел на розтрату чужого майна в особливо великих розмірах шляхом зловживання своїм службовим становищем та вчинення службового підроблення, використав грошові кошти, перераховані ТОВ як авансові платежі, на власні потреби, а саме: на оплату оренди офісного приміщення, заробітної плати працівникам, закупівлю будівельних матеріалів, що не були використані при проведенні будівельно-монтажних робіт, та оплату будівельно-монтажних робіт, які не були виконані, на об'єкті з реконструкції з прибудовою і надбудовою до школи [47].

На сучасному етапі активного розвитку інформаційних технологій документи та документообіг загалом є необхідними складовими здійснення різних видів господарської діяльності, а отже, основою будь-яких суспільних відносин. Сфера будівництва не становить виключення, оскільки всі процеси, пов'язані з нею, потребують використання значної кількості різних документів, починаючи з дозвільної документації й закінчуючи звітними документами, виписками, накладними тощо.

У результаті аналізу судової практики ми дійшли висновку про те, що в Україні кримінальні правопорушення у сфері будівництва вчиняються здебільшого разом із підробленням документів, печаток, штампів, бланків, накладних, шляхом складання неправдивих офіційних документів, внесенням до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, повною або ж частковою зміною змісту чи реквізитів документів шляхом виправлень, підчищень, дописок тощо. Тобто кримінальні правопорушення, що стосуються сфери будівництва, у формулі кваліфікації часто містять ст. 366 та 358 КК України. Це залежить не лише від способу вчинення підроблення, а й від ознак суб'єкту. Так, ст. 358 КК України передбачає відповідальність за підроблення, вчинюване виключно не службовими особами, наприклад: приватним підприємцем, аудитором, експертом, оцінювачем, іншою особою, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з

наданням публічних послуг. У разі ж підроблення документа службовою особою діяння кваліфікується як службове підроблення, відповідальність за яке передбачено ст. 366 КК України. У такому випадку суб'єктом службового підроблення може бути лише службовець юридичної особи публічного або приватного права.

У сфері житлового будівництва трапляються різні види підроблень, зокрема поєднання даних видів в одному злочинному діянні. Це можливо в тому разі, коли відбувається реалізація складних злочинних схем щодо привласнення, розкрадання майна, будівельних матеріалів, інструменту, коштів, які виділено на будівництво, тощо. Найчастіше підробляють договори підряду на виконання будівельних робіт, акти приймання виконаних робіт, відомості щодо виплати заробітної плати, довідки вартості будівельних матеріалів і виконаних робіт.

У більшості випадків підроблення здійснюють саме службові особи. Шляхом підроблення документації, що використовується в процесі будівництва на різних його етапах, вони завищують обсяги і вартість виконаних робіт в актах прийому виконаних робіт, проводять незаконне нарахування коштів на основі фіктивного акта про своєчасну здачу об'єкта в експлуатацію, здійснюють незаконне нарахування на відповідні рахунки авансів, привласнюючи різницю між завищеною і фактичною сумою. Крім того, шляхом складання фіктивних документів службові особи приховують розкрадання грошових коштів, які виділено для закупівлі будівельних матеріалів, техніки, устаткування, інвентарю тощо. Як службові, так і інші особи шляхом підроблення здійснюють операції щодо повного або часткового не оприбуткування по касі грошей, отриманих від приватних осіб за виконані роботи, привласнюють включені в робочі наряди чи платіжні документи грошові кошти, які заздалегідь було нараховано на підставних чи неіснуючих осіб тощо. Поширеними є випадки, коли службові особи складають акти на виконання ремонтних робіт, що взагалі не проводилися, завищують у документах обсяги робіт (наприклад, під час складання кошторису).

Наприклад, ОСОБА_2 своїми умисними діями, які полягали в поданні ФОП ОСОБА_3 завідомо неправдивих відомостей щодо обсягів фактично виконаних

робіт до актів приймання виконаних будівельних робіт з капітального ремонту, учинив розтрату бюджетних коштів на загальну суму 124 тис. грн [58].

1.2.2. Обстановка вчинення кримінальних правопорушень

Як зазначає В. В. Тищенко, знання обстановки злочину дозволяє слідчому будувати версії щодо злочинця, механізму злочину, цілей і мотивів злочину. Також обстановку злочину тісно пов'язує з усіма компонентами злочинної діяльності і пропонує у структуру обстановки злочину включити наступні елементи: 1) часову характеристику розвитку події злочину; 2) просторову характеристику на всіх її етапах; 3) матеріальну обстановку місця підготовки, вчинення і приховування злочину (якщо вони не збігалися, не відбувалися в одному і тому ж місці); 4) погодні й інші природно-кліматичні умови; 5) поведінку учасників події; 6) соціально-побутові і психологічні відносини між учасниками події; 7) умови загального характеру, на фоні яких протікала злочинна подія (суспільні заходи, святкова подія і т. п.); 8) обставини, що сприяють чи перешкоджають підготовці, здійсненню і приховуванню злочину [250, с. 69-70].

В. І. Куликов розглядає цю категорію як «...обмежену просторово-часовими рамками конкретної події злочину систему, що включає в себе матеріальні (природні та техногенні) та соціально-психологічні елементи, що оточують злочинця, та навмисно обраної, пристосованої їм середи, в якій вчиняється злочинне діяння, і спливаючих на формування усіх його структурних елементів, що детермінує характер поведінки співучасників злочину, а також обумовлюючу методику розслідування» [166, с. 45].

А вже Р. С. Белкін стосовно цього поняття зазначав, що «обстановка на місці злочину є частиною обстановки злочину, яка, окрім матеріальної обстановки, включає поведінку учасників злочинної події, психологічні

стосунки між ними та інше» [28, с. 139–140].

У свою чергу, О. М. Васильєв і М. П. Яблоков розуміють обстановку вчинення злочину «...як систему різного роду об'єктів, що взаємодіють між собою, об'єктів, явищ та процесів, що характеризують умови місця і часу, речові, природно-кліматичні, виробничо-побутові та інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників протиправної поведінки, психологічні зв'язки між ними та інші обставини об'єктивної реальності, що склалися (незалежно або по волі учасників) в момент злочину, які впливають на спосіб і механізм його вчинення, що проявляються в різного роду слідах, що дають змогу будувати висновки про особливості цієї системи та змісту злочину» [44, с. 125].

Однак, не всі елементи обстановки вчинення кримінального правопорушення будуть мати однакове значення при розслідуванні злочинів, деякі з них взагалі не будуть містити ніякої інформації. Крім того, поняття обстановки вчинення злочину не слід звужувати лише до місця безпосереднього вчинення злочину, а можна розширити, починаючи з часу готування і до моменту приховування злочину, місце, де готується злочин, безпосередньо вчиняється і де приховуються сліди та наслідки злочинного діяння і т.д., тобто включити всі можливі фактори та умови, серед яких знаходиться особа, яка має намір вчинити злочин, та які мають вплив на механізм слідоутворення.

Обстановка розкрадання – це місце (будівельний майданчик, структурний підрозділ організації, будівельного підприємства тощо); умови, визначені технологічним процесом або операцією (проведення висотних монтажних/оздоблювальних робіт; розроблення ґрунту; занурення опор у ґрунт та ін.); система обліку та звітності, зберігання і руху коштів, матеріальних цінностей; документообіг (оформлення та рух управлінських, проектних, облікових, бухгалтерських, лабораторних, технічних, технологічних, виробничо-господарчих, статистичних й інших документів); вид продукції, яку використовують (будівельні матеріали, суміші, техніка, інструмент тощо); час (астрономічний), сезонність робіт; канали реалізації одержавного злочинним шляхом.

Отже, обстановкою вчинення кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва є насамперед місце, умови, визначені процесом житлового будівництва, системою обліку та звітності, порядком зберігання та рухом коштів і матеріальних цінностей, документообігом, часом, станом дотримання вимог законодавчих норм та інших нормативно-правових актів, у тому числі щодо охорони праці та правил безпеки, під час виконання робіт з підвищеною небезпекою та іншими факторами об'єктивних і суб'єктивних умов, у яких діють суб'єкти злочину. Серед суб'єктивних умов найбільший інтерес для досудового розслідування становлять особистісні якості та мотиваційні переконання осіб, які вчинили злочин, їх ставлення до вчиненого.

Таким чином, на вибір способу досягнення злочинного наслідку впливає обстановка вчинення злочинів у сфері будівництва, що складається з двох груп умов: об'єктивних і суб'єктивних.

Найбільш важливим компонентом обстановки вчинення таких кримінальних правопорушень виступають самі умови діяльності житлово-будівельних установ та організацій. Середовище, в якому вчиняються дані кримінальні правопорушення може містити в собі дії, що сприяють підготовці, вчиненню та приховуванню кримінальних правопорушень, а також низку факторів суб'єктивного характеру, пов'язаних зі ставленням працівників таких органів та установ до своїх обов'язків, рівень їхньої професійної підготовки.

Місце та час вчинення злочину належать до загальних умов учинення злочину. Місцем розкрадання є місце безпосереднього вилучення майна, створення джерел розкрадання, звернення майна на користь винуватого чи інших осіб. Ці місця зазвичай пов'язані з фінансовими, кредитними, господарськими й іншими операціями, під час здійснення яких власне вдаються до розкрадання (банки; склади; підприємства торгівлі, збуту й постачання; промислові, транспортні та інші логістичні організації). Місцем порушення вимог законодавчих норм та інших нормативно-правових актів про охорону праці, а також порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою здебільшого є робоче місце потерпілого, будівельний майданчик та

прилегла до нього територія.

Варто наголосити, що у процесі документування забезпечується виявлення і закріплення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні відповідно до ст. 91 КПК України [161], а саме подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення). Варто враховувати, що кримінальні правопорушення у сфері житлового будівництва належать до діянь, місце вчинення яких локалізоване просторово та здебільшого обмежене незначною площею (житлово-будівельний майданчик, структурний підрозділ житлової організації, державний орган тощо); умови, визначені технологічним процесом або операцією (проведення висотних монтажних/оздоблювальних робіт; розроблення ґрунту; занурення опор у ґрунт та ін.); система обліку та звітності, зберігання і руху коштів, матеріальних цінностей; документообіг (оформлення та рух управлінських, проектних, облікових, бухгалтерських, лабораторних, технічних, технологічних, виробничо-господарчих, статистичних й інших документів); вид продукції, яку використовують (будівельні матеріали, суміші, техніка, інструмент тощо); час (астрономічний), сезонність робіт; канали реалізації одержаного злочинним шляхом.

На наш погляд, саме сфера діяльності, у якій вчинено кримінальне правопорушення, має специфічні властивості, зумовлені виникненням відповідної слідової картини внаслідок учинення кримінального правопорушення. Так, розглядаючи сферу будівництва, варто розуміти, що такі протиправні дії, учинені в межах окресленої галузі господарської діяльності, мають свої, не притаманні іншим категоріям правопорушень, особливості, що впливають на формування слідової картини будь-якого кримінального правопорушення, вчиненого в цій галузі. Така особливість стосується абсолютно всіх злочинних посягань, учинених у сфері житлового будівництва. Саме тому подія вчинення кримінального правопорушення вважається своєрідним «каркасом», що об'єднує в систему всі елементи механізму злочинного діяння і відповідні зміни у матеріальному та соціальному середовищі як відображення протиправної діяльності суб'єкта злочину й інших осіб.

Місце та час вчинення належать до загальних умов учинення кримінального правопорушення. Місцем розкрадання є місце безпосереднього вилучення майна, створення джерел розкрадання, звернення майна на користь винуватого чи інших осіб. Ці місця зазвичай пов'язані з фінансовими, кредитними, господарськими й іншими операціями, під час здійснення яких власне вдаються до розкрадання (банки; склади; підприємства торгівлі, збуту й постачання; промислові, транспортні та інші логістичні організації).

Час учинення розкрадань визначають як період, протягом якого формують джерело розкрадання та безпосередньо його вилучають. Зазвичай розкрадання у формі привласнення й розтрати відбуваються в робочий час. Крадіжку матеріальних цінностей вчиняють переважно в позаробочий час. Може йтися про конкретні дати або періоди (звітний, міжінвентаризаційний та ін.) [64; 164].

Отже, доказуванню підлягає обстановка, у якій відбувалося суспільно небезпечне діяння, тобто обмежена просторово-часовими межами вчиненого кримінального правопорушення взаємодія людини, матеріальних предметів, природно-кліматичних та інших факторів, що впливають на ступінь суспільної небезпеки злочину, набуваючи у зв'язку з цим кримінально-правового значення. Обстановка може відігравати роль доказового факту, що уможливлює встановлення ступеня винуватості підозрюваного, наприклад, якщо кримінальне правопорушення було вчинено в обстановці, доступній обмеженому колу осіб.

Водночас злочини щодо заволодіння грошовими коштами у сфері житлового будівництва не завжди мають чітко окреслені межі місця вчинення кримінальних правопорушень, а інколи (передусім, якщо йдеться про фізичних осіб – суб'єктів таких злочинів) місце злочину не може бути встановлено.

Як показав аналіз слідчої практики, юридична адреса більшості житлово-будівельних організацій і підприємств, де вчиняють кримінальні правопорушення щодо заволодіння грошовими коштами, не відповідає фактичному місцю перебування, що зумовлено їх прагненням приховати сліди власної злочинної діяльності. З огляду на це, місцем учинення таких кримінальних правопорушень слід вважати фактичну адресу, тобто місце

безпосередньої реалізації будівельної діяльності або розташування основних підрозділів (виконавчого органу, юридичного відділу, бухгалтерії).

Безпосереднім місцем учинення цих деліктів може бути приміщення, у якому до бухгалтерських документів вносять свідомо неправдиві відомості (офіс будівельної організації, квартира головного бухгалтера, директора, фізичної особи-підприємця).

Нерідко для розкрадання зловмисники попередньо створюють резерви фонду заробітної плати, наприклад, шляхом завищення обсягу й вартості будівельних робіт у проектно-кошторисній документації та актах приймання. Недобросовісні працівники будівельних організацій вступають у змову з представниками замовників, які зобов'язані надати підрядникові проектно-кошторисну документацію, а також із працівниками проектних організацій, які штучно завищують обсяг і вартість робіт у проектах чи кошторисах [40, с. 20].

Обстановка вчинення злочину вивчається з метою з'ясування періоду вчинення злочину, визначення функціональних обов'язків посадових і матеріально відповідальних осіб, з'ясування особливостей системи руху товарно-матеріальних цінностей.

Водночас злочини щодо заволодіння грошовими коштами у сфері будівництва та різних видів шахрайств не завжди мають чітко окреслені межі місця вчинення злочинів, а інколи (передусім, якщо йдеться про фізичних осіб – суб'єктів таких злочинів) місце злочину не може бути встановлено.

Як показав аналіз слідчої практики, юридична адреса більшості будівельних організацій і підприємств, де вчиняють злочини щодо заволодіння грошовими коштами, не відповідає фактичному місцю перебування, що зумовлено їх прагненням приховати сліди власної злочинної діяльності. З огляду на це, місцем учинення таких злочинів слід вважати фактичну адресу, тобто місце безпосередньої реалізації будівельної діяльності або розташування основних підрозділів (виконавчого органу, юридичного відділу, бухгалтерії).

Безпосереднім місцем учинення цих деліктів може бути приміщення, у якому до бухгалтерських документів вносять свідомо неправдиві відомості (офіс

будівельної організації, квартира головного бухгалтера, директора, фізичної особи-підприємця).

1.2.3. Предмет кримінальних правопорушень

Під предметом кримінального правопорушення переважно розуміють речі матеріального світу [154, с. 93; 171, с. 8]. В. Я. Тацій визначає, що предметом кримінального правопорушення необхідно вважати будь-які речі матеріального світу, з визначеними якостями яких закон пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного кримінального правопорушення. Отже, предмет кримінального правопорушення є факультативною ознакою складу злочину, тобто є обов'язковим лише в тих конкретних складах злочинів, у яких його вказано безпосередньо в нормі закону [244, с. 46–47].

Натомість інші вчені більш широко визначають предмет злочину відносячи до нього не лише речі матеріального світу, а й інші явища об'єктивної дійсності. П. П. Андрушко вважає, що предметом злочину можуть бути не лише матеріальні речі, а й інші явища об'єктивного світу (нематеріальні об'єкти, наприклад інформація чи енергія), які мають зовнішній вияв чи можуть набути його і сприйматись органами чуття людини. Учений констатує, що предметами злочинів, передбачених окремими статтями Кримінального кодексу України, є відповідні об'єкти права інтелектуальної власності, зазначені в диспозиціях статей [9, с. 34–35]. Дещо іншої точки зору М. М. Панов, який до цієї категорії пропонує включати не лише фізичні предмети (наприклад: речі, майно), але й реально існуючі явища об'єктивного світу, а також інформацію, у зв'язку з існуванням чи створенням яких або з їх обігом вчиняється злочин [195, с. 17].

Таким чином, переважна більшість дослідників розглядає предмет злочину як такий складовий елемент суспільних відносин, з приводу якого вчиняється

суспільно небезпечне діяння. Останнім може бути як матеріальний об'єкт, так й інше благо нематеріального характеру.

Ефективність процесів будівництва та розвиток будівельної галузі загалом неодмінно пов'язано з використанням різноманітних матеріалів, конструкцій, техніки тощо, оскільки саме вони становлять «кістяк» усіх процесів будівництва. Використовуються як традиційні матеріали (цегла, цемент, деревина), так і сучасні (полімерні, скловолокнисті, азбестоцементні та ін.), які значно розширюють можливості будівельників. Вартість таких матеріалів становить від 50 до 70 % вартості всього обсягу будівельно-монтажних робіт, що проводяться стосовно конкретного об'єкта [72, с. 92].

У ході проведеного опитування встановлено, що предметом посягання при розслідуванні вказаних кримінальних правопорушень найчастіше виявляються: готівкові кошти у національній валюті (45 % опитаних слідчих), товарно-матеріальні цінності (асфальт, бітум, будматеріали, труби, пісок тощо) (44 %); безготівкові кошти (29 %), готівкові кошти в іноземній валюті (14 %), матеріальні цінності (10 %), цінні папери (2 % слідчих) (додаток Б).

Варто наголосити, що особливістю розкрадань у сфері житлового будівництва є, насамперед, те, що предметом посягання тут виступає майно як капітал. З криміналістичної точки зору це детермінує не лише багаторазове зростання матеріальної шкоди від таких злочинів, але й обумовлює їх підвищену організованість, специфічні способи підготовки, вчинення й приховування, їх сліди, а також форми й засоби протидії правоохоронним органам. Є очевидним, що ці фактори значно ускладнюють розслідування розкрадань майна, вчинених з використанням підприємств, у порівнянні з розслідуванням розкрадань «звичайних».

Водночас спостерігається певна залежність між особою злочинця та предметом злочинного посягання. У разі вчинення розкрадань грошових коштів головною категорією злочинців є службові особи, які за своїми посадовими повноваженнями мали право розпоряджатись коштами та майном. У разі вчинення розкрадань шляхом привласнення та розтрати предметом злочинного

посягання є переважно будівельні матеріали та обладнання, що знаходиться у підзвіті у матеріально відповідальних осіб (виконроба, завідувачі складами, майстри ділянок та ін.).

Особливістю ж предмета шахрайств, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла, є те, що ним може бути як чуже майно, так і право на таке майно. Право на майно може бути закріплене в різних документах, наприклад, цінних паперах, довіреностях на право розпорядження майном, боргових зобов'язаннях тощо [188, с. 533].

Беручи до уваги специфіку будівництва, варто зазначити, що будівельні матеріали найчастіше є предметом посягань у досліджуваній сфері. Це зумовлено тим, що на об'єктах будівництва постійно в значній кількості зберігаються різні за призначенням та вартістю матеріальні цінності. Злочинці часто вчиняють крадіжки та розкрадання на території охоронюваних майданчиків, складів та інших місць зберігання будівельних матеріалів, а також на самих об'єктах будівництва, інколи навіть шляхом демонтажу окремих готових конструкцій, завдаючи таким чином значних збитків потерпілим. *Наприклад, ОСОБА_3 та ОСОБА_2 за допомогою найнятих працівників, а також будівельної техніки (автокрану та вантажівки), перебуваючи на будівельному майданчику, шляхом демонтажу недобудованого торговельного павільйону таємно викрали металеві конструкції, які згідно з договором купівлі-продажу на праві власності належать ОСОБА_4, чим завдали матеріальної шкоди на загальну суму 97,7 тис. грн [52].*

Номенклатура будівельних матеріалів різноманітна. Їх класифікують за різними ознаками. Так, за походженням і створенням матеріалів для будівництва їх поділяють на природні та штучні, а за хімічною складовою речовин – органічні й неорганічні. Але для злочинців такий поділ не має значення. Вони керуються, насамперед, корисливою метою та викрадають будівельні матеріали різного виду й призначення. *Наприклад, ОСОБА_3 та ОСОБА_4 за попередньою змовою між собою, діючи умисно та цілеспрямовано, з корисливих спонукань, з метою вчинення крадіжки чужого майна, з приміщення складу, таємно викрали 216*

мішків клею для плитки Церезит СМ-11 вартістю 149,9 грн кожен, загальною вартістю 110,8 тис. грн [60].

Будівельні вироби і конструкції – це закінчені елементи, які виготовляють з будівельних матеріалів. Вони мають чітку форму, точні розміри, відповідають встановленим вимогам. До виробів належать цегла, керамічна плитка, склоблоки, арматура тощо. Конструкціями є елементи будівель і споруд (залізобетонні, дерев'яні чи металеві форми, балки, панелі тощо). Отже, як зазначається й іншими дослідниками, найчастіше предметом злочинних посягань у сфері будівництва є речовини, які використовують для будівництва або виготовлення з них будівельних виробів і конструкцій [72].

На кожному з етапів будівництва об'єкта здійснюються роботи, які потребують залучення профільних спеціалістів. Однак часто трапляються випадки, коли такі роботи проводяться формально або ж взагалі не проводяться, хоча, відповідно до фінансово-звітної документації та кошторису, кошти на такі роботи виділяються, а самі роботи нібито виконуються. Але це лише за документами, оскільки фактично маючи на меті заволодіння коштами або ж матеріальними цінностями, часто використовуючи своє службове становище або ж службове становище третьої особи, злочинці формально (готуючи усі необхідні документи) виконують мінімальний перелік нормативних вимог та привласнюють грошові активи й матеріальні блага. У більшості випадків знайти винуватих для правоохоронних органів ускладнено, оскільки останні використовують фіктивні документи, підроблені печатки, бланки тощо і на момент виявлення факту вчинення злочинів шляхом виведення коштів зникають. Під час підготовки та в момент вчинення злочину злочинці вміло маскують усі особисті дані, використовують складні злочинні схеми з метою прикриття своєї злочинної діяльності та подальшого уникнення кримінальної відповідальності в разі свого викриття. І до того часу, поки правоохоронні органи проведуть усі необхідні процедури, які зазвичай затягуються через бюрократичну складову, злочинці залишаються недосяжними для правоохоронців, адже «грають» на випередження.

Предметом інших злочинів у сфері будівництва може бути інше чуже майно, наприклад особисте майно осіб, які працюють на будівництві, або ж майно, яке належить будівельним організаціям (будівельні матеріали, техніка тощо). Предметом службових злочинів здебільшого є неправомірна вигода та офіційні документи.

1.2.4. Слідова картина

Будь-яке кримінальне правопорушення не може бути вчинено безслідно. Незалежно від виду, тяжкості, наслідків, він обов'язково залишає за собою відображення в навколишній обстановці у формі слідів. Не є винятком і кримінальні правопорушення у сфері житлового будівництва.

У криміналістичній літературі містяться різні підходи щодо розуміння слідової картини, слідів та обстановки кримінального правопорушення. Здебільшого вони розрізняються за обсягом поняття. Деякі вчені вважають обстановку вчинення злочину складовим елементом «слідової картини» злочину, під якою розуміється реальна матеріальна (ідеальна) слідова обстановка на конкретний момент часу, що відображає і зберігає різну інформацію про конкретну подію злочину й особу, яка вчинила його в даній обстановці» [222, с. 84]. Інші вчені відокремлюють поняття «обстановка злочину» та «слідова картина» («сліди злочину») [279, с. 343–344; 187, с. 228; 123, с. 317], розглядаючи їх як різні елементи криміналістичної характеристики злочинів.

Зокрема, В. О. Коновалова зазначає, що слідова картина злочину є ключовим елементом криміналістичної характеристики і становить собою комплекс слідів, які відображають картину події злочину та поведінку суб'єкта на місці злочину, дозволяє висунути найбільш обґрунтовані версії щодо його вчинення [135, с. 25]. У свою чергу, М. А. Погорецький вважає, що безпосереднім джерелом слідів злочину в загальному розумінні є суспільно

небезпечний вплив особи, яка вчинила злочин, поведінка якої виявляється у формі дії або бездіяльності, на об'єктивну дійсність, взаємодія предметів і станів, тобто сама подія злочину [197].

Отже, слідова картина злочину як елемент криміналістичної характеристики має важливе значення, оскільки саме вивчення слідів дає змогу визначити спосіб та механізм учинення злочину, спосіб його приховання, особу злочинця (у тому числі наявність змови між учасниками організованої злочинної групи), знаряддя вчинення злочину, у тому числі встановити низку обставин під час розслідування злочину, викрити неправдиві показання свідка або злочинця, приховані ним речові докази злочину [252, с. 106].

Як показало наше дослідження, для такого елемента криміналістичної характеристики, як типова слідова картина кримінальних правопорушень, вчинених службовою особою з використанням своїх повноважень, не є характерним використання власне трасологічних (по суті, «традиційних») слідів у криміналістиці, адже основними носіями доказової інформації в таких злочинах були документи (у 83,6% кримінальних проваджень) [17, с. 61].

При цьому особливого значення для розслідування кримінальних правопорушень даної категорії набувала класифікація документів на види залежно від характеру й призначення інформації, що містилась у них. Як показало дослідження, групами документів, що вилучалися та досліджувалися під час розслідування досліджуваних злочинів були такі

Сліди розкрадань, незважаючи на всі вжиті розкрадачами заходи з маскування та приховання останніх, неодмінно залишаються як на етапі підготовки, так і на етапі вчинення та приховування злочинних операцій. Згідно з даними опитування слідчих, у разі, якщо достовірно відомо про факти вчинення розкрадань та постає необхідність точно встановити обсяги завищення виконаних робіт та розміри завданої шкоди, найбільш ефективними вважається використання НСРД (58 %) (додаток В).

З цією метою варто встановити документи, виконані або підписані службовими особами, зміст яких розкриває їх справжні наміри (угоди з ознаками

підроблень, офіційна переписка, вказівки підлеглим, чорнові записи); показання очевидців (родичів, колег, знайомих) про наміри фігурантів та справжній характер їх діяльності; протоколи та інші матеріали, складені за результатами оперативно-розшукових заходів; результати інвентаризацій, ревізій, спеціальних перевірок, що свідчать про фактичне господарське та фінансове становище суб'єктів господарювання.

Матеріальні сліди привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері будівництва містяться, насамперед, у документах. Це зумовлено тим, що в процесі злочинної діяльності суб'єкти злочину, передбаченого ст. 191 КК України, відповідно до виконання покладених на них службових обов'язків, однак з метою вчинення привласнення, розтрата чи заволодіння коштами або майном, здійснюють низку операцій нормотворчого, господарського та фінансового характеру. Кожна така операція підлягає обов'язковій реєстрації, яка здійснюється шляхом складення різних видів документів, що є найпоширенішими джерелами доказів.

До документів – джерел доказів у кримінальних провадженнях щодо фактів привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері будівництва належать такі, що підтверджують: здійснення організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій; здійснення фінансових операцій, у тому числі з отримання та розподілу коштів (як юридичними особами публічного, так і приватного права); покладення певних зобов'язань між замовником та виконавцем стосовно виконання конкретного обсягу будівельних робіт.

Під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва необхідно звертати увагу на такий перелік документів:

1) фінансово-звітні документи: виписки по особовим рахункам; роздруківки банківських операцій; локальний кошторис, відповідно до якого встановлюється вартість проведення будівельних/ремонтних робіт; платіжні доручення, за якими перераховуються грошові кошти як розрахунок за виконані роботи; платіжні доручення, в яких фіксуються фінансові зобов'язання сторін та

сплачені кошти; виписки по особовим рахункам; роздруківки руху коштів по розрахункових рахунках; рахунки-фактури, що підтверджують операції з купівлі будівельних матеріалів та містять вичерпні відомості про їх вартість, марку, кількість тощо; локальний кошторис; зведений кошторисний розрахунок; бухгалтерські довідки щодо балансу грошових коштів/матеріальних цінностей; відомості на видачу заробітної плати за договором підряду; видаткові касові ордери; розрахунково-платіжні відомості; накази службових осіб про затвердження кошторисної документації на проведення ремонтних/будівельних робіт; рішення сесій міських, районних, районних у містах рад, а також державних адміністрацій стосовно затвердження видатків для проведення будівельних/ремонтних робіт; розрахунково-платіжні відомості; дані, що містяться в Реєстрі бюджетних фінансових зобов'язань розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів; договори про закупівлю робіт за державні кошти; графіки фінансування та виконання робіт, що є додатками до договору генпідряду; податкова документація та бухгалтерська звітність; реєстр бухгалтерського обліку – головна книга; оборотно-сальдові відомості; реєстри синтетичного й аналітичного обліку за всіма використовуваними рахунками бухгалтерського обліку за певний період; податкові реєстри; звітність по страховим внескам до позабюджетних фондів; документи по роботі з органами Державної фіскальної служби; документи з розрахунків з підзвітними особами, у т.ч. авансові рахунки; документи з обліку праці та заробітної плати; реєстри обліку отриманих і виданих податкових накладних; касові документи; виписки з банку по розрахункових рахунках; документи від постачальників (прибуткові накладні); акти на списання матеріальних цінностей; первинні документи з обліку нематеріальних активів; журнали обліку виданих довіреностей;

2) документи, що відображають результати внутрішніх та зовнішніх перевірок, у тому числі незалежних контролюючих органів: результати внутрішнього аудиту (готується висновок аудиторського звіту за результатами внутрішнього аудиту окремих питань фінансово-господарської діяльності установи, організації тощо); акти ревізії фінансово-господарської діяльності

об'єкта, де вчинено злочин; матеріали результатів зустрічних звірок; дефектний акт, відповідно до якого встановлюються обсяги виконання будівельних робіт по об'єкту ремонту або реконструкції; акт проведення контрольних обмірів виконаних підрядних робіт по акту приймання виконаних робіт (проводиться комісією у складі представника замовника, виконавця, спеціаліста з відділу капітального будівництва міської ради, представників Держаудитслужби); акти позапланової документальної перевірки; матеріали перевірок територіальних органів Державної фіскальної служби; матеріалів, що перебували або перебувають у виконавчому провадженні Державної виконавчої служби стосовно окремих суб'єктів; результати зустрічних перевірок по контрагентах; акти обстеження стану об'єктів з метою визначення переліку та обсягу робіт, які необхідно здійснити в межах будівельних/ремонтних робіт; результати зустрічних перевірок Держаудитслужби; результати позапланової інвентаризації матеріальних цінностей; акти інвентаризаційних комісій стосовно виявлення, огляду та перевезення не оприбуткованих матеріальних цінностей підприємства; інвентаризаційні описи товарно-матеріальних цінностей; акти огляду та службові записки про результати огляду об'єктів та про результати робіт;

3) цивільно-правові договори на виконання певного обсягу будівельних/ремонтних робіт: договори підряду, відповідно до умов якого підрядчик зобов'язаний виконувати роботи в розмірі підсумкової вартості та у відповідні строки, що встановлені графіком виконання робіт, складеним підрядником до початку виконання робіт, здійснювати роботи відповідно до кошторисної документації, будівельних норм і правил, графіку виконання робіт; акт прийому виконаних будівельних робіт (форми КБ-2В); акти виконаних робіт, у т.ч. документи від покупців; договори з постачальниками, покупцями та іншими контрагентами; договір генпідряду, предметом якого виступає комплекс робіт з будівництва конкретного об'єкта, наприклад: інженерне забезпечення відповідно до затвердженої проектно-кошторисної документації і технічної характеристики об'єкта з прокладенням зовнішніх інженерних мереж, зовнішнього освітлення, благоустрою та озеленення території; договір

капітального будівництва; акт здачі-приймання документації по договору на виготовлення проектної документації; додаткові угоди до договорів будівельного підряду; довідки про вартість виконаних робіт (типова форма № КБ-3 «Довідка про вартість виконаних будівельних робіт та витрати»); оригінали (копії) претензій; акти приймання-передачі матеріальних цінностей на відповідальне зберігання; декларації про початок виконання будівельних робіт; проекти на капітальний ремонт/будівництво; акти на збереження матеріальних цінностей/грошових коштів; акти прийому-передачі матеріалів [104, с. 96–98].

Загалом, документи є надзвичайно важливим процесуальним джерелом доказів учинення привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері будівництва. Останні набувають ознак речових доказів у випадку їх використання як знаряддя чи засобу вчинення злочину, зберігають на собі його сліди або містять інші відомості, що мають доказове значення в межах кримінального провадження.

Крім того, документами, що містять інформацію та беруться до уваги як доказова інформація, є фіктивні договори, записи в настільних календарях, записниках, телефонних довідниках, на окремих аркушах. Їх можна знайти як під час оперативного огляду приміщення в момент затримання особи, так і в процесі оперативного пошуку за місцем проживання.

Документи як джерела доказової інформації при розслідуванні кримінальних правопорушень досліджуваної категорії досліджувались й використовувались в таких аспектах:

а) з позиції значення фактів, зафіксованих у документах (наприклад у статуті житлового підприємства, ліцензії на право провадження будівельних робіт);

б) з метою визначення способу виготовлення документа (наприклад шляхом призначення техніко-криміналістичної експертизи документа), його справжності;

в) з метою ідентифікації особи, котра написала (підписала) документ, або голос і мовлення якої зафіксовано на магнітному носії інформації (шляхом призначення відповідної криміналістичної експертизи).

Сліди, які притаманні певному способу підроблення документів, відображалися, у першу чергу, на самому документі у вигляді різноманітних ознак, притаманних певному способу виготовлення матеріалів і реквізитів документу або змінам, що до них вносяться. Ознаки, що характеризували певний спосіб підроблення документу, як зазначили респонденти, можна поділити на групи:

1) ознаки способу виготовлення документу (нанесення зображення на документ) (100% опитаних слідчих та 100% оперативних працівників);

2) ознаки способу підроблення документу (внесення змін до реквізитів документу) і ознаки внесення завідомо неправдивої інформації (100% слідчих та 100% оперативних працівників).

Ознаками способу виготовлення документу були ознаки, які притаманні для технічних засобів, за допомогою яких документ або його окремі реквізити було виготовлено – пишучі прилади, поліграфічна техніка, принтери персональних комп'ютерів, розмножувальна техніка, друкарські машинки, кліше печаток та штампів та ін.

Ознаками способу підроблення документу були ознаки, які свідчать про проведення певних маніпуляцій з текстом і реквізитами документу, спрямовані на внесення змін до реквізитів документу, окремих елементів його змісту.

Ознаки способу внесення змін до документу утворювалися в результаті впливу на документ механічної, хімічної та іншої дії. До ознак внесення завідомо неправдивої інформації до документу відносились невідповідність змісту інших документів, які не викликають сумніву або протиріччя у змісті одного документу [277, с. 14].

1.2.5. Особа злочинця

Особа як об'єкт дослідження передбачає багатоаспектний та багаторівневий аналіз її сутності. Найбільш загальні положення про особу формуються філософією, яка є методологічною основою для конкретних галузей знань. Філософський підхід у розумінні сутності особи передбачає єдність внутрішньої сторони (свідомість) та зовнішньої сторони (діяльність). Філософія розглядає особу як продукт соціального розвитку, як єдність загального, особливого і одиничного. У цьому розумінні людина (особа) є результатом еволюції всього людського роду, успадковує і відображає соціальний досвід усіх попередніх поколінь. Разом з тим особа володіє також деякими неповторними ознаками і якостями, Що відображають її індивідуальний життєвий досвід, буття, обумовлене конкретним змістом її сімейних, виробничих, побутових та інших відносин, зв'язків, а також мікросередовища, в якому вона перебуває. Таким чином, людину як особистість формує вся сукупність матеріальних, політичних, ідеологічних, моральних, правових, побутових, культурних, естетичних та інших умов, які складають зміст буття і їх відображення в суспільній та індивідуальній свідомості. Викладене положення створює підґрунтя для розвитку криміналістичного підходу до пізнання особи [28, с. 251].

Особа злочинця як складовий елемент криміналістичної характеристики вивчається майже всіма вченими-криміналістами. Однак питання про ознаки та властивості особи злочинця, які потрібно досліджувати в межах криміналістичної характеристики, залишається відкритим. Під криміналістичним вивченням особи варто розуміти встановлення криміналістично значимої інформації про особу злочинця, жертву злочинного посягання й інших учасників процесу розслідування [251, с. 28; 144, с. 171–174].

На думку Ю. М. Антоняна особа злочинця є не що інше, як модель, абстракція, що поєднує в собі найбільш характерні особливості особи злочинця як соціального та психологічного типу. Далеко не кожна людина, яка вчинила

злочин, може бути названа представником цього типу, оскільки останній складається тільки з його характерних представників [10, с. 20]. Як вважає Є. К. Волконська, особа злочинця – це досить складний комплекс ознак, властивостей, зв'язків, відносин, які характеризують особистість, її моральний світ, що взяті в розвитку і в взаємодії з соціальними та індивідуальними життєвими умовами, які в тій чи іншій мірі визначили вчинення злочину [62, с. 19]. М. І. Єнікеев зазначає, що особа злочинця – це сукупність типологічних якостей індивіда, які обумовили вчинене ним злочинне діяння [92, с. 47]. У свою чергу С. А. Шалгунова, визначає, що особа злочинця, як і будь-якої іншої людини, характеризується різноманіттям ознак: демографічних (статтю, віком, станом здоров'я), моральних (світоглядом, інтересами, спрямованістю), соціальних (трудових, сімейно-побутових) та психологічних (емоціями, темпераментом, вольовими якостями тощо). Ці ознаки відбиваються у індивідуальних властивостях особи злочинця, його відносинах з потерпілим. У психології існує визначення психологічної структури особи, що складається з чотирьох підструктур: 1 – спрямованість особи (потяги, бажання, інтереси, ідеали, світогляд, переконання), що формується у процесі виховання; 2 – досвід (знання, вміння, навички і звички, набуті особистим досвідом, навчанням, але вже з помітним впливом біологічних якостей особи); 3 – охоплює індивідуальні особливості окремих психічних процесів як форм відображення, це – емоції, відчуття, мислення, сприйняття, увага, почуття, воля, пам'ять; 4 – біологічно обумовлена, що поєднує темперамент особи, її статеві і вікові якості, а також патологічні зміни [275, с. 128–129].

Система даних, яка характеризує особу злочинця, може бути різною. Для вивчення зазначеного елемента криміналістичної характеристики застосовують відомості з різних галузей пізнання: кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, психології, психіатрії, судової медицини, кримінології.

У кримінальних провадженнях вивчення особи обвинуваченого є важливим, насамперед, для вирішення таких питань: можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності; звільнення особи від кримінальної

відповідальності й покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності; звільнення особи від кримінальної відповідальності з переданням на поруки; кваліфікація діяння; обставини, що впливають на покарання; вид і розмір покарання, найбільш доцільного для виправлення та перевиховання особи, яка вчинила злочин; вид установи, де особа повинна відбувати покарання; найефективніші методи роботи щодо виправлення засудженої особи; застосування запобіжного заходу; момент допуску захисника до участі у справі; причини й умови, що сприяли вчиненню злочину; питання, що виникають у суді другої інстанції та інших вищих судах [96, с. 108]. Саме тому в процесі розслідування особу підозрюваного слід вивчати як комплексне явище.

У цьому контексті В. В. Лисенко зазначає, що відомості, які характеризують особу злочинця, мають особливе значення, оскільки сприяють: висуванню версій про особу, яка вчинила злочин; створенню уявної моделі злочинця для визначення шляхів його пошуку; плануванню розслідування; вибору тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій; з'ясуванню ролі підозрюваного в учиненні злочину; досягненню необхідного психологічного контакту з підозрюваним; встановленню мотивів і цілей учинення злочину; вибору відповідного запобіжного заходу; прогнозуванню поведінки злочинця на різних етапах досудового розслідування та під час розгляду кримінального провадження в суді; удосконаленню тактики й методики розслідування; встановленню причин та умов, що сприяють учиненню злочину.

У межах встановлення обставин, що характеризують особу підозрюваного, інтерес становить інформація, яка безпосередньо не пов'язана з учиненим кримінальним правопорушенням. До таких відомостей належать дані про: вік особи, стан її здоров'я, поведінку, взаємини, колишні судимості тощо. До суб'єктивних чинників, які визначають такий структурний елемент криміналістичної характеристики, як «особа злочинця», слід віднести: наявність у злочинців попереднього злочинного досвіду, зокрема й знання конкретних способів учинення, приховування слідів злочинної діяльності; досвід роботи в силових структурах; індивідуальні властивості особи злочинця тощо.

На підставі вивчення кримінальних проваджень узагальнено дані про службових осіб, які брали участь у вчиненні злочинних дій у сфері житлового будівництва. Як правило, кримінальні правопорушення вчиняють чоловіки (78 %) віком від 30 до 49 років (80 %). Переважна більшість притягнутих до відповідальності (85 %) мають вищу освіту. У вчиненні корупційних дій беруть участь службові особи суб'єктів контролюючих органів за сферою житлового будівництва (вивчення матеріалів кримінальних проваджень щодо осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, виявляє такі дані щодо їх службового становища: керівники будівельних організацій та їх заступники (12,5 %); керівники будівельно-монтажних підрозділів, ділянок будівництва та їх заступники (18,0 %), виконувачі робіт, майстри дільниць, бригадири (28,0 %); працівники бухгалтерії (12,0 %); комірники (15,5 %); проектувальники (5,5 %); інші категорії матеріально відповідальних осіб (8,5 %). Характерними особливостями зазначених категорій осіб є їх доволі високі соціальний статус та рівень освіти (здебільшого технічної або економічної), знання специфіки будівельної діяльності (окремих технологічних процесів), наявність досвіду та професійних навичок у цій сфері). У 16 % випадків вони є співвласниками підприємств з ознаками фіктивності. Вчиняючи розкрадання у цій сфері з корисливих мотивів, такі особи широко використовують у виборі способів свій авторитет, професійні знання, дружні, життєві та інші зв'язки з особами у різних господарських і державно-владних структурах. Злочинні посягання у 30 % вчинено у складі групи. У 45 % проваджень кількість співучасників не перевищувала двох осіб (групи чисельністю три особи траплялись у 24 %; чотири особи – у 21 %; п'ять і більше осіб – у 9 %).

У широкому плані, усіх службових осіб, які брали участь у вчиненні кримінальних правопорушень у сфері будівництва житла, необхідно розподілити на такі категорії:

1) особи, які, зловживаючи службовим становищем, вчиняють юридично значущі дії, що мають значення на етапі підготовки, вчинення та приховування злочину (представники органів місцевої влади, нотаріуси та ін.). Це службові

особи будівельних управлінь, організацій: виконроби, начальники будівельних дільниць, працівники проектно-кошторисних інститутів, керівні працівники (головні інженери, механіки та інші керівники служб і підрозділів). Особливості вчинення злочинів посадовими особами: використання службового становища та повноважень; наявність розгалужених виробничих і корумпованих зв'язків з постачальниками, замовниками та посадовими особами керівних організацій та державних органів; використання криміногенних факторів галузі та недоліків організаційно-правового характеру; транспортними організаціями здійснюються розкрадання грошових коштів, матеріальних цінностей в великих розмірах і, як правило, тривалий період часу; зосередження в одних руках власних повноважень, контролюючих функцій; підвищена організованість і латентність дій; продумування способів розкрадання будівельних матеріалів і механізму приховування слідів злочинної діяльності;

2) керівники середньої ланки й працівники банків, які забезпечують проведення різноманітних банківських переказів та електронних платежів (відіграють роль пособників, особисто не беручи участь у схемі);

3) фахівці вузького профілю, які використовують комп'ютерні, фінансові та інші технології з метою підроблення документів, утручання в роботу комп'ютерних мереж тощо (операціоністи банків, програмісти, оператори комп'ютерних систем);

4) особи, які виконують технічні й допоміжні функції, зокрема при вчиненні підроблення документів (бухгалтери, економісти, виконроби, комірники, вантажники, водії та ін.), а також підставні особи. Працівники бухгалтерсько-рахункових відділів вчиняють розкрадання як врахованих, так і неврахованих грошових коштів. Особливостями скоєння злочинів даною категорією осіб є: обов'язки головних (старших) бухгалтерів, їх замісників, касирів, бухгалтерів розрахункових відділів забезпечують їм доступ до фінансових ресурсів; ця категорія осіб добре знає механізм банківських, касових і господарських операцій, недоліки в цих операціях; більшість осіб, які входять до цієї групи, є жінками, що дозволяє здійснювати розкрадання грошових коштів

тривалий час, користуючись поблажливим ставленням до них керівників – в основному чоловіків. Як правило, розкрадання будівельних матеріалів вчиняється кваліфікованим способом, який полягає в утворенні неврахованих надлишків, розкраданні будівельних матеріалів та їх подальшій реалізації;

5) високопоставлені чиновники різних контролюючих організацій, які забезпечують загальне корупційне прикриття злочинної діяльності.

Як бачимо, практично всі корупційні кримінальні правопорушення на ринку житла потребують участі кількох осіб – тобто, вчиняються групою (70,7 %), склад групи від 2-х осіб (15,4 %) до більше п'яти (55,3 %) (додаток Б). Науковці зазначають [203, с. 77], що за способами утворення групи формувалися, як: добровільні об'єднання або шляхом втягування в групу організатором (ініціатором) потрібних осіб з використанням службової залежності (у будівельних корпораціях), що стосується злочинів на вторинному ринку, групи формувалися на підставі спільного відбуття покарання (11,9 %); спільної праці у легальному бізнесі (31,5 %). Характерними ознаками групи є високий рівень організованості (21,7 %); програмно-цільовий характер діяльності (37,8 %); чітко визначений лідер (18,2 %); впливові (в суспільному плані) учасники групи (21,7 %); розподіл ролей з урахуванням посадових функцій або професійних навичок (37,8 %); професійні знання у сфері обігу житла (44,8 %); організатор (лідер) виконував наступні функції: розроблення загальних схем злочинної діяльності (37,8 %) та безпосередня участь у вчиненні підготовчих дій (11,9 %); утягування співучасників, підбір і розподіл ролей між ними (28,7 %), загальне керівництво злочинною групою (37,8 %); легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом (9,8 %); налагодження корупційних зв'язків з працівниками контролюючих і правоохоронних органів (7,7 %) (додаток В).

На етапі підготовки до вчинення корупційного кримінального правопорушення посадовець оцінює умови обстановки та здійснює певні дії, які полегшують досягнення злочинної мети. Умови обстановки зумовлюють оперативну-значущу поведінку під час учинення корупційного кримінального

правопорушення. Посадовець їх оцінює як сприятливі чи несприятливі (сприятливі особа використовує для досягнення мети, до несприятливих пристосовується, змінюючи свої дії або власне умови на сприятливіші). Посадовець може цілком і правильно оцінювати умови об'єктивної обстановки, випадково або умисно нехтувати ними, обираючи спосіб дії, від чого залежить досягнення цілей [24, с. 37].

Фактично отриманню неправомірної вигоди сприяють дії, які можна виокремити як склади кримінальних правопорушень (ст. 364, 365, 366 КК України). На цьому етапі вчинення корупційного кримінального правопорушення, згідно з матеріалами кримінальних проваджень, поведінка передбачає низку дій з підготовки до вчинення, а саме: підшукування засобів учинення злочину (14,5 %); підготовка відповідних документів (13,5 %); підроблення документів (6,9 %); підшукування інших співучасників злочину (32,1 %); створення ситуації, що полегшує втілення злочинного задуму (32,1 %); звільнення або переведення на інші посади підлеглих (4,2 %); обмеження доступу до інформації (9,6 %).

Наявність декількох варіантів корупційної поведінки констатує Л. Н. Герасіна [76, с. 141]. Однак, на нашу думку, вони мають різні моделі мотивації, що впливають на тактику дій оперативних працівників щодо протидії службовим злочинам. Дії під час учинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності становлять певну модель оперативно значущої поведінки. Оскільки головною метою аналізованих кримінальних правопорушень є отримання неправомірної вигоди, то класифікацію слід здійснювати за двома критеріями – етапом злочинних дій (підготовка, учинення, приховування) та шляхом досягнення злочинної мети (сприяння, отримання вигоди, масування). Така класифікація враховує як цілісні склади злочинів, притаманні окремим етапам злочинної діяльності, так й окремі способи злочинних дій у межах складів злочинів.

Наступною складовою поведінки під час учинення кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва є приховування факту або ознак кримінального правопорушення, яка передбачає такі форми: активні дії щодо

приховування слідів (44 %); використання результатів службових кримінальних правопорушень для вчинення інших (43 %); протидія ОРД (7 %); протидія досудовому розслідуванню (31 %); ухилення від фінансового, державно-архітектурного, житлово-будівельного контролю (3 %); легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом (35 %). Ці дії може бути кваліфіковано за ст. 366¹, 209, 367 КК України.

На основі вивчення слідчої практики та інших відомостей про особу підозрюваного у кримінальних провадженнях про розкрадання у сфері житлового будівництва складено типовий портрет особи злочинця: це особи, які займають керівні посади у даній сфері та наділені повноваженнями з управління персоналом і розпорядження майном; володіють знаннями житлового процесу, обліку, звітності; корисливі, амбітні, жадібні, владні, корупційні; середнього віку, з вищою або базовою вищою освітою; володіють життєвим і професійним досвідом; використовують зв'язки у різних господарських і владних структурах; раніше не судимі; сімейні, мають дітей.

За результатами опрацювання даних стосовно потерпілих встановлено, що у 75 % – це чоловіки віком від 30 до 49 років, місцеві мешканці (80 %) та громадяни України (95 %). Більшість потерпілих отримували постійні доходи середнього та високого рівня (91 %), проте на момент інвестування коштів не мали власного житла (98 %). Про можливість придбати житло дізнавались із реклами чи засобів масової інформації (70 %) або від інших потерпілих (18,9 %).

Висновки до розділу 1

1. Відсутність систематизованих відомостей про методику розслідування кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень, особливо за сучасних умов боротьби з корупцією, значно знижує ефективність правоохоронної

діяльності. Поряд з цим, особи, які вчиняють такі кримінальні правопорушення, добре орієнтуються в сучасному законодавстві, мають ґрунтовні знання у сфері економічної діяльності, між ними існують тісні корупційні зв'язки. Ці та інші обставини дають можливість приховувати злочинну діяльність та протидіяти розслідуванню.

2. Для розробки методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва, необхідне формування відповідної криміналістичної характеристики, яка виступає саме як система узагальнених за результатами емпіричного дослідження відомостей про різні важливі з криміналістичної точки зору ознаки (елементи) аналізованих діянь. Пізнання закономірних зв'язків між елементами системи (причинно-наслідкових, інформаційних, просторових і часових) сприяє успішному вирішенню завдань на всіх етапах розслідування та конкретизації застосованих криміналістичних прийомів і засобів.

3. Корупційні кримінальні правопорушення у сфері житлового будівництва визначені як однорідна група суспільно небезпечних діянь, що містять спільні родові ознаки, зокрема вчиняються: у процесі здійснення службової діяльності в сфері житлового будівництва та спрямовані на порушення норм і правил, що закріплені в регулятивному законодавстві (стандартах) і локальних нормативно-правових актах; спеціальними суб'єктами – службовою особою (державним службовцем). У контексті розслідування важливе значення має їх розподіл залежно від об'єкта кримінально-правової охорони (проти власності; у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг); способів (технологій) учинення суспільно небезпечних діянь (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; зловживання у сфері службової діяльності пов'язаної з наданням житлово-будівельних послуг); етапів житлового будівництва (підготовка до будівельних робіт, у тому числі дозвільні та тендерні процедури, їх початок; активна фаза будівництва; завершення будівництва і здача об'єкта в експлуатацію, з часто притаманним корупційним

залученням працівників державних контролюючих органів, комунальних та інших служб).

4. За результатами аналізу матеріалів кримінальних проваджень, виокремлені основні та найбільш поширені способи вчинення досліджуваної категорії кримінальних правопорушень. Доведено, що вивчення обстановки вчинення буде повним у разі аналізу правових підстав, порядку реалізації і статусу учасників фінансової схеми, особливостей обліку, документообігу та інших умов, що визначають можливість застосування певного способу вчинення кримінального правопорушення. Характеристика структурних елементів обстановки дає можливість встановити наявність безпосереднього зв'язку процесу житлового будівництва з діяльністю підозрюваних службових осіб. Криміналістичне значення мають такі складові обстановки: стадії і технологічні цикли здійснення житлово-будівельних робіт; загальний стан контролю за зберіганням майна, фінансовою дисципліною та дотриманням правил безпеки; повноваження та відповідальність службових і матеріально-відповідальних осіб, їх доступ до предмета злочинного посягання.

5. У слідовій картині кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва найважливіше значення мають документи, що містять криміналістичні ознаки, а саме: а) управління житлово-будівельною організацією (юридичної особи) – дозвільні (у тому числі погоджувальні і узгоджувальні), установчі та реєстраційні, організаційно-управлінські, проектно-кошторисні, бухгалтерського обліку та звітності, що підтверджують виконання договірних зобов'язань або відображають результати внутрішніх і зовнішніх перевірок; б) підприємств, установ та організацій, які наділені правом розпорядження коштами на житлове будівництво (розрахунково-платіжні відомості, банківські платіжні документи тощо); в) органів, уповноважених на здійснення контрольних та ревізійних функцій (акти ревізій, проведення контрольних обмірів, позапланових документальних перевірок, зустрічних звірок); г) нормативні документи, що регулюють житлово-будівельну діяльність

(нормативно-правові акти, технічні регламенти, державні стандарти, норми і правила, технічні умови).

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ В СФЕРІ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА

2.1. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва

Виявлення злочинів – процес, під час якого приховані (латентні) кримінальні правопорушення стають відомими правоохоронним органам, і з цього моменту виникає законний обов'язок розглянути матеріали про наявність ознак кримінального правопорушення, розкрити та розслідувати його. Однією з причин неналежного розслідування є відсутність ефективної методики розслідування, неналежна організованість дій слідчого на початковому етапі розслідування.

У той же час, початок досудового розслідування має не лише юридичне, а й громадське значення, адже від законності та обґрунтованості прийняття відповідних рішень слідчими та прокурорами залежить оцінка населенням стану протидії злочинності та ставлення держави до громадян. Юридичний факт початку кримінального провадження, що за Кримінально-процесуальним кодексом 1960 р. був пов'язаний із порушенням кримінальної справи, замінено внесенням відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР згідно з п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України. Практика «автоматичного» початку провадження збільшує шанси потерпілих на захист їх прав і законних інтересів та притягнення винуватих до відповідальності, але погіршує правовий захист особи, стосовно якої проводиться розслідування, по-збавляючи її можливості оскаржувати

безпідставне здійснення щодо неї кримінального переслідування [161; 158, с. 214].

Поняття початкового етапу розслідування вживається в криміналістичній та кримінальній процесуальній науці. Але визначення його в зазначених науках не тотожні, у них є багато відмінностей.

З етимологічного погляду поняття «етап» використовується в різних сферах і є багатозначним: 1) пункт на шляху пересування військ; 2) пункт для ночівлі в дорозі груп арештантів; 3) у значенні – відправляти «етапом»; 4) певна частина дистанції в спортивних змаганнях; 5) окремий момент, період, стадія у розвитку чого-небудь [63, с. 4].

Поняття «початковий етап розслідування» та «досудове розслідування» дещо подібні. Щодо початкового етапу розслідування, то у криміналістичній науці це поняття залишається дискусійним і до кінця невизначеним. Розглядаючи процес розслідування кримінальних правопорушень в цілому на підставі спрямованості виконуваних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, традиційно виділяються три етапи (з чим в даний час згідно більшість авторів: початковий; наступний; заключний. Наприклад, Р. С. Белкін тлумачить його як частину процесу розслідування, у процесі якого вирішуються певні завдання [27, с. 271]; А. Ф. Волобуєв – певним проміжним пунктом у процесі розслідування злочину, що характеризує стан розслідування з точки зору повноти вирішення його завдань і визначається прийнятими процесуальними рішеннями у кримінальній провадженні [63, с. 4]. Вчені одностайні в тому, що існує початковий етап, але момент його закінчення має дискусійний характер [27, с. 130].

Момент закінчення початкового етапу не можна зафіксувати у загальному вигляді, пов'язуючи його категорично з яким-небудь процесуальним рішенням у справі. На думку Р. С. Белкіна, він може завершитися з накопиченням достатньої для оголошення про підозру доказової інформації, але може закінчитися і раніше, коли характерний для даного етапу прискорений темп дій буде з певних причин втрачений [27, с. 785].

М. К. Кузьменко, який поділяє етапи розслідування на невідкладний, початковий і наступний, межу першого етапу визначає від порушення кримінальної справи до проведення останньої невідкладної дії або передачі справи за підсудністю. Другий етап охоплює проведення решти слідчих дій до притягнення особи як обвинуваченого [162, с. 115]. На думку Г. В. Щербакової, досліджувані поняття мають як деякі спільні риси, так і відмінності, головними серед яких є такі: досудове розслідування є дещо ширшим за змістом поняттям, ніж етап розслідування, тому, що останній є частиною досудового слідства; завдання досліджуваних понять деякою мірою збіжні, але у зв'язку з тим, що поняття «досудове розслідування» є ширшим за змістом, ніж «початковий етап розслідування», то і завдання досудового слідства є дещо ширшими, ніж початкового етапу; початковий етап розслідування кримінальних правопорушень починається з моменту внесення відомостей до ЄРДР [283, с. 13].

На нашу думку, початковий етап розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва як поняття – суто криміналістичне, використовується для позначення певного періоду досудового розслідування, під час якого слідчий провадить слідчі дії та організаційні заходи *для встановлення усіх обставин кримінального правопорушення та особи підозрюваного.*

Досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України). Досудове слідство – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних правопорушень (п. 6 ч. 1 ст. 3 КПК України). Дізнання – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків (п. 4 ч. 1 ст. 3 КПК України) [161; 158, с. 214].

Початок досудового розслідування має не лише юридичне, а й громадське значення, адже від законності та обґрунтованості прийняття відповідних рішень слідчими та прокурорами залежить оцінка населенням стану протидії злочинності та ставлення держави до громадян. Юридичний факт початку кримінального провадження, що за Кримінально-процесуальним кодексом 1960 р. був пов'язаний із порушенням кримінальної справи, замінено внесенням відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) згідно з п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України. Практика «автоматичного» початку провадження збільшує шанси потерпілих на захист їх прав і законних інтересів та притягнення винуватих до відповідальності, але погіршує правовий захист особи, стосовно якої проводиться розслідування, позбавляючи її можливості оскаржувати безпідставне здійснення щодо неї кримінального переслідування [161; 158, с. 214].

До того ж новий порядок початку досудового розслідування скасовує так звану «дослідчу перевірку» за заявами та повідомленнями про злочини. Якщо за Кримінально-процесуальним кодексом 1960 р. близько 95 % рішень про відмову в порушенні кримінальної справи приймали органи дізнання (понад 75 % звернень), то за чинним КПК України приймати рішення за всіма зареєстрованими заявами та повідомленнями про кримінальні правопорушення уповноважені слідчий і прокурор [39, с. 9].

Не вдаючись до наукового тлумачення досудового розслідування, зазначимо, що його поняття безпосередньо визначено в п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України і означає стадію кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності [161].

На доктринальному рівні вченими зроблено спробу дати власне визначення цій стадії. Зокрема, О. Ю. Татаров вважає, що досудове

розслідування – це здійснювана відповідно до вимог кримінально-процесуального закону діяльність органів досудового розслідування, спрямована на встановлення ознак злочину, виявлення особи, яка його вчинила, викриття злочинного характеру діяльності цієї особи, збирання, дослідження, оцінку, перевірку і використання доказів, встановлення об'єктивної істини, забезпечення правильного застосування закону, охорону прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також суспільства та держави [243, с. 70].

Як показав аналіз сучасної слідчої практики, необхідно виділити в окремий етап – застосування після внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення процесуальних засобів щодо встановлення особи, яка ймовірно вчинила це правопорушення (строки цього етапу кримінальним процесуальним законом не встановлені).

Етап збору та перевірки матеріалів включає збирання, дослідження й оцінку інформації шляхом проведення окремих СРД (огляд місця події, освідування, призначення судової експертизи) та НСРД (аудіо-, відеоконтроль особи; аудіо-, відеоконтроль місця; накладення арешту на кореспонденцію; огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; використання конфіденційного співробітництва).

Найбільш важливими завданнями початкового етапу є такі: 1) орієнтування особи, що проводить розслідування, в усіх обставинах тієї події, яку йому належить розслідувати, з'ясування фактів, які повинні бути досліджені у кримінальному провадженні, отримання вихідних даних з метою розгорнутого планування розслідування; 2) збирання та фіксація доказів, які упродовж невеликого проміжку часу можуть бути втрачені; 3) встановлення місцеперебування особи-зниклого. А вже під час наступного етапу розслідування здійснюється збирання, перевірка та оцінка доказів з метою повного встановлення усіх обставин кримінального провадження [29, с. 333–334].

Структуру початкового етапу становлять: здійснення організаційних заходів – планування початку розслідування, висунення версій, вибір форм взаємодії з особами, які допомагають у вирішенні завдань початкового етапу, а також прийняття процесуальних і організаційних рішень; початкові СРД, спланованість і послідовність яких залежить від типових слідчих ситуацій і криміналістичної характеристики злочину, які допомагають у вирішенні завдань початкового етапу [109, с. 11].

Аналіз кримінальних проваджень засвідчив, що основними приводами і підставами внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, слід віднести: скарги громадян та звернення юридичних осіб (26 %); повідомлення інформаторів (21 %); матеріали правоохоронних органів (СБУ, прокуратури, НАБУ, НАЗК) (19 %); результати планових контрольних-ревізійних перевірок (14 %); матеріали кримінальних проваджень та справ про адміністративні правопорушення (10 %); публікації в мас-медіа, мережі Інтернет, матеріали журналістських розслідувань (9 %). Об'єктами виявлення протиправних дій найчастіше є житлово-будівельна (89 %), адміністративна (76 %), організаційно-управлінська (37 %) (додаток Б). Незалежно від джерел виявлення початкової інформації про кримінальне правопорушення, до матеріалів кримінального провадження долучаються: заява фізичної особи (лист-повідомлення представника органу державної влади, громадянина) про кримінальне правопорушення; рапорт співробітника оперативного підрозділу щодо виявлення, документування кримінального правопорушення та вжиття необхідних заходів реагування; пояснення потерпілого (його представника), свідків, затриманого; документи (їх копії), що підтверджують рух коштів; протокол огляду місця події з додатками.

Складність виявлення корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва полягає в тому, що в діях службових осіб важко встановити ознаки кримінального правопорушення. Для підтвердження факту розкрадання потрібно вжити низку оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення та порівняння ознак

цивільно-правових деліктів і злочинного наміру, а також корупційного кримінального правопорушення та інших складів правопорушень. Специфіка функціонування житлово-будівельної організації визначає порядок здійснення та документального оформлення житлово-будівельних робіт, з урахуванням чого правопорушники (відповідно до свого службового становища, можливостей доступу до певних ресурсів, а також власних професійних якостей) за певних умов обирають конкретний спосіб учинення кримінального правопорушення.

До сфери пошуку відносяться: офіси компаній-управителів коштів; офіси компаній-забудовників; банківські установи, в яких відкрито рахунки зазначених компаній; органи місцевої влади (міськдержадміністрації); інспекції державного архітектурно-будівельного контролю; Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України; органи державного санітарного нагляду України; органи державного пожежного нагляду; Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку; податкові інспекції Державної фіскальної служби; районні (міські) відділи (управління) внутрішніх справ; нотаріальні контори; страхові компанії; бюро технічної інвентаризації; Державна реєстраційна служба України.

Однак, викриття таких кримінальних правопорушень за допомогою «традиційних» форм і методів їх виявлення вкрай ускладнюється. Відтак, особливого значення набуває використання низки методів аналізу ознак правопорушень, яку використовують аудиторські, ревізійні та експертні служби, а також правоохоронні органи у процесі документування злочинів [121, с. 51].

В основу цієї комплексної методики покладено методи перевірки документального оформлення різних видів трудових, технологічних і фінансово-господарських процесів, що здійснюються в будівельній сфері. Беручи за основу критерій відображення в документах обліку та звітності ознак злочинів, зазначені методи можуть бути умовно розподілені на три групи:

1) методи виявлення суперечностей у змісті одного документа (арифметична, нормативна, логічна та формальна перевірки);

2) методи виявлення суперечностей між змістом кількох пов'язаних документів або різних примірників одного і того самого документа (зустрічна перевірка і взаємний контроль);

3) методи виявлення суперечностей між змістом документа та фактичним становищем на об'єкті будівництва/ремонту (методи відновлення схеми руху грошових коштів; порівняльний аналіз документів, що відображають однотипні операції; аналіз фактичних обсягів та вартості виконаних робіт).

Під час виявлення фактів розкрадання необхідно дотримуватись конкретного алгоритму дій:

1) ознайомитися з нормативно-правовою базою, що регламентує діяльність посадових осіб або осіб, яким ввірене майно, а також джерела фінансування певних житлово-комунальних робіт із метою подальшого визначення тактики дій;

2) направити запити в контролюючі органи з метою отримання відомостей стосовно фінансових операцій, зокрема з бюджетними коштами;

3) витребувати копії фінансово-господарських документів, журналу ведення житлово-комунальних робіт, що зазвичай ведуть суб'єкти житлового будівництва;

4) розіслати запити до банківських установ, на рахунки яких за договорами підряду і платіжними дорученнями було перераховано кошти за проведені роботи (або фіктивно проведені роботи);

5) направити запити до відділень Державної казначейської служби задля встановлення обсягів виділених коштів та інформації щодо їх подальшого перерахунку;

6) відібрати пояснення в представників замовника та виконавця житлово-комунальних/ремонтних робіт, встановити коло можливих свідків правопорушення;

7) опитати працівників організацій щодо виконання ними робіт та їх обсягу, наявності чи відсутності договорів на їх виконання, а в разі останньої –

встановити за чиєї вказівки такі роботи виконували, якими матеріалами, хто постачав матеріали, в якій кількості тощо.

При визначенні загальних та окремих задач розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері будівництва слід виходити з особливостей технологічних процесів, бухгалтерського обліку та звітності. Задачі розслідування у конкретному кримінальному провадженні зумовлені насамперед слідчою ситуацією. На зв'язок слідчих ситуацій і задач розслідування свого часу звертали увагу відомі вчені-криміналісти, зокрема В. Є. Корноухов, В. О. Образцов, В. В. Тіщенко та ін.

До загальних задач розслідування у досліджуваній категорії кримінальних проваджень слід віднести такі:

- встановлення події розкрадання (ознак злочину в діянні, елементів складу злочину, часу, місця та інших обставин учинення кримінального правопорушення);

- встановлення способу учинення розкрадання (характеру дій щодо підготовки, вчинення та приховування злочину, використаних при цьому знарядь і засобів) та предмету злочинного посягання (будівельні матеріали, обладнання, кошти в готівковій чи безготівковій формі);

- виявлення та викриття осіб, які вчинили розкрадання (встановлення усього кола причетних до злочину осіб, особи злочинця, функцій службової особи будівельної організації, його обов'язків; ступеня винуватості кожного співучасника, їх мотивів, ролі у вчиненні злочину; обставин, що впливають на ступінь і характер відповідальності підозрюваного);

- вивчення системи організації будівельного виробництва (питань організації управління, системи здійснення закупок, виконання будівельних робіт, порядку нарахування та виплати заробітної плати, документального та бухгалтерського обліку);

- визначення характеру та розміру шкоди, завданої злочином (з урахуванням динаміки цін на проведення будівельно-монтажних робіт, індексу інфляції, будівельних норм і тарифів);

- виявлення та закріплення слідів злочину (дослідження різних категорій документів, огляд та обстеження місць проведення будівельних робіт, будівельних матеріалів та обладнання);

- встановлення зв'язків розкрадання з іншими правопорушеннями (всіма епізодами злочинної діяльності, ознаками споріднених і супутніх злочинів);

- виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню розкрадань.

Під час виявлення ознак привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері будівництва необхідно дотримуватися певної послідовності дій:

- ознайомитися з нормативно-правовою базою, яка регламентує діяльність посадових осіб або осіб, яким ввірене майно, а також джерелами фінансування тих чи інших будівельних робіт з метою подальшого визначення тактики дій;

- перевірити обґрунтованість кошторисів і проектів, у тому числі шляхом порівняння їх з обсягом і вартістю фактично виконаних робіт і відповідними даними у звітності, одержання відомостей стосовно фінансових операцій з бюджетними коштами;

- витребувати копії фінансово-господарських та інших документів про виконання будівельних робіт, кількість фактично використаних та наявних на складі матеріалів, відповідність їх номенклатурі, зазначеній у проектно-кошторисній документації, оплату праці робітників;

- встановити шляхом одержання показань працівників, бригадирів, осіб, які склали та підписували акти на списання матеріалів, фактичний розмір проведених робіт, за чиєї вказівки такі роботи виконувались, якими матеріалами, хто постачав будівельні матеріали, в якій кількості тощо;

- обміряти виконані роботи в натурі з визначенням фактичної кількості використаних матеріалів, провести інвентаризації та інші контрольні заходи;

– направити запити до банківських установ (відділень Державної казначейської служби), на рахунки яких за договорами підряду та платіжними дорученнями перераховувалися кошти за проведені роботи (або фіктивно проведені роботи);

– відібрати пояснення у представників замовника та виконавця будівельних/ремонтних робіт, встановити можливих свідків правопорушення;

– оглянути та дослідити вилучені документи на предмет встановлення слідів матеріальних та інтелектуальних підроблень;

– залучити спеціалістів відповідного профілю, які можуть надати технічну допомогу при проведенні слідчих (розшукових) дій та інших заходів [100].

На момент початку досудового розслідування слідчий повинен мати у своєму розпорядженні такі матеріали:

1. Заява фізичної особи або лист-повідомлення представника юридичної особи (як правило, голови правління банку, директора суб'єкта господарювання тощо), тобто потерпілої сторони, про факт вчинення протиправної дії стосовно них на ім'я керівника правоохоронного органу, у якій обов'язково викладаються обставини події по суті та розмір заподіяної шкоди з додаванням відповідних документів (їх копій).

2. Рапорт працівника оперативного підрозділу з узагальненням викладенням проведеної роботи щодо виявлення кримінального правопорушення. Рапорт повинен містити розгорнуті відомості про потерпілу сторону; про особу злочинця (якщо такого було встановлено); про місце, час, використані засоби та механізм учинення злочину (інформація, що становить основну частину фабули злочину; деякі з фактів можуть бути частково встановлені або не встановлені взагалі); розмір матеріальних збитків (обов'язково); інформацію про можливих свідків (встановлені анкетні дані) та про використання викрадених коштів (на придбання чого та де використано викрадені гроші, платіжні засоби). Якщо для встановлення якогось елемента було залучено спеціаліста, який надав довідку або висновок, то це також

описується в розгорнутому вигляді (реєстраційні відомості про висновок і сам висновок).

3. Письмове пояснення потерпілої особи (представника потерпілого) повинно докладно з'ясовувати обставини кримінального правопорушення (час, місце вчинення кримінального правопорушення, предмети злочинного посягання та їх індивідуальні ознаки (наприклад, документальне підтвердження конкретних незаконних операцій з перерахуванням коштів, особливі умови доступу певних осіб до системи електронних платежів, індивідуальні ознаки спеціальних платіжних засобів).

4. Письмові пояснення свідків, за якими також встановлюють обставини вчинення кримінального правопорушення. Працівники оперативних підрозділів повинні намагатися відібрати пояснення в найбільш можливої кількості осіб, свідчення яких можуть вплинути на встановлення будь-якої інформації, що сприятиме розслідуванню кримінального правопорушення.

5. Документи або їх копії, які визначають організаційно-правовий статус підприємства, причетного до кримінального правопорушення, – про потерпілу особу, про юридичну особу, яка, наприклад, використовувалася для вчинення кримінального правопорушення, зокрема свідоцтво про реєстрацію, статут підприємства, а також положення про індивідуальний бізнес філіалу певного підприємства, посадові інструкції, які визначають повноваження певних осіб на підприємстві, внутрішні накази керівника підприємства тощо. Ці документи можуть замінюватися їх копіями, засвідченими в нотаріальному порядку.

6. Документи або їх копії, що підтверджують право власності, володіння або користування інформацією про електронні розрахунки, інформацією, що зберігається в комп'ютерних мережах і піддалася злочинному впливу.

7. Документи, що регламентують операційну діяльність житлово-будівельної організації, порядок ведення бухгалтерського обліку, порядок надання бюджетних коштів, кредитних коштів банком; посадові інструкції осіб, які обслуговують кредити тощо.

8. Матеріали спеціальних перевірок: акти інвентаризацій, ревізій та внутрішньобанківських перевірок, довідка спеціаліста комп'ютерно-технічної галузі.

Сукупність методів документального аналізу утворюють комплексну методику виявлення за бухгалтерськими та іншими документами фінансової звітності ознак порушень, яку використовують аудиторські, ревізійні та експертні служби, а також правоохоронні органи при виявленні злочинів [121, с. 48–62]. Метод економічного аналізу застосовується у вигляді інструментарію для діагностики стану фінансової системи з метою виявлення ознак правопорушень [79, с. 9–12; 181]. У процесі виявлення злочинів важливе значення має економіко-правовий аналіз діяльності об'єктів житлово-будівельної сфери, що представляє становить собою комплекс заходів з вивчення, аналізу основних економічних показників (економічних, статистичних, бухгалтерських) результатів їх фінансової діяльності за окремими напрямками з урахуванням відповідності нормативно-правовим актам [233, с. 54–63].

Таким чином, варто відокремити два напрями виявлення кримінальних правопорушень: перший – виявлення службових осіб; другий – оперативно-розшукова перевірка ознак корупційних фінансових правопорушень на виявленому об'єкті за окремими економічними показниками.

У КПК передбачено можливість одержання інформації про кримінальне правопорушення не лише через надходження заяв чи повідомлень, а й шляхом безпосереднього виявлення слідчим, прокурором або іншою службовою особою з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про його вчинення. При виявленні в процесі досудового розслідування іншого кримінального правопорушення слідчий, за можливості, зобов'язаний прийняти таку заяву чи повідомлення та докласти зусиль для її подальшої реєстрації або оформити і зареєструвати рапорт про виявлення кримінального правопорушення. У разі безпосереднього виявлення ознак злочину чи кримінального проступку оперативним працівником, він повинен скласти рапорт і подати його

начальникові правоохоронного органу (особі, яка виконує його обов'язки), який доручає його реєстрацію.

Серед методів фактичного контролю у сфері будівництва найчастіше застосовуються інвентаризація та контрольне вимірювання як окремо, так і в комплексі при проведенні ревізії фінансово-господарської діяльності будівельної організації.

Інвентаризація проводиться з метою перевірки фактичної наявності матеріальних цінностей, грошових коштів у матеріально-відповідальній особі на відповідну дату шляхом перерахування, вимірювання та подальшого співставлення з даними бухгалтерського обліку та фінансової звітності суб'єкта господарювання (його структурного підрозділу, матеріально-відповідальній особи). Під час інвентаризації активів і зобов'язань перевіряються і документально підтверджуються їх наявність, стан, відповідність критеріям визнання і оцінка. У разі встановлення фактів крадіжок або зловживань, псування цінностей (на день встановлення таких фактів) проведення інвентаризації є обов'язковим [200].

Особливості господарської діяльності в окремих галузях економіки визначають специфіку проведення інвентаризації. Наприклад, обов'язкову інвентаризацію незавершеного будівництва (незавершених капітальних інвестицій) проводять щороку перед складанням фінансової звітності у строк, що не перевищує двох місяців до дати балансу. Незавершеними капітальними інвестиціями (незавершеним будівництвом) визнають витрати на будівництво (виготовлення), придбання та поліпшення об'єктів з початку і до закінчення зазначених робіт та введення об'єктів в експлуатацію. Ці витрати групують за такими напрямками робіт (витрат): проектно-вишукувальні роботи; будівельні роботи; роботи з монтажу устаткування; придбання устаткування, що потребує монтажу; придбання устаткування, що не потребує монтажу, інструментів та інвентарю; інші капітальні роботи та затрати. Наявність та обсяг незавершених капітальних інвестицій установлюють при інвентаризації шляхом їх перевірки в натурі (п. 3.1 розділу III згаданого Положення від 02.09.2014 № 879).

Причому інвентаризацію таких активів проводять за кожним окремим об'єктом і за кожною матеріально відповідальною особою. Серед іншого при інвентаризації незавершених капітальних інвестицій інвентаризаційна комісія: перевіряє наявність у складі незавершених капітальних інвестицій обладнання та устаткування, переданого для монтажу, який фактично не розпочато; установлює стан законсервованих і тимчасово зупинених будівельних об'єктів. При цьому окремі інвентаризаційні описи складають на: 1) збудовані об'єкти, що фактично введені в дію повністю або частково, але їх прийняття і введення не оформлені належними документами, а також завершені об'єкти, які з якихось причин не введені в експлуатацію (у цих випадках в описі потрібно додатково зазначити причини затримки оформлення здачі в експлуатацію вказаних об'єктів); 2) об'єкти, будівництво яких припинене, а також проектно-вишукувальні роботи щодо нездійсненого будівництва (в інвентаризаційних описах наводять дані про характер виконаних робіт та їх вартість згідно з кошторисом із зазначенням причин припинення (нездійснення) будівництва); 3) законсервовані та тимчасово зупинені будівельні об'єкти [198].

На звершені будівництвом об'єкти, фактично введені в експлуатацію повністю або частково, приймання та введення в дію яких не оформлено належними документами, або які не пройшли державної реєстрації складають окремі інвентаризаційні акти.

Під час інвентаризації незавершених ремонтів будівель інвентаризаційна комісія: вивчає первинні документи, на підставі яких здійснюється ремонт основних засобів; перевіряє відповідність фактичних витрат на ремонт об'єкта кошторисній вартості ремонту, розрахованій до взяття такого об'єкта на ремонт; визначає ступінь готовності об'єкта, що ремонтується, підраховує економію або перевитрату коштів; робить висновки щодо доцільності продовження затяжних та/або дорогих ремонтів; аналізує причини припинення ремонту окремих об'єктів, ремонтні роботи за якими не проводяться. На незавершений капітальний ремонт складають окремий інвентаризаційний опис.

Іншим поширеним методом фактичного контролю, що використовується при проведенні перевірок та розслідуванні розкрадань є *контрольні обміри* на об'єктах будівництва (нове будівництво, реконструкція, розширення, технічне переоснащення), під час капітального ремонту (ремонту) та реставрації.

Контрольні обміри – це сукупність методичних прийомів встановлення достовірності фактично виконаних обсягів будівельно-монтажних робіт. Проводяться контрольні обміри банками, які фінансують капітальні вкладення, а також у разі необхідності – контролюючими органами і в процесі проведення комплексних ревізій і аудиту діяльності підприємства-забудовника і будівельно-монтажної організації. Організація і методика проведення контрольних обмірів передбачені нормативними документами про порядок проведення контрольних обмірів будівельно-монтажних і ремонтних робіт [201].

При виконанні контрольних обмірів встановлюється відповідність: звітних даних показникам, що обумовлені контрактами (договорами), довідками про вартість виконаних підрядних робіт та витрат, актами приймання виконаних підрядних робіт (будівельно-монтажних та проектно-вишукувальних); робочої документації затвердженій стадії проектно-кошторисної документації; виконаних обсягів робіт робочій документації; фактично сплачених робіт виконаним обсягам робіт (будівельно-монтажним та проектно-вишукувальним).

Для відбору об'єктів контрольних обмірів використовуються дані аналізу фінансово-господарської діяльності будівельних організацій, де мають місце перевитрати заробітної плати, незадовільний фінансовий стан, систематичне невиконання квартальних планів виконання робіт, наявність великих обсягів незавершеного виробництва, необґрунтовано високий рівень рентабельності будівельної організації тощо. Якщо будівництво здійснюється за рахунок коштів компанії, підприємства, то контрольні обміри виконуються на договірній основі. Аудиторську перевірку на вимогу правоохоронних та інших державних органів установи банків можуть проводити у вигляді контрольних обмірів будівельних кооперативних об'єктів незалежно від джерел їх фінансування і форм власності.

Перевірка обсягів і вартості виконаних будівельно-монтажних і ремонтних робіт здійснюється шляхом їх виміру в натурі та зіставлення з даними обліку цих робіт у замовника і підрядника, а також з даними проектно-кошторисної документації. До виходу на об'єкт будівництва для виміру робіт у бухгалтерії перевіряється обґрунтованість отриманих коштів за виконані роботи. Камеральна (документальна) перевірка полягає в визначенні правильності застосування розцінок, поправочних коефіцієнтів, норм накладних витрат; включення у вартість виконаних робіт витрат, які не належать до будівельно-монтажних робіт (придбання обладнання, що не потребує монтажу, виплати за вислугу років), виконання робіт на непланових об'єктах або не мають проектно-кошторисної документації. Виявлення завищення обсягів робіт оформляють проміжним актом (довідкою).

При проведенні контрольних обмірів використовуються також документи проектних організацій, які належать до об'єктів контрольного обміру. Якщо на підприємствах не ведеться облік робіт, виконаних на контрольованому об'єкті обміру, документи зіставляють із затвердженою проектно-кошторисною документацією.

Обсяги закритих робіт (фундаменти, конструкції, траншеї з вкладеними в них трубопроводами тощо) перевіряють на підставі актів на приховані роботи, затверджених підприємством-замовником і генеральним підрядником. У разі відсутності на будівництві таких актів обсяг виконаних робіт визначають за робочим кресленням, а при необхідності вимагають від генерального підрядника розкриття робіт за його рахунок.

При виявленні контрольними обмірами нерівноцінної заміни матеріалів і конструкцій на більш дешеві (наприклад, паркетної підлоги – на дощану, облицювання стін кахлем – на масляне покриття) у відомість перерахунку, який додається до акта, включається вартість фактично вкладених матеріалів, деталей і конструкцій, а подорожчання вартості відносять до завищення вартості робіт.

Контрольним обміром робіт з монтажу обладнання перевіряють їх завершення. Завершеними ці роботи вважають тільки при наявності актів про

індивідуальному випробуванню устаткування вхолосту, а в разі необхідності – під навантаженням. У разі відсутності актів на закриті роботи вартість робіт з монтажу обладнання вважають завищенням виконаних робіт.

Якщо при проведенні контрольних обмірів виявлені приписки обсягів робіт, завищення вартості виконаних робіт, перекручування державної звітності про виконання планів, незалежно від того, як виплачувалися у завищеному розмірі заробітна плата, премії, зайве списання будівельних матеріалів та інші подібні порушення, матеріали передають в правоохоронні органи.

Для проведення контрольного обміру комісії надаються:

- інвестиційні контракти з зазначенням структури інвестицій, контракти (договори) на виконання робіт і додаткові угоди до них усіх учасників інвестиційного процесу;

- затверджена передпроектна або проектна документація, а також робочі креслення та кошториси до них;

- акти на додаткові роботи, які виникли в період виконання робіт, дефектні акти;

- протоколи засідання тендерних комісій;

- загальний журнал робіт, спеціальні журнали з окремих видів робіт;

- акти проміжного прийняття конструкцій, що впливають на характеристики міцності будівель та споруд;

- акти і журнали інструментальних, в тому числі маркшейдерських і геодезичних замірів, матеріали інженерних вишукувань і гідрогеологічних досліджень;

- паспорти переданого до монтажу обладнання;

- розрахунки договірної ціни з відповідними матеріалами, оформленими у встановленому порядку, довідки про вартість виконаних підрядних робіт та витрат (форма КБ-3);

- акти приймання виконаних підрядних робіт (форма КБ-2в), акти здачі-приймання проектно-вишукувальних робіт, журнал обліку виконаних робіт (форма КБ-6), звіти про витрати основних матеріалів у будівництві в

співставленні з виробничими нормами (форма М-29), звіти про рух матеріальних цінностей (форма М-19);

– накладні на придбання матеріалів і товарно-транспортні накладні на їх перевезення, контракти на придбання матеріалів і конструкцій, калькуляції вартості експлуатації будівельних машин та механізмів, наряди робітників, дорожні листи водіїв;

– матеріали, що обґрунтовують витрати замовника, пов'язані з веденням робіт і утриманням його служби, та витрати на виконання проектно-вишукувальних робіт.

За результатами контрольних обмірів складають акти у трьох примірниках (для органу, який проводив перевірку, замовника та підрядника), які підписуються всіма їх учасниками.

Проведене нами опитування співробітників оперативних підрозділів, які спеціалізуються на обслуговуванні об'єктів будівельної інфраструктури, показало, що зазначені методи є найбільш ефективними в разі, якщо достовірно відомо про факти вчинення розкрадань та необхідно точно встановити обсяги завищення виконаних робіт та розміри завданої шкоди (74,6 % респондентів). Серед інших засобів збирання доказів на початковому етапі розслідування опитані виокремили також *методи економіко-криміналістичного та документального аналізу* відкритих джерел інформації (58,5 %), а також одержання довідок за офіційними запитами, використання конфіденційного співробітництва, оперативного спостереження, обстеження приміщень, ділянок місцевості.

Основою економіко-криміналістичного аналізу у сфері будівництва є економічні показники, що відображають виробничу, господарську та фінансову діяльність підприємств та організацій, що належать до будівельного комплексу. Інформацію економічного характеру умовно можна об'єднати в систему, яка поєднує три відокремлених види обліків: оперативний, бухгалтерський та статистичний. Згідно з правилами бухгалтерського обліку, синтетичний облік будівельних матеріалів здійснюють на рахунках 07 «Обладнання та будівельні

матеріали» та 10 «Матеріали», де по дебету відображають надходження, а по кредиту – витрачання з виведенням дебетового сальдо.

Розрахунки забудовника з підрядником залежать від кошторисної вартості об'єкта та термінів виконання робіт. Одним з головних економічних показників у будівництві є собівартість продукції та обсяг виконаних робіт. Для встановлення криміналістичних ознак розкрадання найбільш ефективним є аналіз витрат за журналом-ордером № 10-с, у якому відображено всі види затрат на проведення будівельно-монтажних робіт по кожному об'єкта будівництва за певний період (місяць, квартал, рік). Сума всіх затрат (заробітна плата, матеріали, накладні видатки) складають фактичну собівартість виконаних робіт [107].

Для більш детального вивчення первинних звітних документів у будівництві застосовуються напрацьовані практикою методи документальної перевірки, які включають:

1) перевірку окремого документу – формальну (щодо повноти та правильності заповнення реквізитів документу з метою виявлення ознак матеріальної підробки), арифметичну (щодо правильності підсумкових показників) та нормативну (зіставлення фактичних даних, відображених у документі з плановими показниками, нормативами, будівельними нормами) перевірки;

2) перевірку кількох документів з метою виявлення протиріч між двома та більше документами, що відображають певну господарську або фінансову операцію – зустрічну перевірку (зіставлення різних примірників одного документа: платіжного доручення, балансу, договору про господарську діяльність тощо, що зберігаються в різних суб'єктів господарювання або в різних підрозділах одного підприємства) і взаємний контроль (зіставлення різних за своїм характером документів або різних облікових даних: бухгалтерських, статистичних, оперативних, в яких прямо або опосередковано відображена господарська операція, що перевіряється).

Унаслідок співставлення первинних звітних документів зі зведеними документами та регістрами бухгалтерського обліку можуть бути виявлені різного роду протиріччя, зокрема одна й та сама операція може по-різному відображатися в документації, у зведених документах та регістрах бухгалтерського обліку можуть бути відсутніми записи про операції, зафіксовані у первинних документах, або, навпаки, міститися записи про операції, що не підтверджені первинним обліком.

Враховуючи ту обставину, що ревізія як метод фінансового контролю відіграє винятково важливу роль у виявленні розкрадань майна та інших господарських злочинів і її матеріали можуть мати самостійне значення для початку досудового розслідування, питання їх оцінки заслуговують окремого розгляду.

Відтак, у п. 6 ч. 2. ст. 36 та у п. 4 ч.2. ст. 40 КПК України передбачені повноваження прокурора, слідчого призначати ревізії та перевірки в порядку, визначеному законом. У ч. 2 та ч. 3 ст. 93 цього кодексу передбачене право сторони обвинувачення, сторони захисту та потерпілого здійснювати збирання доказів в тому числі шляхом витребування та отримання висновків ревізій та актів перевірок [161].

У цьому контексті слід звернути увагу на проблему неможливості за певних обставин проведення ревізії до моменту повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Так, відповідно до п. 2 ч. 14 ст. 11 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [211] посадові особи органу державного фінансового контролю мають право приступити до проведення ревізії за наявності підстав для їх проведення – за умови надання посадовим особам підконтрольних установ, інших суб'єктів господарської діяльності під розписку: копії рішення суду про дозвіл на проведення позапланової виїзної ревізії, у якому зазначаються підстави проведення такої ревізії, дата її початку та дата закінчення, а в разі проведення ревізії щодо суб'єктів господарської діяльності, не віднесених Законом до підконтрольних установ, – також номер кримінального провадження, орган, що

здійснює досудове розслідування, дата та підстави повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. З цього випливає, що, при зверненні слідчого, прокурора з клопотанням до органів державного фінансового контролю про проведення ревізії підконтрольних установ та інших суб'єктів господарської діяльності у кримінальних провадженнях, де особі не повідомлено про підозру, зазначені органи мають право відмовити у задоволенні клопотання. З огляду на викладене, вважаємо за доцільне внести зміни до згаданого Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», якими вилучити дату та підставу повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення з умов, необхідних для проведення ревізії [165, с. 135].

Позапланові виїзні ревізії суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, які не віднесені згідно із законодавством до підконтрольних установ, проводяться органами державного фінансового контролю за рішенням суду, ухваленим на підставі клопотання слідчого, прокурора для забезпечення розслідування під час кримінального провадження (ч. 5 – ч. 7 ст. 12 згаданого вище Закону).

У тому випадку, коли досудове розслідування розпочинається за матеріалами ревізії, насамперед з'ясовується, чи наявні всі необхідні матеріали [138, с. 94]. Якщо розслідування ініціюється за матеріалами контрольно-ревізійних органів, до акта ревізії або інвентаризації мають бути додані: лист про виявлені факти порушень, зловживань, підписаний керівником підприємства, організації, установи, довідка компетентного органу про розгляд акта ревізії та його оцінка; справжні документи; пояснення посадових осіб по конкретних фактах зловживань, недостач, порушень обліку; висновок ревізора за цими поясненнями, всі документи, які були пред'явлені матеріально-відповідальними особами для виправдання виявленої недостачі чи надлишків матеріальних цінностей, але не були прийняті бухгалтерією підприємства й пояснення працівників бухгалтерії, чому ці документи не були прийняті; документи, які визвали сумнів відносно своєї достовірності чи правильності відображених у них

операцій з матеріальними цінностями. Слідчий зобов'язаний також витребувати: характеристики на матеріально-відповідальних осіб, договір про матеріальну відповідальність працівників, довідки про заробітну плату, про щоденну здачу виручки, про результати інвентаризацій [270, с. 152].

Завдяки проведеній ревізії не лише підтверджують факти порушення законодавства, але й збирають докази злочинної діяльності, визначають розмір заподіяної шкоди, виявляють напрями нецільового використання коштів, одержаних злочинним шляхом, доводять причетність осіб до виявлених правопорушень тощо. Висновки документальної ревізії використовують як підставу для проведення досудового розслідування, додаткового джерела доказової інформації, а також підставу для проведення додаткових СРД та ОРЗ [136, с. 147].

9. Письмове пояснення службової особи, яку запідозрили у вчиненні кримінального правопорушення, якщо така є на момент оцінки заяв і повідомлень для початку досудового розслідування. Якщо особа відмовляється від пояснення обставин щодо злочину, то повинна вказати причину – пояснення обов'язково в письмовій формі долучається до матеріалів перевірки.

10. Документи, що підтверджують особу, яку запідозрили у вчиненні кримінального правопорушення (копії форми 1 на отримання паспорта, копія паспорта або будь-якого посвідчення, завірені в установі, якими вони були видані).

11. Інші матеріали, які можуть містити інформацію щодо кримінального правопорушення та вказувати на особу злочинця: наприклад, паперові роздруківки інформації з машинних носіїв та інформації, що міститься на жорсткому диску ЕОМ підозрюваної особи, роздруківки з принтера з такою інформацією, що можна отримати за допомогою оперативно-розшукових заходів шляхом вилучення під час огляду місця події.

На початковому етапі розслідування корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва основними завданнями є: запобігання спроби підозрюваного зникнути і переховуватися від органів

досудового розслідування та суду, а також знищити сліди вчиненого злочину; забезпечення збереження документів, в яких знайшли відбиття господарські та банківські операції; встановлення наявності грошових коштів на банківських рахунках суб'єкта господарської діяльності і забезпечення їх збереження для відшкодування завданих збитків; встановлення майнового стану підозрюваного і забезпечення його збереження для відшкодування завданих збитків і забезпечення можливої конфіскації майна; встановлення факту відсутності (чи наявності) конкретної господарчої діяльності суб'єкта; встановлення дій власників, засновників, керівників суб'єкта господарської діяльності щодо використання бюджетних коштів, коштів місцевого самоврядування та прийняття заходів щодо їх відшкодування; виявлення ознак вчинення інших злочинів у сфері господарської діяльності, зокрема, ухилення від сплати податків, зловживання владою або службовим станом, службового підроблення [8, с. 9–10].

2.2. Типові слідчі ситуації та версії розслідування

Перш ніж перейти до самих слідчих ситуацій, варто розглянути їх місце у структурі елементів методики розслідування. Так, більшість криміналістів наголошують на тому, що завдання комплексної методики полягає у визначенні основних напрямів розслідування певного виду, групи злочинів, що стане основою розроблення алгоритму збирання доказів на рівні окремих видів злочинів. З інформаційної точки зору, методика є певною сукупністю знань, а в аспекті використання – певним алгоритмом дій, і на структуру методики впливає її функціональна спрямованість [251, с. 270].

Уперше визначення слідчої ситуації запропонував О. Н. Колесниченко. «Слідча ситуація – на його думку – це певне становище у розслідуванні злочину, що характеризується наявністю тих чи інших доказів та інформаційного матеріалу й виникаючими у зв'язку з цим конкретними завданнями його збирання і перевірки» [116, с. 214].

Проте не всі дослідники цієї проблеми погодились із цим визначенням. Так, В. Є. Корноухов відносить слідчу ситуацію до однієї із закономірностей, властивих процесу розслідування. «Під слідчою ситуацією, – пише він, слід розуміти об'єктивно повторюване положення у процесі розслідування, обумовлене фактичними даними, яке визначає процес виявлення, збирання доказів. Типові слідчі ситуації визначаються з урахуванням етапів розслідування, що у більшій мірі конкретизує процес виявлення, збирання доказів» [118, с. 93]. В. Г. Колмацький зазначав, що слідча ситуація – це сукупність умов, в яких здійснюється розслідування та визначається його стан на даний момент. Вона є тактичним засобом організації роботи слідчого під час розслідування злочину та акцентує увагу на дослідженні питання аналізу (вивчення змісту обумовлюючих її чинників з метою прийняття тактичного рішення та вибору варіанта методики розслідування, що забезпечує швидке і повне розслідування злочину) та оцінки слідчої ситуації [141, с. 337–346]. В. К. Гавло визначає слідчу ситуацію «як сукупність фактичних даних, які відображають істотні риси подій, якою вона уявляється на тому чи іншому етапі розслідування злочинів» [67, с. 90]. І. Ф. Герасимов слідчу ситуацію визначив «як сукупність матеріальних, інформаційних та інших чинників, що характеризують розслідування» [74, с. 173], а Л. Я. Драпкін слідчу ситуацію розглядає як «уявну динамічну модель, яка відображає інформаційно-логічне, тактико-психологічне, тактико-управлінське й організаційно-структурне становище, що склалося у кримінальній справі і характеризує сприятливий чи несприятливий характер процесу розслідування» [89, с. 49]. Так, М. П. Яблоков вважає, що «слідча ситуація – це становище, що складається в якийсь момент діяльності слідчого з розслідування злочину, яке характеризує тактичну, стратегічну чи тактико-стратегічну інформаційну своєрідність оцінюваного слідчого моменту» [144, с. 48]. В. П. Корж слідчу ситуацію розглядає як становище, що склалося у певний період розслідування злочину або у певний період проведення слідчої дії [117, с. 20]. В. П. Бахін визначає її як об'єктивну реальність, фактичну обстановку та результат її пізнання, а дані про неї –

відображення цієї обстановки, які використовуються для її розуміння та впливають на неї з метою розкриття злочину [27, с. 452].

Правильна оцінка слідчої ситуації на початковому етапі розслідування дозволяє належним чином зорієнтуватися у масиві початкової інформації з метою визначення (коригування) напрямів подальшого провадження. Водночас погляди вчених-криміналістів щодо поняття слідчої ситуації різняться.

Аналіз юридичної літератури і матеріалів слідчої практики, результати проведеного дослідження, а також тлумачення поняття «ситуації» як сукупності умов і обставин, що створюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей [45, с. 1127], дозволяє дати визначення поняттю слідчої ситуації.

Отже, слідча ситуація – це складна динамічна система, що змінюється під впливом об'єктивних і суб'єктивних обставин, що характеризуються певним становищем, яке складається у будь-який момент слідчої діяльності, істотними ознаками кримінального правопорушення, процесуально значущими функціями і найбільш важливими особистісними якостями суб'єкта розслідування і основних його учасників, їх взаємовідносинами, а також станом досудового розслідування у кримінальному провадженні на будь-який момент встановлення обставин, що підлягають доказуванню.

Слідчий безпосередньо впливає як на формування слідчої ситуації, так і на її зміну, знаходиться в тісному взаємозв'язку і взаємозалежності з усіма елементами системи розслідування, впливає на результати проведених слідчих дій, тактичних операцій, організаційно-технічних заходів [194, с. 39–40].

Слід зазначити, що на слідчу ситуацію впливає наявність об'єктивних, суб'єктивних і «випадкових факторів» [68, с. 227]. Р. С. Белкін вважає, що умови, сукупність яких становить слідчу ситуацію, формуються під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів, у числі яких слід виділити об'єктивні та суб'єктивні компоненти. До об'єктивних компонентів віднесено: наявність і характер наявної у розпорядженні слідчого доказової та орієнтуючої інформації про подію злочину, його місце, час, обстановку, спосіб вчинення, потерпілих і осіб, що його вчинили; слідову картину злочину; наявність потенційних джерел

доказової інформації і носіїв орієнтуючої інформації; наявність у розпорядженні слідчого необхідних сил, засобів розслідування і можливостей їх використання у той чи інший момент досудового розслідування. До суб'єктивних компонентів змісту слідчої ситуації віднесено: внутрішній (психологічний) стан слідчого під час розслідування злочину, рівень його професійних знань, умінь, навичок (процесуальні дії, що обирає суб'єкт розслідування, значною мірою визначаються саме виходячи з його професійного досвіду та інтуїції); наявність комунікативного контакту слідчого з іншими учасниками провадження; соціально-психологічні характеристики потерпілих, свідків, потенційних підозрюваних, які можуть вплинути на формування їх позиції у кримінальному провадженні; наявність протидії розслідуванню з боку підозрюваного, а в деяких випадках і з боку свідків і потерпілих; наявність помилок у прийнятих рішеннях і процесуальних діях слідчого, прокурора, слідчого судді, оперативних працівників та їх наслідки; інші непередбачувані дії осіб, які беруть участь у провадженні [26, с. 68-69].

На думку В. Ю. Шепітька, до цих чинників відноситься також: місце, період розслідування злочину; соціально-економічна, криміногенна, службово-психологічна обстановка розслідування; рівень і повнота розробленості наукових рекомендацій у галузі розслідування; рівень і повнота розробленості нормативно-правового регулювання порушених відносин; організаційна і матеріально-технічна забезпеченість розслідування [278, с. 218].

У літературі відзначено, що в якості суб'єктивних чинників, які впливають на формування слідчої ситуації, виступають психологічний стан осіб; психологічний стан слідчого, рівень його знань і умінь, практичний досвід; здатність слідчого приймати і реалізовувати рішення в екстремальних умовах; протидія встановленню істини з боку злочинця і його зв'язків, а іноді і потерпілого, і свідків; сприятливий (безконфліктний) стан розслідування; зусилля слідчого, спрямовані на зміну слідчої ситуації в сприятливий для слідства бік; наслідки помилкових дій слідчого, експерта, понятих; наслідки розголошення даних досудового слідства; непередбачені дії потерпілого чи осіб,

непричетних до розслідуваної події. Індивідуальність слідчої ситуації у певний момент розслідування обумовлює сукупність і результати впливу перерахованих вище факторів (умов).

Аналіз слідчої ситуації має бути всебічним, глибоким й логічно бездоганим. Встановлення особливостей ситуації базується на особистому досвіді слідчого в розслідуванні аналогічних злочинів. Вибір найбільш ефективної системи прийомів розкриття конкретного кримінального правопорушення визначається не лише глибиною аналізу й правильністю оцінки ситуації, але й творчим підходом до вирішення завдань, що виникають. Водночас, на думку більшості вчених, на формування слідчої ситуації впливають певні обставини, сукупність яких розкриває особливості розслідування злочину на певний момент його проведення. Зміст цих обставин називають елементами (компонентами) слідчих ситуацій.

Інша точка зору у А. М. Гусакова, який слідчі ситуації досліджує у взаємозв'язку з тактичними прийомами і до компонентів слідчої ситуації відносить: завдання, що стоять перед розслідуванням на момент застосування тактичного прийому, матеріальну обстановку на місці застосування тактичного прийому, взаємовідносини осіб, з діями й інтересами яких пов'язане застосування тактичного прийому, та обсяг інформації, якою володіє слідчий [85, с. 10]. Водночас І. А. Возгрін значно розширює коло елементів (компонентів) слідчої ситуації. Насамперед, він визначає елементи слідчої ситуації, які пов'язані:

- з подією злочину;
- зі змістом і результатами перевірки первинної інформації про подію злочину та слідчою діяльністю на початковому і подальшому етапах слідства і закінченням розслідування;
- з особистістю слідчого та умовами його роботи.

Першочергове значення набуває з'ясування *типових слідчих ситуацій*. Як справедливо зазначає В. К. Гавло, типова ситуація має свій закономірний набір ознак щодо перебігу та стану розслідування. Останні індивідуалізують слідчу

ситуацію, роблять її стійкою та фіксованою на конкретному етапі [68, с. 243–244].

У той же час, типові слідчі ситуації, як зазначають О. Є. Климова та М. С. Бушкевич, є центральною категорією в процесі формування ситуаційного підходу до розслідування кримінальних правопорушень і головною частиною класифікації можливих ситуацій [124, с. 139]. Важливим є вивчення тих умов, у яких здійснюється формування типових слідчих ситуацій у кримінальних провадженнях про корупційні кримінальні правопорушення у сфері житлового будівництва. Разом з тим поглиблених досліджень у даному напрямі криміналістики не здійснювалось. Більше того, серед вивчених нами праць детального висвітлення зазначених питань не траплялося.

Ситуаційний підхід у криміналістиці вважають одним із головних принципів, на базі якого здійснюють як формування певних теоретичних концепцій, так і розроблення рекомендацій щодо їх упровадження в практичну діяльність правоохоронних та судових органів. Дійсно, різноманітні ситуації (оперативно-розшукові, слідчі, кримінальні) зумовлюють висунення версій, обрання найбільш раціонального алгоритму поведінки та дій учасників кримінального процесу, оптимальної системи проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Висловлені положення стосуються також розслідування таких кримінальних правопорушень, оскільки саме слідчі ситуації становлять основу розроблення теоретичних засад окремої криміналістичної методики розслідування цієї категорії злочинів. Причому слід урахувати, що на процес формування слідчих ситуацій впливають своєрідність власне кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва та, передусім, їх взаємозв'язок із предикатними кримінальними правопорушеннями, зокрема у сфері службової діяльності. Ідеться про такі чинники, як джерела походження злочинних доходів і напрями їх використання.

С. С. Чернявський, проаналізував типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування. Критеріями їх визначення обрано: 1) обсяг та характер

початкових даних, якими володіє слідчий на момент внесення відомостей до ЄРДР; 2) зміст вихідної інформації про подію злочину та винних осіб; 3) характеристика джерел надходження первинної інформації про злочин та ступінь поінформованості зацікавлених осіб про хід та результати розслідування [271, с. 13; 272, с. 524].

У свою чергу, А. П. Запотоцький слідчі ситуації початкового етапу розподілив на сприятливі, несприятливі та нейтральні, що впливає на визначення завдань розслідування: встановлення події розкрадання, способу та предмета злочинного посягання; виявлення та викриття осіб, які вчинили розкрадання; вивчення системи організації будівництва; визначення характеру та розміру завданої злочином шкоди; виявлення та процесуальне закріплення слідів злочину; встановлення зв'язків розкрадання з іншими злочинами; виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню розкрадань (з правовим реагуванням на їх усунення) [100, с. 11].

Залежно від обізнаності особи, яка здійснює розслідування злочинів у сфері будівництва, стосовно обставин, які підлягають доказуванню, можна виділити такі типові слідчі ситуації:

1) встановлено (документально підтверджено) дані про подію злочину й особу злочинця;

2) підозрюваний затриманий відразу після вчинення злочину (ситуація характерна для випадків учинення крадіжок матеріалів та обладнання зі складів та будівельних майданчиків);

3) є дані про подію злочину, спосіб його вчинення, проте інформація про злочинця є недостовірною або не перевіреною (ситуація найбільш характерна для початкового етапу розслідування шахрайства у сфері житлового будівництва);

4) є дані про подію злочину, ймовірні відомості про спосіб його учинення й особа злочинця невідомі (ситуація складається переважно у разі надходження звернень службових осіб будівельних організацій за фактами розкрадань товарно-матеріальних цінностей невстановленою особою).

Виходячи з характеру джерел отримання початкової інформації про злочин, слід виокремити дві типові ситуації:

- 1) інформацію про злочин отримано унаслідок проведення оперативно-розшукових або комплексу інших перевірочних заходів правоохоронних органів;
- 2) інформацію отримано унаслідок проведення перевірок (ревізій) фінансово-господарської діяльності будівельних організацій контролюючими органами (уповноваженими особами).

У першій ситуації переважно задокументовано сліди злочину та встановлено особу (осіб), причетну до його вчинення. Тож головною задачею у цій ситуації найчастіше є проведення процесуальних дій, спрямованих на викриття підозрюваного, збирання та процесуальне закріплення матеріалів, отриманих поза кримінальним провадженням.

У другій виокремленій ситуації, як правило, проведені необхідні контрольні перевірки, встановлено розмір завданої шкоди, вилучено необхідну документацію, проте не встановлено осіб, ймовірно причетних до вчинення злочину [102, с. 150–151].

У разі виявлення ознак заволодіння коштами або іншим майном інвесторів службовими особами компаній-управителів або забудовників важливо встановити прямий умисел винуватих осіб щодо їх привласнення, про що може свідчити відсутність у сторони договору реальних можливостей виконати взяті на себе зобов'язання по будівництву. Прямими доказами наявності такого умислу можуть вважатись: документи, виконані або підписані фігурантом, зміст яких розкриває його протиправні плани; показання очевидців (родичів, колег, знайомих та ін.) про наміри фігуранта та характер здійснюваної діяльності; протоколи за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій; результати інвентаризацій, ревізій, інших спеціальних перевірок. На підставі змістовного аналізу типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування запропоновано програми (алгоритми) їх розв'язання з проведенням відповідних комплексів слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, зокрема допиту

потерпілих і свідків, тимчасового доступу до речей і документів, призначення експертиз.

Розслідування розкрадань у більшості випадків здійснюється за такою приблизною схемою:

а) перевірка достовірності й уточнення фактичних даних, що стали підставою для внесення відповідних відомостей до ЄРДР (виявлення фальшивих документів, недостачі або неврахованих в обліку надлишків, встановлення незаконного розпорядження щодо видачі майна тощо);

б) встановлення безпосередніх причин цих фактичних даних і з'ясування супутніх обставин (причин і обставин утворення недостачі або надлишків майна та їх виявлення; способів підробки документів і обставин їхнього виявлення, прийомів використання їх для досягнення злочинної мети; обставин використання документів щодо незаконної видачі майна і їх виявлення тощо);

в) побудова версій про нез'ясовані обставини;

г) побудова версій про винних осіб, мотиви й мету їх дій тощо [262, с. 389; 136, с. 45].

Слід врахувати, якщо розслідування ініційоване за матеріалами, про які винна особа не проінформована, то доцільно проводити початкові дії оперативно, з використанням у відношенні до підозрюваної особи елементів раптовості [41, с. 343].

У першій слідчій ситуації алгоритм дій виглядає таким чином:

1) затримання підозрюваних (п. 8 ч. 2. ст. 131; ч. 2 ст. 176 КПК України);
2) особисті обшуки підозрюваних (ч. 5. ст. 236 КПК України; ст. 234 КПК України), їх допити (ст. 224 КПК України);

3) обшуки за місцем роботи і проживання підозрюваних (обшуки житла чи іншого володіння особи згідно з ст. 233–236 КПК України);

4) накладення арешту на майно підозрюваних (ст. 170–173 КПК України);

5) допити свідків (ст. 224, 225 КПК України);

5) допити підозрюваних (ст. 224 КПК України);

7) огляд одержаних предметів і документів (ст. 237 КПК України).

Друга ситуація визначає необхідність проведення таких дій:

- 1) допит особи, яка повідомила про злочин (ст. 224 КПК України);
- 2) огляд документів, що мають значення для розслідування (ст. 237 КПК України);
- 3) допит ревізорів чи інших осіб, котрі проводили перевірки, за результатами яких виявлені порушення, що мають ознаки злочину (ст. 224 КПК України);
- 4) допити інших відомих свідків (ст. 224, 225 КПК України);
- 5) допити підозрюваних (ст. 224 КПК України);
- 6) обшуки за місцем роботи й проживання підозрюваних (обшуки житла чи іншого володіння особи згідно з ст. 233–236 КПК України);
- 7) накладення арешту на майно підозрюваних (ст. 170-173 КПК України) [139, с. 325].

Крім того, заслуговує на увагу класифікація слідчих ситуацій, запропонована А. А. Хмировим [265, с. 321].

Так, перша типова ситуація розслідування розкрадань – коли є дані припускати вчинення конкретних зловживань певною особою. Тут відома особа, підозрювана в розкраданні, але ще не встановлений сам факт розкрадання, немає жодних даних про спосіб його вчинення тощо. Розслідування йде в цьому випадку від конкретної особи до факту злочину. Однак, на нашу думку, можливість виникнення такої ситуації в рамках кримінального провадження є досить сумнівною.

Рідше трапляється друга ситуація, коли встановлений факт розкрадання і навіть спосіб його вчинення (наприклад, спосіб вилучення викрадених цінностей), але не відомі особи, які вчинили розкрадання.

Нарешті, третя, найбільш проста слідча ситуація в кримінальних провадженнях про розкрадання має місце тоді, коли з самого початку розслідування є вказівки на вчинене розкрадання та відома особа, яка могла його вчинити. Так буває, наприклад, якщо виявлена недостача цінностей у конкретної матеріально відповідальної особи. Але і тут перед слідчим відразу ж виникає

низка важливих питань, зокрема: яка причина недостачі, яким чином відбувалося й приховувалося розкрадання, куди і як збувалося викрадене, хто ще міг брати участь у розкраданні тощо. Відповідь на ці питання також передбачає попереднє ознайомлення з умовами та особливостями діяльності даної організації й матеріально відповідальної особи.

У ході проведеного дослідження А. Б. Балонь визначено, що слідча ситуація є характеристикою розслідування, обстановки, умов, в яких здійснюється процес доказування за кримінальним провадженням. Узагальнення кримінальних проваджень дали підстави для виділення таких типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування: 1) досудове розслідування проводиться за матеріалами планових та позапланових перевірок, здійснених органами Державної фінансової інспекції, Державної фіскальної служби України, в яких містяться ознаки злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень (19,6 % кримінальних проваджень); 2) досудове розслідування провадиться за матеріалами оперативно-розшукової діяльності, за задокументованими діями службової особи, які свідчать про злочин, вчинений з використанням своїх повноважень (9,2 %); 3) досудове розслідування провадиться за результатами перевірки працівниками ДСБЕЗ заяв чи повідомлень про злочини даної категорії (71,2 %) [17].

Залежно від обсягу й змісту наявної у слідчого інформації щодо розслідуваного злочину на початковому етапі розслідування розкрадання І. І. Когутич виділяє дві типові ситуації:

1) ситуація, коли встановлено факт розкрадання, проте ще не виявлено осіб, що його вчинили;

2) ситуація, коли ймовірні розкрадачі відомі, проте сам факт розкрадання ще достовірно не встановлено [129].

Для першої ситуації головним на початковому етапі розслідування є встановлення розкрадачів, а для другої – пошук доказів причетності підозрюваних осіб до злочину (аналіз документів, з'ясування обставин вчинення

сумнівних операцій тощо). В обох випадках висувують загальні версії щодо фактів розкрадання та осіб, які їх вчинили.

Така слідча ситуація може мати місце, коли досудове розслідування розпочинається за результатами виконання ОРЗ та виявлення ознак розкрадання безпосередньо співробітниками Національної поліції України, відповідних підрозділів Служби безпеки України, податкової міліції тощо. У роботі ця слідча ситуація характеризується значним обсягом накопиченої інформації про ознаки розкрадання та осіб, що його вчинили, а також співучасників злочину, місце, час, спосіб розкрадання, канали реалізації викраденого та інше [164, с. 94]. З точки зору перспективи розслідування, така ситуація найбільш сприятлива для розкриття злочину.

Типова система початкових СРД у цій слідчій ситуації включає: а) затримання підозрюваного; б) особистий обшук затриманого; в) обшук за місцем проживання підозрюваного; г) вжиття заходів відшкодування майнової шкоди; д) обшук за місцем роботи; е) допит підозрюваного; ж) допит свідків [268, с. 74].

Друга слідча ситуація має місце, коли розслідування починається за матеріалами планової або непланової ревізії, перевірки податкових органів, повідомлень аудиторських організацій за результатами перевірки, за результатами інвентаризації майна підприємства, а також за результатами перевірок Фонду держмайна та інших, в яких містяться відомості про значну недостачу, надлишки майна, недостовірну оцінку, заниження вартості майна або інші факти з ознаками розкрадання. Матеріали ревізії зазвичай включають і результати інвентаризації, що проводиться в процесі самої ревізії. При цьому про виявлену недостачу слідчі органи повідомляються запізно, що знижує ефективність боротьби з розкраданнями.

Згадана слідча ситуація визначається інформацією, що міститься в матеріалах ревізії, інвентаризації, поясненнях матеріально відповідальних осіб, їх особовій справі та деяких додатках до акта ревізії. У цілому ця інформація містить менше даних про розкрадання та причетних до нього осіб, ніж

інформація, зібрана працівниками оперативно-розшукових підрозділів. Тому основними завданнями, зумовленими цією ситуацією, є: 1) встановлення причин недостачі (надлишків) майна; 2) виявлення всіх розкрадачів, їх співучасників.

Як і завжди, незалежно від ситуації, вирішується завдання відшкодування майнової шкоди, забезпечення збереження можливих доказів тощо.

Суттєвою особливістю означеної слідчої ситуації є відсутність чинника раптовості при проведенні початкових слідчих (розшукових) дій. Проведення інвентаризації та ревізії насторожує матеріально відповідальних осіб і, якщо вони здійснювали розкрадання, то дає їм час для спроб приховати злочин, приховати майно, нажити злочинним шляхом тощо.

Типова система СРД у другій слідчій ситуації включає: 1) допит ревізора; 2) допит матеріально відповідальної особи; 3) обшук за місцем проживання матеріально відповідальної особи; 4) обшук за місцем її роботи; 5) допит свідків.

З урахуванням впливу чинника інформаційної визначеності та процесуальних наслідків внесення відомостей до ЄРДР, можливо виокремити три ситуації початкового етапу розслідування розкрадань у сфері житлового будівництва:

1) відома подія кримінального правопорушення, що потребує реагування правоохоронних органів, проте вихідна інформація не містить даних про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення (розслідування у цьому разі ускладнюється через дефіцит інформації про особу злочинця та подію злочину, що вимагає одночасної перевірки декількох версій та проведення значного обсягу ОРЗ, СРД, НСРД);

2) відома особа, яка, ймовірно, вчинила кримінально-каране діяння, необхідно встановити кримінальний характер цього діяння, а також, чи містить воно всі необхідні елементи складу злочину (ця ситуація найчастіше виникає у разі внесення відомостей до ЄРДР за матеріалами ОРД);

3) відома подія злочину та особа, яка його вчинила (необхідно встановити наявність чи відсутність усіх елементів складу злочину та інші обставини, що підлягають доказуванню у кримінальній справі).

Залежно від обсягу інформації про особу, яка вчинила розкрадання, на початковому етапі розслідування виділяємо такі слідчі ситуації:

- 1) особа розкрадача невідома, є лише окремі дані про неї у вигляді слідів матеріального та інтелектуального походження;
- 2) особа-злочинця встановлена, утім його місцезнаходження невідоме;
- 3) злочинець затриманий працівниками правоохоронних органів на стадії підготовки, вчинення та приховування злочину;
- 4) на момент внесення відомостей до ЄРДР особа, яка вчинила злочин, встановлена і не переховується.

У подальшому можуть складатися різні слідчі ситуації.

- 1) встановлено особу злочинця, зібрано докази щодо її причетності до злочину, на основі чого повідомлено про підозру;
- 2) встановлено особу, причетну до злочину, однак зібраних доказів не достатньо для повідомлення їй про підозру;
- 3) зібрано недостатньо доказів, відсутня інформація про підозрюваного;
- 4) зібрані докази свідчать про відсутність складу злочину в діях підозрюваних.

Слідчі ситуації наступного етапу розслідування зумовлюються наявністю підозрюваного і його позиції у провадженні, а також тим, чи встановлені всі епізоди, чи був злочинець один або діяла злочинна група. Отже, головними завданнями цього етапу є встановлення того, чи вчинено злочин підозрюваним; осіб співучасників; з'ясування, за яких обставин вчинено злочин; причин й умов, що сприяли цьому.

Якщо ж особу злочинця встановлено, то можуть складатися такі типові слідчі ситуації при розслідуванні злочинів у сфері будівництва на наступному етапі, що визначаються позицією (ставленням) підозрюваного стосовно повідомленої йому підозри, зокрема:

- 1) підозрюваний визнає себе винуватим повністю, тобто дає свідчення стосовно всіх обставин злочинної події, що підтверджується наявними у провадженні доказами. У такій ситуації основні напрями розслідування –

закріплення і систематизація наявних доказів та одержання нових, проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на розширення доказової бази. При дачі підозрюваним показань про місцезнаходження предметів, що можуть бути використані як речові докази, необхідно провести їх вилучення. Однак це не виключає можливості проведення обшуків у зв'язку з тим, що підозрювані можуть приховувати частину інформації. У разі виявлення названих об'єктів їх направляють на експертне дослідження;

2) підозрюваний визнає себе винуватим частково. Виникає необхідність отримання додаткових доказів винуватості за допомогою спеціалістів, експертів, використання психологічних особливостей підозрюваного, свідків для застосування найбільш ефективних тактичних прийомів повторних допитів;

3) підозрюваний не визнає себе винуватим у вчиненні злочину (заперечує проти підозри).

Таким чином, слідчі ситуації початкового етапу розслідувань впливають на визначення завдань розслідування корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва: встановлення події кримінального правопорушення, способу та предмета злочинного посягання; виявлення та викриття службових осіб, які вчинили кримінальні правопорушення; вивчення системи житлово-будівельної організації; визначення характеру та розміру завданої шкоди; виявлення та процесуальне закріплення слідів кримінального правопорушення; встановлення корупційних зв'язків з іншими правопорушеннями; виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень (з правовим реагуванням на їх усунення).

Виходячи з обставин, які вдалося встановити на момент внесення відомостей до ЄРДР виділено такі типові слідчі ситуації: а) встановлено дані про подію кримінального правопорушення й особу злочинця; службова особа затримана; б) є дані про подію, спосіб вчинення, проте інформація про злочинця є недостовірною або не перевіреною; в) є дані про подію, спосіб учинення й особа злочинця невідомі; з характеру джерел отримання початкової інформації:

інформацію про кримінальне правопорушення отримано унаслідок проведення оперативно-розшукових заходів або комплексу інших перевірочних заходів правоохоронних органів або перевірок (ревізій) фінансово-господарської діяльності контролюючими органами (уповноваженими особами).

На основі аналізу положень КПК України та відомчих нормативно-правових актів запропоновано програми дій слідчого щодо розшуку осіб, причетних до кримінальних правопорушень, встановлення місцезнаходження коштів одержаних злочинним шляхом, виявлення взаємозв'язків учасників злочинної групи (у контексті вчинення організованими злочинними групами розглянуто такі типові ситуації: приховування слідів кримінальної протиправності та протидія розслідуванню; використання корумпованих зв'язків з метою «прикриття», а в разі виявлення – застосування заходів протидії розслідуванню) та ролі кожного у вчиненні розкрадання, пошуку предметів і документів, що мають значення для кримінального провадження, а також вирішення інших тактичних завдань.

На основі виділених типових вихідних слідчих ситуацій при розслідуванні злочинів цього виду з'явилася можливість у побудові типових слідчих та інших криміналістичних версій, висунутих працівниками органів досудового розслідування. Розробка та перевірка версій сприяє швидкому встановленню справжніх обставин розслідуваної події лише тоді, коли версії будуються з урахуванням різних способів вчинення злочину, особистості злочинця та особливостей їх дослідження, узагальнення у методиці розслідування корупційних кримінальних правопорушень [43; 134; 169; 176; 196].

На початковому етапі розслідування кримінальних проваджень даної категорії часто виникають складні ситуації, що не дають достатніх даних про обставини злочину. У цих випадках процес розслідування починають зазвичай з висунення та перевірки типових версій. Під типовою версією розуміється пояснення злочинної події в цілому або окремих його сторін, засноване на даних узагальненого досвіду слідчої, судової, експертної та оперативно-розшукової практики по аналогічних провадженнях.

Р. С. Белкін типовою версією вважає найбільш характерне з точки зору відповідної галузі наукового знання або узагальнення практики судового дослідження (оперативно-розшукової, слідчої, експертної, судової) позитивне пояснення окремих фактів та подій в цілому. Типова версія – це своєрідна основа системи загальних (а іноді й приватних) слідчих версій у справі [28, с. 296-297].

Висування типових версій на практиці нерідко ґрунтується на стереотипі мислення, обумовленому рівнем професійних знань та досвідом розслідування аналогічних кримінальних проваджень. Очевидно, що особливості висунення версій та ситуаційний характер початкового етапу розслідування корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва є тісно взаємопов'язаними. Причому у даному випадку можна простежити не тільки їх взаємозв'язок, але й взаємозалежність. Деякі версії можуть бути висунуті при розслідуванні будь-якого кримінального провадження, без урахування конкретної слідчої ситуації [147, с. 272].

Розглядаючи питання про типові версії розслідування, варто виходити із загальних положень криміналістики про систему слідчих версій, враховувати особливості висунення типових версій у кримінальних провадженнях про злочини проти власності, опиратися на типові обставини та слідчі ситуації, що характеризують процес розслідування злочинів досліджуваної групи.

До загальних версій на початковому етапі розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (розкрадань) у сфері житлового будівництва, що є основою для висунення конкретних версій, віднесені такі:

- а) розкрадання мало місце за тих обставин, про які повідомив заявник і які вбачаються з матеріалів перевірки;
- б) розкрадання не мало навмисний характер, а заявник помилився, не врахувавши всі правові, процесуальні та інші аспекти фактичних обставин;
- в) відсутня подія розкрадання, а заявник повідомляє неправдиву інформацію, щоб приховати інше кримінальне правопорушення, у тому числі і факт своєї участі у ньому.

До конкретних віднесені версії стосовно службової особи та її можливих зв'язків; місць зберігання і збуту об'єктів отриманих від корупційних дій; обставин, за яких вчинено кримінальне правопорушення; розміру заподіяної шкоди.

На початковому етапі розслідування важливо зібрати (зафіксувати) матеріальні сліди розкрадання як безпосередньо (під час огляду), так і за результатами службових розслідувань (перевірок), проведених за фактом настання певних кримінально значимих наслідків. На основі зібраних первинних матеріалів висуваються і перевіряються версії про характер події, що трапилася, виявляються ознаки правопорушень в діях (бездіяльності) службових та інших відповідальних осіб, встановлюються інші фактичні обставини, на основі чого планується і здійснюється подальше розслідування.

2.3. Організація взаємодії слідчих зі співробітниками оперативних підрозділів та іншими суб'єктами

Серед загальних положень досудового розслідування варто виокремити положення про взаємодію органів досудового розслідування, зокрема слідчих зі співробітниками оперативних підрозділів та іншими суб'єктами у розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва.

Теорія кримінального процесу розглядає взаємодію як форму зв'язку елементів системи, за допомогою якої вони, взаємодоповнюючи один одного, створюють умови для успішного функціонування в цілому [247, с. 500]. Взаємодію також розглядають як управлінську функцію, що спрямована на перетворення системи індивідуальної на спільну, узгоджену за місцем, часом і метою діяльності, а також як процес обміну інформацією [236, с. 16].

Безліч невирішених питань на теоретичному рівні й у практичній діяльності спричиняють «непорозуміння» між органами досудового розслідування та оперативними підрозділами під час спільної роботи, наслідками яких є несвоєчасне й неповне інформування слідчого про результати

проведення ОРЗ; неякісне проведення СРД та НСРД оперативним працівником за дорученням слідчого; затягування термінів досудового розслідування унаслідок невиконання доручень тощо. Тому зазначені питання в комплексі потребують окремої уваги.

За визначенням Г. П. Цимбала, взаємодія є узгодженою діяльністю правоохоронних, контролюючих та інших державних органів, яка спрямована на виявлення, розкриття і розслідування злочинів [267, с. 39]. У свою чергу, О. О. Юхно під взаємодією під час проведення досудового розслідування розуміє організаційну форму діяльності двох і більше осіб, яка спільно узгоджена та регламентована законами й іншими відомчими нормативно-правовими актами і спрямована на досягнення завдань конкретного кримінального провадження [1, с. 19]. У науковій літературі містяться й інші визначення досліджуваного поняття. Зокрема, С. Тищенко зазначає, що під поняттям взаємодії у кримінальному провадженні слід розуміти дії учасників кримінального процесу, які, реалізуючи свої повноваження стосовно один одного, сприяють виконанню загальних завдань кримінального провадження. При цьому характер взаємодії може бути різним, залежно від того, керуються безпосередні учасники спільним інтересом чи відмінними. Головне, щоб у кінцевому результаті була досягнута мета, задля якої суб'єкти взаємодіють [249, с. 105]. Слід підтримати автора та зазначити, що будь-яка діяльність, яка здійснюється під час кримінального провадження, у широкому значенні, спрямована на виконання його завдань.

О. М. Арестова розглядає взаємодію як один з видів взаємозв'язку. На її думку, це означає, що в процесі взаємодії спостерігається вплив перебігу, характеру й змісту дій однієї сторони на дії іншої [11, с. 15]. Як об'єктивно необхідну, зумовлену єдиними цілями і загальними завданнями, здійснювану в межах закону спільну й узгоджену за місцем і часом діяльність визначає взаємодію М. М. Жильський [94, с. 3]. Взаємодію в соціальних системах Ю. В. Степаненко характеризує як функцію управління, зв'язок між суб'єктами, що взаємодіють, а також як метод співпраці, що полягає в узгодженій за метою,

місцем і часом спільної діяльності учасників взаємодії під час виконання ними спільних завдань [237, с. 37]. Військова наука взаємодію досліджує у площині найбільш ефективного використання збройних сил для досягнення перемоги, як процес, що організовується за завданнями, місцем і часом з метою найбільш дієвого застосування наявних сил і засобів для досягнення необхідного результату в процесі виконання бойового службового завдання [260, с. 238]. Розглядаючи природу взаємодії між оперативними підрозділами, що за основними ознаками належать до соціальних систем, можливо, серед іншого, використовувати положення кібернетики (з давньогрецької – мистецтво управління), яка вивчає загальні закономірності процесів управління й передачі інформації, зокрема й у соціальних системах [263, с. 256]. У кібернетиці та соціальному управлінні взаємодія визначається як форма спрямованого впливу для досягнення конкретної мети, а також процес обміну інформацією [232, с. 12].

Досліджуючи категорію взаємодії, А. Ю. Неманов приходить до висновку, що найбільш поширеними є позиції авторів, що тлумачать взаємодію різних суб'єктів як кооперацію праці [180], засіб досягнення узгодженості, ділове співробітництво [254, с. 93]. Будь-яку систему становлять не лише безліч елементів, а і їх сукупність, де наявні певні відносини [258, с. 73]. Мова йде про відносини взаємодії, за яких системні утворення доповнюють один одного і породжують умови для успішного функціонування системи загалом [73, с. 68-69]. Аналіз її різних визначень свідчить, що в них є спільні ознаки, характерні сутності цього поняття: по-перше, узгодженість за метою, місцем і часом; по-друге, побудова діяльності на законах і підзаконних актах.

Науковці висловлюють свої погляди щодо поняття та сутності взаємодії різних суб'єктів в протидії злочинності. Так, Д. В. Гребельський зазначає, що при цьому взаємодіючі органи здійснюють управління в одній галузі державної діяльності (боротьба зі злочинністю), яка функціонує з однією загальною метою [81, с. 43]. О. О. Аксьонов взаємодію розглядає як спільну комплексну діяльність конкретних служб і підрозділів, спрямовану на виконання загальних завдань, що посідають рівноправне місце [3, с. 16]. Як засновану на законі сумісну або

узгоджену за метою, часом і місцем діяльність органів і посадових осіб із метою найбільш успішного та ефективного виконання завдань кримінального судочинства трактує поняття взаємодії А. П. Дербеньов [86, с. 6]. Взаємодією є заснована на законі співпраця не підпорядкованих один одному органів, за якої вони діють узгоджено, своєрідно, поєднуючи застосовувані ними сили, засоби й способи з метою попередження, припинення та розкриття злочинів, притягнення до кримінальної відповідальності винного, розшуку обвинуваченого і відшкодування збитків, завданих злочином.

На думку Т. В. Авер'янової та Р. С. Белкіна, під взаємодією слід розглядати однакове (разове) або досить тривале (за часом) об'єднання зусиль, засобів і методів для досягнення завдань виявлення, швидкого й повного розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнений до справедливого покарання і жоден невинний не був притягнутий до кримінальної відповідальності і засуджений [145, с. 11]. З позитивного боку відзначають, що таке визначення має комплексний характер, тобто розглядається через призму діяльності, чітко окреслює мету взаємодії та акцентує увагу на її правовому характері.

Під взаємодією в правоохоронній діяльності О. Я. Черепненко розуміє спеціальним чином організовану, належно регламентовану, узгоджену за метою, завданнями, місцем і часом сумісну діяльність, спрямовану на ефективне та комплексне використання сил, засобів і методів правоохоронців із забезпечення попередження і розкриття злочинів, розшуку злочинців [269, с. 958]. У свою чергу В. В. Топчій та В. Я. Горбачевський, під взаємодією розуміють як узгоджені, такі що ґрунтуються на завданнях кримінального провадження, комплексні (процесуальні й оперативно-розшукові) дії суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, метою яких є розкриття, розслідування і запобігання злочинам, притягнення до відповідальності винних осіб виключно на підставах, визначених нормами кримінального процесуального закону та іншими нормативними актами, що здійснюється при суворому розмежуванні їх компетенції,

у межах наданих повноважень, шляхом найбільш ефективного сполучення дозволених для них заходів і відповідного матеріального забезпечення при збереженні таємниці досудового розслідування та джерел отримання конфіденційних відомостей [253, с. 126].

Систематизувавши й узагальнивши думки науковців, які в різні часи досліджували важливі аспекти взаємодії, варто констатувати, що під останньою переважно розуміють спільні дії оперативних та інших підрозділів і служб, як:

- спільна комплексна діяльність взаємно не підпорядкованих служб і підрозділів, спрямована на вирішення загальних завдань;
- спільні погоджені дії на підставі нормативно-правових положень, спрямованих на запобігання або розкриття злочинів, а також розшук злочинців, що втекли або переховуються;
- спільна діяльність не підпорядкованих по службі оперативних підрозділів для максимальної концентрації спільних сил і засобів з метою найбільш ефективного вирішення тактичних завдань;
- спільні комплексні або узгоджені за часом та місцем дії оперативних підрозділів із вирішення спільними зусиллями завдань під час протидії злочинності;
- спільна концентрація сил, засобів і методів для досягнення поставленої мети та здійснення відповідних спільних заходів.

Проведений аналіз широкого спектру поглядів щодо поняття взаємодії загалом, а також у правоохоронній діяльності зокрема, надає можливість висловити власне бачення щодо визначення цього терміну. Так, під взаємодією слідчих з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами у розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва необхідно розуміти як передбачену чинним законодавством та угоджену за часом, місцем і послідовністю проведення системи певних взаємодоповнюючих дій, направлених на реалізацію його повноважень у цій сфері з використанням можливостей оперативних підрозділів, інших суб'єктів

(НАБУ, ДБР, НАЗК), інших правоохоронних органів і органів державної влади та місцевого самоврядування, окремих громадян.

Головним завданням взаємодії є своєчасне виявлення, якісне документування злочинів, забезпечення їх повного, всебічного та об'єктивного розслідування, притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності, відшкодування заподіяної злочинами шкоди, відновлення порушених прав громадян [40, с. 217]. Таким чином, у цьому контексті, важливо виділити обов'язкові ознаки, складові, структурно змістові елементи взаємодії правоохоронних органів *при розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва*, до яких належать:

а) спільність цілей; слідчий, оперативний працівник, інспектор недержавного сектору безпеки, можуть і зобов'язані взаємодіяти, адже перед ними стоять одні й ті ж завдання кримінального судочинства; ця ознака взаємодії також ґрунтується на нормативно-правовому визначенні завдань, функцій оперативних і слідчих підрозділів відповідно до законів «Про Національну поліцію» [209], «Про оперативно-розшукову діяльність» [210], «Про прокуратуру» [212], керівними відомчими нормативними актами, де їх мета, завдання та функції у протидії кримінальним правопорушенням збігаються, до речі, слідчий чи оперативний працівник у будь-який момент протидії можуть одержати або нові докази, або оперативно-розшукові дані, що мають значення для кримінального провадження щодо кримінальних правопорушень у сфері будівництва житла, а тому слідчий та оперативний працівник повинні постійно обмінюватися інформацією, що до них надходить, залежно від неї вирішувати питання про доцільність використання тих або інших можливостей у конкретній ситуації;

б) спільність об'єкта, на який спрямована реалізація функціональних обов'язків оперативних апаратів і слідства;

в) непідлеглість взаємодіючих суб'єктів один одному в адміністративному плані;

г) узгодженість дій при здійсненні спільних цілей, яка не обов'язково повинна виражатися у спільній діяльності; один із суб'єктів може бути в конкретному випадку пасивним, або суб'єкти взаємодії можуть проводити узгоджені дії окремо, у різний час і в різних місцях;

г) персональна відповідальність кожного суб'єкта взаємодії; це означає, що кожен з них відповідає за результати вжитих заходів і наслідки власних дій у межах своїх функціональних обов'язків; на нашу думку, слідчий, який організовує роботу із взаємодії з оперативними підрозділами і несе за неї персональну відповідальність, однак, не може відповідати за всі дії оперативних працівників; вони ж підпорядковуються безпосередньому керівництву, якому зобов'язані звітувати про обсяг, якість і результати виконаної роботи; у випадках допуску порушень кримінально-процесуальних норм оперативним працівником за них відповідає не тільки слідчий, а й начальницький склад органу;

д) динамічність процесу як безперервна, планово організована узгоджена та реалізація дій оперативного працівника, слідчого [5, с. 53].

Враховуючи вимоги Інструкції з організації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України [113], організація взаємодії слідчих підрозділів з іншими органами досудового розслідування Національної поліції України у протидії таким злочинам може забезпечуватись шляхом:

- комплексного використання сил і засобів усіх підрозділів органів поліції під час досудового розслідування злочинів у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку;

- створення для всебічного, повного та неупередженого дослідження обставин кримінального провадження про розбійні напади на інкасаторів СОГ із включенням до їх складу працівників оперативних та інших підрозділів органів Національної поліції, а в разі необхідності – міжвідомчих слідчо-оперативних груп;

- ефективного контролю за своєчасним та повним виконанням оперативними підрозділами доручень слідчих про проведення СРД, НСРД;

- якісної підготовки матеріалів з проблемних питань діяльності органів досудового розслідування при розслідуванні розбійних нападів на інкасаторів та їх обговорення на колегіях (нарадах) МВС, Національної поліції України, спільних колегіях і нарадах з іншими правоохоронними та державними органами та прийняття конкретних і ефективних управлінських рішень.

Залежно від тривалості здійснення взаємодії: а) епізодична – проведення експертизи, виконання працівником оперативного підрозділу доручення слідчого, залучення спеціаліста для проведення окремої процесуальної дії тощо. Початком виникнення даного виду взаємодії є момент отримання відповідного процесуального рішення (постанови, доручення, клопотання) і закінчується після його виконання; б) тривала – виникає при необхідності вирішення низки завдань, що обумовлено характером і складністю конкретного кримінального правопорушення. Початковим моментом виникнення даного виду взаємодії слід вважати створення слідчої-оперативної групи для досудового розслідування кримінальних правопорушень [1, с. 28].

Більшість авторів, не наводячи визначення формам взаємодії, зазвичай поділяють їх на правові або процесуальні та організаційні або непроцесуальні [274]. Звісно, цей розподіл дещо умовний, оскільки правові (процесуальні) форми – спільне проведення СРД, доручення слідчого оперативному працівникові, завжди потребують певної організації. Особливістю процесуальної взаємодії є її чітка правова регламентація, а заходи, що вживаються в її межах, пов'язані з отриманням доказової інформації, яка свідчить про причетність особи до вчинення конкретного злочину. Згідно з КПК України, до процесуальних форм взаємодії, що можуть застосовуватися при розслідуванні кримінальних правопорушень на стадії досудового розслідування, відносяться: надання слідчим відповідним оперативним підрозділам доручень на проведення СРД і НСРД; проведення різного виду експертиз тощо [247; 160; 159].

У свою чергу, організаційні форми (планування СРД, обмін інформацією, діяльність у складі СОГ) також є правовими, оскільки порядок їх реалізації закріплено в різних відомчих нормативно-правових актах. До організаційних

(непроцесуальних) форм взаємодії, на нашу думку, належать такі: взаємний обмін інформацією; інформування про отриману інформацію в односторонньому порядку; спільне проведення аналізу отриманої інформації, планування СРД та НСРД; консультативна діяльність слідчого під час документування злочинних дій, ознайомлення слідчого з оперативними матеріалами до початку кримінального провадження, визначення перспективи використання матеріалів; використання оперативно-розшукових обліків; проведення тактичних операцій; створення та діяльність СОГ; проведення спільних службових нарад з актуальних проблем взаємодії, обговорення результатів спільних дій, підбиття підсумків з метою усунення недоліків та підвищення ефективності здійснення взаємодії в подальшому; спільне вивчення й аналіз отриманих результатів розслідування; формування пошукових версій; спільне планування пошукових і оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення місцезнаходження розшукуваної особи; систематичний обмін оперативною й іншою криміналістично значимою інформацією про злочин, що готується або вчинений та інші [191; 241].

Таким чином, оперативні працівники у кримінальному провадженні є, по суті, помічниками слідчого і/чи прокурора, доручення яких з приводу проведення тих чи інших СРД та НСРД є для них обов'язковими для виконання (ч. 3 ст. 41 КПК України). З огляду на цей підхід належна співпраця між оперативними працівниками і слідчим у відповідному кримінальному провадженні на початковому його етапі є запорукою успішності кримінального провадження.

Визначено, що під час розслідування розглядуваних кримінальних правопорушень взаємодія слідчих з оперативними працівниками виражалася у: проведенні спільної діяльності у межах постійно або тимчасово діючих слідчо-оперативних груп і слідчих бригад (100 % слідчих); виявленні кримінальних правопорушень, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень (40 %); проведенні НСРД та оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з установленням фактів злочинної діяльності службових осіб (59 %);

виконанні доручень слідчого (100 %); сприянні слідчому в проведенні окремих СРД (68 %); здійсненні взаємного обміну інформацією (100 %).

На підставі узагальнення практичного досвіду, а також висловлених у наукових публікаціях положень з цієї проблеми нами виділено основні вимоги щодо скерування доручень та контролю за їх виконанням. Ця діяльність повинна проводитися у певній послідовності і регламентуватися відповідним чином.

1. У разі створення СОГ під час досудового розслідування слідчий (прокурор) надає письмові доручення конкретним співробітникам оперативного підрозділу, включеним до її складу [113]. Слідчий, здійснюючи керівництво СОГ, визначає порядок її роботи, забезпечує узгоджену діяльність усіх її членів, спрямовану на встановлення очевидців, постраждалих та осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, виявлення, фіксацію і вилучення слідів кримінального правопорушення, формування доказової бази. До речі, такі повноваження слідчого закріплені в КПК України та наказах системи МВС України.

Очевидно, важливо розглядати створення СОГ для розслідування кримінальних проваджень у сфері будівництва, з метою не допомогти, а безпосередньо здійснювати у межах законодавства України протидію цим кримінальним правопорушенням;

2. Використання інформації ширшої, ніж матеріали в рамках кримінального провадження, і спрямовані на вирішення ширших завдань, ніж вирішувані в конкретному кримінальному провадженні, тобто, усі форми позапроцесуальної протидії спрямовані на встановлення типових причин та умов вчинення кримінальних правопорушень у групі проваджень для розроблення запобіжних заходів, узагальнення практики реагування на подання. Не допускається надання слідчим (прокурором) неконкретизованих доручень оперативному підрозділу (співробітнику оперативного підрозділу – члену СОГ) та без встановленого строку їх виконання [113].

3. Співробітники оперативних підрозділів не мають права проводити процесуальні дії, щодо протидії кримінальним правопорушенням у

кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотанням до слідчого судді чи прокурора. Доручення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій та НСРД є обов'язковим для виконання оперативним підрозділом.

Взаємодія між слідчим та оперативним працівником, як правило, виникає ще до внесення відомостей до ЄРДР. Зокрема під час спільного виїзду на місце події та проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій.

4. Протоколи СРД і НСРД, проведених співробітниками оперативних підрозділів за дорученням слідчого, мають таке ж доказове значення, як і протоколи, складені слідчим [113].

При налагодженні взаємодії із суб'єктами ринку нерухомості оперативні підрозділи повинні врахувати те що:

- такі суб'єкти є першою лінією сигнальної системи сповіщення про можливу підготовку вчинення злочинів проти власності і конкретну злочинну діяльність, одержавши інформацію про яку, вони мають передавати її до оперативних підрозділів;

- взаємодія повинна сприяти максимальному використанню можливостей обох сторін при вирішенні завдань, використанні засобів і методів;

- Національна поліція та НАБУ – головні правоохоронні органи у протидії корупційним кримінальним правопорушенням, які вчиняються в сфері будівництва житла, оскільки має джерела інформації про стан криміногенної обстановки, сприяння у матеріально-технічному та іншому забезпеченні;

- при визначенні форм і способів взаємодії необхідно враховувати правові основи організації, компетенцію, форми і методи функціонування суб'єктів ринку нерухомості;

- взаємодія може бути короткочасною і тривалою (із систематичним, спільно запланованим, узгодженим використанням сил і засобів співпраці), пов'язана з виконанням конкретного поточного завдання;

- необхідність додержуватися принципів взаємодії (законність; самостійність (не перебувають у адміністративному взаємопідпорядкуванні,

вирішують свої завдання за допомогою індивідуальних методів і засобів); розмежування компетенції (суб'єкт взаємодії не повинен виконувати невластиві йому функції).

Видається за необхідне розглянути напрями взаємодії оперативних підрозділів та нотаріусів (на ефективність такої взаємодії вказали 68% респондентів), які, з одного боку, мають широкі повноваження та, відповідно, можливості щодо виявлення кримінальних правопорушень на ринку житла, а, з іншого – саме у зв'язку з цими можливостями можуть брати участь у вчиненні кримінального правопорушення. З'ясовуючи матеріальну сторону вчиненої угоди, нотаріусом цілком можуть бути виявлені й злочинні наміри сторони в угоді, тому що є реальна можливість відрізнити угоду, укладену шляхом обману, від угоди, укладеної під впливом омани [224, с. 26]. Як пише Г. П. Макаров, принципова відмінність угод, укладених шляхом обману, від угод, укладених під впливом омани, що має істотне значення, полягає в тому, що в першому випадку потерпіла сторона, як правило, не має змоги вільно висловити свою волю й діяти у своїх інтересах у результаті навмисного перекручування фактів іншою стороною; у другому випадку – наміру ввести в оману (обдурити) в учасників угоди не було. Омана відносно угоди відбулася поза їхньої волі, коли кожний з них мав неправильне уявлення про характер угоди, відповідно, інші й наслідки визнання цих угод недійсними [179, с. 25–27].

Необхідно зазначити, що така взаємодія є вельми корисною у зв'язку з тим, що нотаріус має можливості ще на стадії формування злочинного задуму (або перших дій по підготовці до кримінального правопорушення) визначити наявність злочинних дій і повідомити про це оперативних працівників. Нотаріус здійснює різноманітні типові дії, зокрема: отримання витягу з реєстру прав власності на нерухоме майно або довідки з виконавчого комітету відповідної ради з характеристикою відчужуваного житла; отримання довідки про відсутність заборони на відчуження житла; отримання нотаріально засвідченої згоди іншого з подружжя, якщо він є співвласником; отримання рішення органу опіки та піклування щодо недопущення внаслідок правочину порушення прав

осіб, над якими встановлено опіку та піклування; нотаріальне посвідчення правочину, що відбувається за умов надання нотаріусу правовстановлюючих та інших необхідних документів; державна реєстрація правочину; державна реєстрація права власності на житло, і злочинці розуміють, що навіть, почавши злочинні дії на ринку житла, продовжити їх потрібно шляхом використання нотаріальних дій, а якщо вони не зможуть втягнути нотаріуса у злочинну змову (або використати «в темну»), то недотримання встановленої форми договору стосовно відчуження житла матиме наслідком його не укладення, що перешкодить подальшому заволодінню житлом (з огляду на це, до механізму їх злочинної діяльності входить вчинення злочинних дій на стадії нотаріального посвідчення та державної реєстрації правочинів щодо відчуження житла [127, с. 25; 224, с. 33]).

Також, нотаріусів можна використовувати для отримання інформації з Державного реєстру на нерухомість, що обумовлена процедурними прорахунками у технологічному ланцюзі поєднання користувача з інформаційною базою Державного реєстру на нерухомість. Для отримання інформації нотаріусу потрібен зареєстрований у базі Державного реєстру на нерухомість комп'ютер та особистий ключ доступу, проте фіксування доступу здійснюється тільки тоді, коли нотаріус заявляє про проведення угоди та фіксує квитанцію про оплату отримання інформації з Державного реєстру на нерухомість; якщо угоду не проводять, факт доступу не фіксують, і формально інформацію про наявність нерухомого майна (або приналежність певного об'єкта нерухомості конкретній особі) оперативний працівник може зчитувати безпосередньо з екрана комп'ютера (важливо дотриматися головних умов: користуватися ключем доступу нотаріуса безпосередньо з комп'ютера того самого нотаріуса (зареєстрованого в базі даних Державного реєстру на нерухомість); не заявляти проведення угоди; не роздруковувати текст і не копіювати його в електронному вигляді, а переписувати вручну з екрана комп'ютера) [203, с. 122–124].

Наступний суб'єкт взаємодії – оцінщик (11%), який може визначити наявність злочинних намірів ще на етапі збору документів для укладання угоди купівлі-продажу у сфері житлового будівництва (отримує та оцінює наступні документи: свідоцтво права власності; технічний паспорт БТІ; паспорт та ідентифікаційний код; документи, що містять відомості про наявність обтяжень (завдатках, боргових зобов'язаннях, орендних відносинах, юридичних угодах, контрактах тощо); фотокартки нерухомості тощо) – тобто, ця особа теж має можливість виявити злочинний задум на етапі підготовки.

Реєстраційні органи (18%), як суб'єкт взаємодії, можуть надати інформацію про наявність у документах, що засвідчують право власності на житло, ознак технічної або інтелектуальної підробки (або інших ознак злочину).

У певних випадках можлива взаємодія з ревізійними підрозділами суб'єктів господарювання [40], що діють у сфері житлового будівництва (8%), внутрішнього (2%) та зовнішнього (2%) аудиту (аналітична перевірка, юридична перевірка, економічна перевірка, зустрічна перевірка, логічний аналіз взаємопов'язаних документів, аналіз руху матеріальних засобів і грошових коштів, вибіркова перевірка). Аудитор повинен брати до уваги дві сторони суттєвості: кількісну та якісну. З якісного погляду він повинен дати своє професійне судження щодо суттєвості виявлених у ході перевірки відхилень. З кількісного погляду встановлюється, чи перевищують окремі знайдені відхилення або їх сума кількісні критерії – рівень суттєвості. Рівень суттєвості – це найбільше значення помилки бухгалтерської звітності, починаючи з якої її кваліфікований користувач з великим ступенем імовірності робить неправильні висновки та приймає неправильні економічні рішення. Концепція суттєвості використовується як основа для планування перевірки під час визначення статей бухгалтерської звітності, які містять помилки, оцінки матеріалів власних досліджень і прийняття рішення про зміст аудиторського висновку. Багато фактів порушень виникають на практиці в результаті неправильних арифметичних дій під час здійснення різних нарахувань. Ці факти розкрадання призводять до перекручення даних про рівень витрат на будівництво і

фінансових результатів, а також до перекручення звітності, тому аудитори повинні приділяти належну увагу перевірці правильності підсумкових даних у первинних документах і звітах, регістрах аналітичного та синтетичного обліку, звітних калькуляціях і відомостях за різними видами розрахунків. Розкрадання розкриваються також під час арифметичного звіряння відповідності даних аналітичного обліку даним синтетичного обліку. Часто аудит виявляє факти шахрайства та помилок, замасковані неправильними розрахунками. Наприклад, аудитор, перевіряючи витрати на ремонт будинку, встановлює, що в кошторисі на цей ремонт передбачено значно більший обсяг майбутніх ремонтно-будівельних робіт. Позитивним є те, що, розкриваючи факти злочинів і помилок, аудитор відображає їх суть, чітко описує зміст кожного такого факту та вказує, який при цьому нормативно-правовий акт порушений, відбирає пояснення службових і третіх осіб із зазначенням тих, хто припустив розкрадання (посада, прізвище, ім'я, по батькові), за чиїм наказом чи дозволом здійснив порушення або злочин (посада, прізвище, ім'я, по батькові), як здійснено помилку чи шахрайство і чим вони викликані (мета, причини, умови), розмір нанесеної матеріальної шкоди та інші наслідки. Негативним є те, що відсутні нормативні акти, які зобов'язували б аудитора передавати інформацію про виявлені злочини у правоохоронні органи і тому про виявлені помилки та шахрайства, недоліки в бухгалтерському обліку та звітності аудитор повідомляє власників, уповноважених ним осіб, замовників і вимагає вжити заходів щодо їх виправлення [288, с. 131-132].

Для залучення органом досудового розслідування Державної аудиторської служби України до проведення ревізії необхідно, щоб орган або особа, яка ініціювала проведення ревізії, подали до суду письмове обґрунтування підстав такої ревізії (із зазначенням дати її початку й закінчення) та документи, які, відповідно до ч. 6, 7 ст. 11 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», свідчать про виникнення підстав для проведення такої ревізії, а також інші відомості (на вимогу суду). Водночас, згідно з п. 2.4 Порядку взаємодії, правоохоронний орган у робочому порядку

(усно) має узгодити (на практиці це роблять заздалегідь перед поданням відповідного клопотання до слідчого судді) орієнтовну дату початку ревізії зі структурним підрозділом (або працівником) органу Держаудитслужби, відповідальним за вирішення оперативних питань взаємодії. У разі отримання правоохоронним органом такого дозволу його *за п'ять робочих днів до дати початку ревізії*, визначеної в рішенні суду, *необхідно надати відповідному органу Держаудитслужби* [189].

У п. 1 ч. 5 ст. 11 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» зазначено, що однією з підстав проведення позапланової ревізії є надходження доручення щодо проведення ревізії Державною аудиторською службою в підконтрольних установах від Кабінету Міністрів України, органів прокуратури, органів доходів і зборів, Національної поліції ч. 5 ст. 11 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [211].

Позапланові виїзні ревізії суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, які не віднесені цим Законом до підконтрольних установ, проводяться органами фінансового контролю за судовим рішенням, ухваленим у кримінальному провадженні [211]. Водночас зазначені обмеження в підставах проведення ревізій, згідно із Законом, не поширюються на ревізії, які проводять *після повідомлення посадовим особам підконтрольних установ, що ревізуються, про підозру* в учиненні ними кримінального правопорушення відповідно до КПК України. Крім того, позапланова ревізія підконтрольної установи не може проводитися частіше одного разу на квартал [167, с. 202; 202, с. 101].

Фактичними підставами для звернення слідчого до суду за дозволом на проведення ревізії можуть бути:

– наявність у матеріалах кримінального провадження окремих фактів протиправної діяльності, що підтверджують необхідність перевірки за первинними документами діяльності організації загалом (за умови, що за цей період планову ревізію не проводили);

– обґрунтоване клопотання підозрюваного щодо проведення ревізії;

- встановлення в процесі розслідування факту роботи підозрюваного в іншій організації на аналогічній посаді;
- виявлення в процесі розслідування злочинних зв'язків підозрюваного з представниками інших підприємств, організацій;
- повідомлення експерта-бухгалтера про неможливість надати експертний висновок щодо конкретних питань без попередньо проведеної ревізії [167].

Може йтися також і про інші фактичні підстави, що виникли з огляду на необхідність з'ясування за допомогою ревізії обставин, які належать до предмета дослідження кримінального провадження.

Згідно з п. 28 Постанови, основний перелік позицій звернення правоохоронного органу до органу державного фінансового контролю, є таким:

- повна назва об'єкта контролю, дані про його місцезнаходження, організаційно-правову форму;
- інформація про належність об'єкта контролю до підконтрольних установ;
- обґрунтування необхідності проведення ревізії;
- перелік запитань, на які відповідно до компетенції органів державного фінансового контролю необхідно дати відповідь;
- зазначення періоду проведення ревізії об'єкта контролю;
- підпис керівника правоохоронного органу чи його заступника.

У п. 2.3 Порядку взаємодії фактично продубльовано перелік відомостей, визначених у п. 28 Постанови, проте додається, що окрім цього, звернення правоохоронного органу *має містити дані* (за наявності), у яких матеріально відповідальних осіб обов'язково потрібно ініціювати до проведення інвентаризації та в яких суб'єктів господарювання – зустрічні звірки і з яких питань (із зазначенням місцезнаходження об'єктів зустрічних звірок). Забезпечення проведення зустрічних звірок за межами регіону здійснюється правоохоронним органом – ініціатором ревізії.

Якщо зазначені дані викладено в рішенні суду про надання дозволу на проведення ревізії, допускається їх відсутність у зверненні правоохоронного органу, до якого додається таке рішення.

Також, правоохоронні органи у протидії таким кримінальним правопорушенням повинні ефективно взаємодіяти з:

- громадськими організаціями (18%);
- службою безпеки суб'єктів господарювання (8%);
- засобами масової інформації (8%) у формі: інформування населення про можливі способи вчинення кримінальних правопорушень на ринку житла; інформування про заходи щодо захисту та поновлення своїх прав на житло; надання інформації про позитивний досвід розкриття таких кримінальних правопорушень; надання інформації про осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення на ринку житла, та розшукове орієнтування тощо.

Результативність діяльності взаємодіючих суб'єктів може бути досягнута лише при обов'язковому дотриманні певних умов. Перш за все, повинні бути визначені взаємодіючі ланки, їх завдання та обсяг взаємодії, чітко розподілені функціональні обов'язки, обрані форми взаємодії та визначені конкретні виконавці, яким повинні бути роз'яснені поставлені перед ними спільні завдання. Потім належить забезпечити обмін взаємною інформацією, визначити способи та засоби зв'язку (наради, робоче обговорення конкретних ситуацій, телефонні контакти тощо) між взаємодіючими ланками.

Крім того, має бути забезпеченим чітке маневрування силами та засобами у відповідності до обстановки, а також постійне керівництво та контроль за виконанням узгоджених спільних заходів.

Висновки до розділу 2

1. Головними завданнями, що постають перед слідчим на початковому етапі розслідування, є належний збір і фіксація матеріальних слідів кримінального правопорушення з метою висунення і перевірки робочих версій. Тому слідчий після внесення відомостей до фактичного оголошення підозри особі повинен провести такі дії: а) встановити факт корупційних дій, предмет та спосіб вчинення, особу злочинця, наявність співучасників (злочинна група),

інших кримінальних правопорушень, що певним чином пов'язані із розслідуванням; якою сумою визначається заподіяна шкода тощо; б) встановити службовий статус особи, яка вчинила корупційне кримінальне правопорушення; характер, умови та особливості роботи житлово-будівельної організації, де вчинено кримінальне правопорушення; характер дій або бездіяльності службової особи; фактичні дії, виконувані службовою особою, та їх зв'язок дій з використанням службового становища всупереч інтересам служби; причинний зв'язок між діями і шкідливими наслідками; кількість кримінальних правопорушень, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень (епізодичність, систематичність); зв'язок з іншими правопорушеннями, пов'язаними з корупцією; в) витребувати від житлово-будівельних організацій, органів державної влади, місцевого самоврядування, службових осіб документи, висновки експертів, акти результати інвентаризацій, ревізій, інших спеціальних перевірок (відповідно до ч. 5 ст. 40, ч. 2 ст. 93 КПК України); г) звернутися в установленому порядку до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до предметів і документів (ч. 1 ст. 160 КПК України), зокрема які містять охоронювану законом таємницю (про рух коштів за певний період, копії документів, на підставі яких перераховувалися кошти) та, в разі прийняття відповідного рішення, вилучити їх; г) призначити ревізії та фінансові перевірки суб'єктів житлового будівництва; провести (доручити проведення) СРД та НСРД; призначити необхідні експертизи; залучити спеціаліста.

2. Виходячи з обставин, які вдалося встановити на момент внесення відомостей до ЄРДР виділено такі типові слідчі ситуації: а) встановлено дані про подію кримінального правопорушення й особу злочинця; службова особа затримана; б) є дані про подію, спосіб вчинення, проте інформація про злочинця є недостовірною або не перевіреною; в) є дані про подію, спосіб учинення й особа злочинця невідомі; з характеру джерел отримання початкової інформації: інформацію про кримінальне правопорушення отримано унаслідок проведення оперативно-розшукових заходів або комплексу інших перевірочних заходів

правоохоронних органів або перевірок (ревізій) фінансово-господарської діяльності контролюючими органами (уповноваженими особами).

3. До загальних версій на початковому етапі розслідування розкрадань, що є основою для висунення конкретних версій, віднесені такі: а) розкрадання мало місце за тих обставин, про які повідомив заявник і які вбачаються з матеріалів перевірки; б) розкрадання не мало навмисний характер, а заявник помилився, не врахувавши всі правові, процесуальні та інші аспекти фактичних обставин; в) відсутня подія розкрадання, а заявник повідомляє неправдиву інформацію, щоб приховати інше кримінальне правопорушення, у тому числі і факт своєї участі у ньому. До конкретних віднесені версії стосовно службової особи та її можливих зв'язків; місць зберігання і збуту об'єктів отриманих від корупційних дій; обставин, за яких вчинено кримінальне правопорушення; розміру заподіяної шкоди.

4. Основним напрямом взаємодії при розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва є призначення ревізії слідчим. Такий процес організації ґрунтується на знанні бухгалтерського обліку, економіки, значного обсягу відповідних нормативних документів із залученням спеціалістів Державної аудиторської служби України. У кримінальному процесі потреба в проведенні ревізії визначається матеріалами кримінального провадження. Якщо під час проведення досудового слідства ревізію вже було проведено і слідчий дійшов висновку про необхідність витребування додаткових доказів, він може вимагати проведення додаткової ревізії. Потреба в проведенні ревізій може виникнути на різних етапах розслідування, але особливе значення має період її призначення, оскільки проведення ревізії – процес досить тривалий, а отже, будь-яка затримка зумовлює подовження строків розслідування. Відсутність належної кримінально-процесуальної регламентації порядку призначення ревізій спричиняє виникнення проблем у їх реалізації на практиці.

РОЗДІЛ 3

**КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ
У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОРУПЦІЙНИХ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ В СФЕРІ
ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА**

3.1. Тактико-криміналістичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій і заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва

Після початку кримінального провадження здійснюють низку процесуальних, зокрема СРД, за допомогою яких збирають і перевіряють докази. Перелік цих дій чітко визначено в кримінальному процесуальному законі. Проте не є обов'язковим, щоб у процесі розслідування за кожним кримінальним провадженням усі вони виконувалися. Залежно від конкретних обставин, тобто від сформованої слідчої ситуації, особа, яка провадить розслідування, самостійно вирішує, які саме дії, коли і в якій послідовності слід проводити.

Загальні вимоги до проведення СРД зазначено в ст. 223 КПК України, а саме: це встановлені законом найбільш суттєві правила проведення СРД, дотримання яких покликано забезпечити законність та обґрунтованість їх проведення, досягнення їх мети та вирішення завдань кримінального провадження [156, с. 368]. СРД проводяться лише після внесення відповідних відомостей до ЄРДР (ч. 2 ст. 214 КПК України) і лише в межах строків, передбачених ст. 219 КПК України, крім випадків їх ініціювання судом згідно

ч. 3 ст. 333 КПК України. Будь-які СРД, проведені з порушенням цього правила, є недійсними, а встановлені внаслідок них докази – недопустимими.

Підставами для проведення СРД є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети (ч. 2. ст. 223 КПК України). Обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної СРД. Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, зацікавлені в результатах кримінального провадження [256, с. 83]. При пред'явленні особи чи речі для впізнання, освідчування особи, законодавством також передбачено не менше двох понятих. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної СРД (ч. 7 ст. 223 КПК України). Перед проведенням СРД особам, які беруть у ній участь, відповідно до їх процесуального статусу, роз'яснюються права й обов'язки, передбачені КПК України, процесуальний порядок проведення СРД, а також повідомляється про відповідальність, установлену законом.

Одним з головних завдань СРД при розслідуванні розкрадань у сфері житлового будівництва є виявлення, огляд, вилучення і забезпечення збереження документів та інших матеріальних носіїв інформації. Основними процесуальними способами отримання документів з ознаками речових доказів є огляд та обшук (як СРД), тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 КПК України), витребування документів, висновків ревізій та актів перевірок (в порядку ч. 2 ст. 93 КПК України), а також одержання показань від учасників кримінального провадження (допит, зокрема одночасний допит двох чи більше допитаних осіб).

Особливостями залишених слідів є те, що вони не обмежуються документальними джерелами інформації. Недооцінка значущості матеріальних слідів злочину на практиці зумовлює недооцінку тактичного потенціалу СРД,

спрямованих на матеріально-фіксоване відображення доказової інформації, у тому числі огляду, обшуку та пред'явлення для впізнання [216].

На наш погляд, наступні дії обов'язково повинні бути відповідати таким вимогам: 1) вони повинні бути передбачені кримінальним процесуальним законодавством; 2) їх проведення може бути здійснено слідчим, прокурором, слідчим суддею; 3) їх проведення може бути здійснено тільки за кримінальним провадженням внесеним до ЄРДР (за чинним КПК України до внесення відомостей до ЄРДР може бути проведений огляд місця події), тобто в ході досудового розслідування конкретного кримінального провадження; 4) вони повинні бути спрямовані на виконання завдань кримінального судочинства; 5) призначення, хід та результати їх проведення повинні знайти процесуальне відображення у постановках, протоколах, дорученнях, вказівках тощо, які складаються зазначеними у законі конкретними суб'єктами кримінального судочинства.

Огляд – це СРД, що полягає в безпосередньому сприйнятті зовнішніх ознак матеріальних об'єктів з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 237 КПК України). Мета огляду – виявлення відомостей щодо обставин вчинення злочину та їх фіксація [16, с. 149]. Кожний з видів слідчого огляду має свої специфічні особливості, що визначають порядок його проведення. Водночас існує низка положень процесуального, організаційного й тактичного характеру, загальних для всіх видів оглядів.

У кримінальних провадженнях про розкрадання у сфері житлового будівництва огляд місця події як невідкладну СРД проводять у рамках тактичної операції у разі виявлення заволодіння коштами. Огляд місця події в цьому разі зазвичай поєднується (після внесення інформації до ЄРДР) із затриманням підозрюваних, проведенням НСРД (зняттям інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, відеоконтролем місця та відеоконтролем особи, під час якого передбачається оперативне спостереження за підозрюваним) та призначенням судових експертиз. Такі дії завжди мають бути раптовими для

підозрюваного для того, щоб запобігти можливості знищення речових доказів, які його викривають. Для проведення огляду місця події, до складу СОГ повинні залучатися: слідчий, який спеціалізується на розслідуванні кримінальних правопорушень цієї категорії (керівник СОГ); співробітники оперативних підрозділів (карного розшуку, підрозділи захисту економіки); поняті (бажано залучати спеціалістів з числа співробітників житлово-будівельної установи, бухгалтерів); спеціалісти-криміналісти, які знають особливості роботи зі слідами у злочинах цієї категорії; спеціалісти по роботі з комп'ютерним обладнанням у сфері мережевих технологій (у разі наявності на місці події периферійного обладнання віддаленого доступу або локальної комп'ютерної мережі); спеціалісти з систем зв'язку (при використанні для дистанційної передачі даних каналів електрозв'язку); інші категорії спеціалістів (інженери-електрики, спеціалісти супутникових систем зв'язку, оператори стільникових мереж); співробітники підрозділів оперативно-технічних заходів [192].

Після прибуття на місце події члени СОГ з'ясовують обставини вчинення кримінального правопорушення, встановлюють свідків, прикмети осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, та ймовірні шляхи їх відходу. Під час огляду місця події в установленому КПК України порядку члени СОГ фіксують відомості щодо обставин учинення кримінального правопорушення, вилучають речі і документи, які мають значення для кримінального провадження, та речі, вилучені з обігу, у тому числі матеріальні об'єкти, придатні для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню, забезпечують їх належне зберігання для подальшого направлення для проведення експертного дослідження [192].

Огляд документів дає змогу правильно організувати та планувати досудове розслідування. З усіх видів огляду огляд документів є найбільш інформативним засобом збирання доказів. Виявлені нами кількісні показники свідчать, що в переважній більшості випадків розслідування розкрадань у сфері житлового будівництва, оглядають різні види документів, які підтверджують обставини вчинення кримінальних правопорушень [4; 14; 61; 78; 229; 246].

Типовий перелік документів, що підлягають вилученню у кримінальних провадженнях про розкрадання у сфері житлового будівництва, можна представити у вигляді таких груп:

1) нормативні документи суб'єктів житлового будівництва: відомчі листи, інструкції, типові положення та інші документи, що визначають порядок та умови проведення підприємством окремих господарських операцій;

2) документи, що визначають економічну структуру та організаційно-правовий статус суб'єкта житлового будівництва (установчий акт, статут, засновницький договір або протокол установчих зборів, положення юридичної особи, тощо);

3) документи, які подаються державному реєстратору для здійснення державної реєстрації;

4) договори підряду;

5) первинні бухгалтерські документи, що відображають розрахунки між інвесторами (пайовиками, замовниками) та забудовниками;

6) документи фінансового обліку та звітності, пов'язані з проведенням будівельно-монтажних і ремонтних робіт;

7) документи, що підтверджують наявність у забудовника права на проведення відповідних будівельно-монтажних і ремонтних робіт;

8) документи, що підтверджують наявність у забудовника дозволу на зведення конкретного об'єкта будівництва;

9) документи, що відображають приймання-передачу об'єкта завершеного будівництва та/або факт виконання будівельно-монтажних або ремонтних робіт;

10) проектно-кошторисну документацію на кожен з об'єктів будівництва.

11) документи бухгалтерського обліку та звітності (договірні та супутні документи, розрахункові документи, документи зведеного обліку; висновки аудиторських організацій тощо);

12) документи, що стосуються змісту господарських угод (копії договорів та інших документів про виконання робіт, купівлю-продаж товарів, надання послуг: контракти, проекти, кошториси, додаткові угоди, листи, заяви-декларації

про отримання підприємством сертифікатів походження товарів, призначених для експорту з відповідними додатками);

13) банківські документи (документи про відкриття розрахункового рахунку; договір про здійснення розрахунково-касового обслуговування картки зі зразками підписів посадових осіб, яким надано право розпорядження рахунком, та відбитку печатки підприємства, посвідчених нотаріально; розпорядження банку про відкриття або закриття розрахункового рахунку тощо);

14) інші документи, що можуть мати значення у кримінальному провадженні [272, с. 583–587; 102, с. 242].

Робота слідчого з документами здійснюється за двома напрямками: I) встановлення та аналіз зовнішніх ознак і реквізитів документа; II) аналіз його змісту. Під час огляду доцільно проводити криміналістичний аналіз документа в такому порядку: а) формальна оцінка документа – чи має документ усі необхідні реквізити й формальні ознаки (бланки встановленого зразка; реєстраційні дані; підписи відповідальних осіб; відбитки печаток і штампів тощо); б) під час огляду варто звертати увагу на ознаки матеріального підроблення, для чого потрібно знати відповідні способи їх виявлення. Першочерговим завданням слідчого є їх своєчасне виявлення, вилучення та приєднання до матеріалів кримінального провадження. Успіх такої діяльності в огляді документів багато в чому залежить від уміння слідчого працювати з ними, його знань особливостей кредитно-фінансової діяльності, специфіки документального супроводження окремих фінансово-господарських операцій.

У процесі криміналістичного аналізу документа увага повинна бути сфокусована стосовно: характеру і видової належності документа, його призначення, справжності; власних ознак зовнішнього порядку (матеріал, час, місце, спосіб і засоби виготовлення); характері, суті, змісту, деталях, специфічних особливостях відображеного об'єкту; місце, час, спосіб, умови, обставини зафіксування об'єкту; кримінальних і некримінальних змінах фактури, структури, окремих компонентів документа; інформації про осіб, про органи та організації, що мають будь-яке відношення до документа у зв'язку з

його виготовленням, зберіганням, передачею, збутом, вивченням, використанням на окремих етапах або на всьому шляху його руху аж до моменту виявлення та криміналістичного дослідження; обставин, пов'язаних з тим, яким чином документ опинився у розпорядженні осіб, що проводять розслідування, іншу діяльність в кримінальному процесі (місця, часу його виявлення, каналу надходження тощо); цілей і можливостей використання в кримінальному провадженні знайденої при дослідженні документа інформації [190, с. 106–109].

Вивчення змісту документа потрібно починати з ретельного і уважного прочитання всіх текстів (тексту самого документа, текстів відбитків печаток і штампів, прізвищ осіб, які підписали документ). Після цього потрібно правильно розбити цей зміст на відносно самостійні смислові елементи (основний текст документа, відбиток кутового штампу, відбиток печатки, підпис, дату, загальну суму, бланк). Вивчення змісту документа складається із трьох елементів: 1) виявлення можливих суперечностей між змістом документа і а) загальновідомими фактами, б) фактами, встановленими по кримінальній справі; 2) виявлення можливих суперечностей між змістом окремих елементів документа; 3) перевірка правильності результатів арифметичних підрахунків, зафіксованих в тексті документа [78, с. 13–14].

В процесі огляду документа необхідно перевіряти і встановлювати відповідність діючих форм документів, послідовність, повноту і правильність заповнення реквізитів, порядкової нумерації і наявності необхідних підписів. Шляхом зіставлення господарської операції, відображеної в документі, з різними взаємопов'язаними показниками, подіями визначається, чи була об'єктивна можливість її виникнення. Також в ході огляду документа необхідно встановити відповідність здійсненої господарської операції щодо діючих правил, вимог статуту або установчого документа, законів, інструкцій та указів. Перевіряється правильність підсумкових показників, результатів різних підрахунків і обчислень, інших арифметичних дій, що виконуються при оформленні та обробці документів. Ефективний метод виявлення інтелектуального підроблення документу – це метод зіставлення змісту кількох документів, відображаючих

однотипні операції. При цьому виявляють відхилення яких-небудь спеціальних показників одного документа від аналогічних показників в інших документах. Результати анкетування слідчих показали, що огляд документів проводився у 97% випадках. Однак вивчення кримінальних проваджень свідчить, що до цієї процесуальної дії слідчі ставляться формально, складаючи протокол огляду документів через деякий час після його фактичного проведення та з процесуальними порушеннями.

Відповідно ч. 5 ст. 237 КПК України, при проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження. Усі вилучені речі й документи підлягають негайному огляду та опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі, якщо огляд речей і документів неможливо здійснити на місці або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, їх тимчасово опечатують і зберігають у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд й опечатування.

Така слідча (розшукова) дія потребує ретельної підготовки та чіткого порядку дій, зокрема:

- ужиття заходів щодо збереження обстановки, цілісності комп'ютерної системи, запобігання спробам приховування чи знищення електронної інформації у критичних ситуаціях (встановлення пароля, програм знищення інформації, обладнання для створення потужного електромагнітного поля);

- запрошення для участі в огляді необхідних спеціалістів, бажано із незалежної організації (програміста, системного аналітика, інженера із засобів зв'язку) та понятих;

- детальне фіксування факту вилучення об'єкта, опис і фотографування його місцезнаходження у взаємозв'язку з іншими виявленими на місці проведення слідчої дії предметами (вжиття заходів щодо збереження виявлених джерел доказів).

Особливості тактики допиту. Показання відповідно до ст. 95 КПК України – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм

обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження [161]. Допит розглядається передусім як інформаційний процес, що відбувається між слідчим та допитуваним [135, с. 25].

Процесуальний порядок організації та проведення допиту на стадії досудового розслідування закріплено у ст. 65, 95–97, 133, 223–226, 232, 256 КПК України. Розглянемо лише такі особливості допиту окремих учасників кримінального провадження, що визначаються специфікою розслідування розкрадань у сфері житлового будівництва.

Допит свідка. Аналіз слідчої практики дає змогу, з урахуванням обізнаності свідків про подію кримінального правопорушення та особу, або осіб, які його вчинили та інші обставини, що мають значення для розслідування, визначити три групи свідків:

1. Працівники контролюючих органів та правоохоронних органів, інженерно-технічні працівники та особи, співробітники оперативних підрозділів, які проводили НСРД, або особи, які брали участь у провадженні СРД як спеціалісти.

2. Свідки – очевидці злочинів у сфері будівництва.

3. Свідки, які можуть охарактеризувати підозрюваного (родичі, знайомі, приятелі, сусіди та ін.), надати інформацію про спосіб його життя, зв'язки, поведінку на роботі, у побуті.

Аналіз вивчених нами матеріалів кримінальних проваджень про розкрадання у сфері житлового будівництва, дозволяє розширити зазначені групи свідків:

а) приватні особи, які здійснюють підприємницьку діяльність. Так, вони, реалізуючи свою продукцію для різних категорій осіб і організацій, у тому числі і шляхом взаємозаліків, можуть підтвердити факт придбання товарно-матеріальних цінностей за касовими чеками та надати копії товарних чеків з печатками свого магазину, які можуть перебувати в бухгалтерії підприємства або організації у сфері житлового будівництва;

б) знайомі і родичі розкрадача, які можуть не тільки розповісти про його особисті якості, спосіб життя, випадкові розмови про розкрадання, а й мати дані щодо його роботи, планів, а також ймовірних цілей і мотивів розкрадання;

в) співробітники правоохоронних органів, які проводили ОРЗ і виявили факт розкрадання у сфері житлового будівництва;

г) особи, які віддавали або брали від розкрадачів документи, товарно-матеріальні цінності, за допомогою (щодо) яких було вчинене розкрадання (первинні бухгалтерські документи, договори тощо). Такими особами можуть бути громадяни, які оплачують за рахунками-квитанціями в касі розрахунково-касового центру за житлово-комунальні послуги; мешканці житлових будинків, у яких проводився будь-який ремонт силами керуючих організацій;

д) експерт, який проводив судову експертизу і спеціаліст, що володіє спеціальними знаннями в питаннях, котрі стосуються сфери житлового будівництва. Так, вони можуть дати пояснення слідчому по будь-яких питаннях, що стосуються розслідування кримінального провадження, акцентувати увагу на конкретних питаннях, що підлягають з'ясуванню та їх черговості; визначити коло осіб які підлягають виклику на допит з числа свідків. Їх знання в цій галузі, допоможуть слідчому визначити обставини, пов'язані з виявленням або закріпленням доказів, отримати відповіді на питання, що стосуються матеріалів кримінального провадження.

Слідчий, розслідуючи кримінальне провадження даної категорії, стикається з різними типовими слідчими ситуаціями, що складаються при проведенні допиту свідків. Застосування спеціальних тактичних прийомів, спрямованих на подолання труднощів і можливих протиріч, сприяє встановленню події злочину. Так, допитувана особа з числа свідків, в залежності від співпраці з органами досудового розслідування і знання відомостей щодо обставин розкрадання створює такі слідчі ситуації допиту:

1. дає повні, докладні показання щодо обставин провадження (81 %);
2. дає неповні і неточні показання за обставинами провадження, в зв'язку з неповнотою таких знань (15 %);

3. посиляється на не причетність до обставин кримінального правопорушення або на їх невідомість, а так само дає неправдиві свідчення (3 %).

У ході проведення допиту свідків повнота та правдивість показань залежить від вирішення низки тактичних завдань, зокрема, правильного визначення кола осіб, які володіють інформацією, що має значення для розслідування; визначення можливої зацікавленості свідків у результатах провадження чи залежності, у тому числі службової, від осіб, які можливо причетні до злочину; врахування соціальних і психологічних особливостей допитуваного для нейтралізації чинників, які негативно впливають (можуть впливати) на його поведінку під час допиту; ужиття заходів, спрямованих на упередження відмови від надання правдивих (повних) показань.

Тактичні прийоми допиту свідків визначаються з урахуванням категорії допитуваних, до яких належать насамперед працівники контролюючих та правоохоронних органів (86,1 %); очевидці злочинів у сфері будівництва (будівельники, охоронці, водії, бухгалтери тощо) – 56,8 %; інженерно-технічний персонал (38,0 %); особи, які брали участь у провадженні слідчих (розшукових) дій як спеціалісти (34,6 %); співробітники оперативних та інших підрозділів, які проводили слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії (29,7 %).

Допит підозрюваного. На основі аналізу застосування тактичних прийомів проведення допиту встановлено, що: 1) за їх допомоги можна ефективніше подолати труднощі, які виникають при підготовці та проведенні такої СРД; 2) вони надзвичайно різні та залежать від категорії осіб, що допитуються (підозрюваний, свідок, спеціаліст); 3) їх застосування залежить від слідчої ситуації, яка складається у ході підготовки і проведення допиту; 4) знаходяться у постійному розвитку та вдосконаленні, формуючи систему законного впливу на осіб, які допитуються.

Шляхом опитування працівників слідчих підрозділів та прокурорів з'ясовано, що кримінальні провадження про розкрадання у сфері житлового будівництва характеризуються такими ситуаціями: а) безконфліктною, коли підозрюваний визнає свою вину повністю за всіма епізодами розкрадання і бажає

давати показання – 49 %; б) конфліктною, в яких допитувані не мають наміру сприяти досудовому слідству, категорично заперечують свою причетність до вчинення розкрадання – 51 %. У такій ситуації підозрюваний може: а) категорично заперечувати свою причетність до розкрадання, або давати неправдиві свідчення – 24 %; б) визнавати свою провину частково або за частиною епізодів – 17 %; в) відмовлятися від показань, користуючись ст. 63 Конституції України – 10 %.

Запропонована тактика допиту у складних ситуаціях, в яких розкрадання вчинене групою осіб – 92 % і організованою групою – 8 %. Такі ситуації, як правило, носять конфліктний характер з багатьма способами протидії розслідуванню – 51 %.

З'ясовані при допиті обставини повинні перебувати у певному взаємозв'язку з іншими доказами (показаннями свідків, представників потерпілого, протоколами огляду предметів, бухгалтерських документів тощо), не суперечити один одному. Завдання полегшує і той факт, що дані особи пам'ятають подію злочину та їм не складає особливих труднощів викладати відомості повно і чітко [7, с. 209].

Слідчий повинен прагнути до встановлення з допитуваним особою психологічного контакту і «надавати допомогу допитуваному у відтворенні справжніх подій» [135, с. 55]. На наш погляд, це може бути досягнуто шляхом такої психологічної дії як питання–відповідь, коли слідчий, фіксуючи показання в протоколі, починає ставити питання допитуваній особі, зокрема: 1) доповнюючі, тобто ті питання, які спрямовані на з'ясування обставин, що не висвітлені у ході вільної розповіді (яким чином стало можливим здійснювати розкрадання грошових коштів, товарно-матеріальних цінностей; як відбувалося приховування розкрадання; в які конкретно документи вносилися зміни тощо). При цьому можливо пред'явлення одного з доказів, який вказує на існування того факту, який з будь-яких причин було втрачено; 2) уточнюючі, завданням яких є уточнення окремих фактів чи подій, що цікавлять слідчого і спрямовані на конкретизацію тих чи інших обставин (наприклад, уточнення назв

бухгалтерських документів); 3) деталізуючи (конкретизують), метою яких є деталізація відомостей, що згодом полегшить їх перевірку та оцінку (встановлення свідків); 4) нагадуючи, в завдання яких входить з'ясування фактів або подій, з тієї чи іншої причини забутих або втрачених. Крім того, слідчому необхідно прагнути до того, щоб «не втратити» таку безконфліктну ситуацію.

При наявному певному «бар'єрі» у спілкуванні слідчого не слід відразу звинувачувати або розпочинати допит підозрюваної особи шляхом формальної бесіди на абстрактні теми, про його настрої, самопочуття. Усе це сприяє доброзичливому настрою з боку допитуваної особи і слідчому легше розпочинати свою роботу, яка буде проходити без видимої конфліктності.

У той же час, при першому допиті, навіть якщо він проходить у безконфліктній ситуації, досить складно буває з'ясувати усю картину злочинної діяльності розкрадачів, наприклад, якщо у розкраданні брало участь кілька осіб. Наприклад, з вивченої судово-слідчій практиці у формі співучасті розкрадання відбувалися: 1) групою осіб – 92,3 % і 2) організованою групою – 7,7 %. Необхідно встановлювати великий обсяг інформації: хто організатор, яким способом вчинене розкрадання, роль кожного з них тощо. І сам факт встановлення підозрюваної особи, не говорить про те, що вона його і вчинила. Є тільки первинна інформація, яка може і не бути достатньою для викриття винної особи, тим більше, якщо він наводить аргументи, які доводять його непричетність до розкрадання. Таким чином, позитивний результат, може бути, досягнутий, якщо слідчий, по-перше, тактично правильно застосує прийоми, що допомагають йому грамотно вибудувати відносини з допитуваним особою (особами); по-друге, врахує слідчі ситуації, в яких відбувається дана СРД; по-третє, проводить і повторні допити свідків для формування доказової бази; по-четверте, залучає оперативних працівників для збору додаткової доказової інформації.

Аналіз судово-слідчої практики показує, що допити підозрюваних у кримінальних провадженнях про розкрадання у сфері житлового будівництва, можуть проходити і в конфліктних ситуаціях – 51 %, коли допитувані не мають

наміру сприяти слідству, категорично заперечують свою причетність до розкрадання. Слідчий повинен бути психологічно готовий до замовчування, недомовки, спробам виправдатися і навіть до брехні з боку допитуємого [22]. Використовуючи ці прийоми, дана категорія осіб навмисно обирає цю лінію поведінки, сподіваючись, що уникне заслуженого покарання або вважають, що не в їхніх інтересах говорити правду. Але з іншого боку, ця позиція може і змінитися в процесі розслідування, до чого слідчий повинен бути також готовий, при цьому планомірний його вплив на цей процес призведе до розташування до спілкування допитуваного особи і отримання правдивих показань останнього. Допит в умовах конфліктної ситуації повинен проводитися при дотриманні закону, без будь-якої тенденційності, але в той же час активно, наступально, з установкою на отримання правдивих показань.

Отже, у кримінальних провадженнях про розкрадання у сфері житлового будівництва допитувані особи в конфліктній ситуації можуть: а) категорично заперечувати свою причетність до вчинення розкрадання, а так само давати неправдиві показань – 24 %; б) визнавати свою провину частково, тільки в частині епізодів 17 %; в) відмовлятися від дачі показань – 10 %.

Якщо допитуваний відмовляється спілкуватися зі слідчим, користуючись ст. 63 Конституції України, то слідчому необхідно, по-перше, встановити причину відмови; по-друге, сконцентруватися на наявні докази; по-третє, спробувати встановити психологічний контакт. Якщо досягнуто позитивних результатів і розкрадач визнає свою провину повністю або частково, але продовжує відмовлятися від дачі показань, то слідчому необхідно продовжити роботу, спрямовану на переконання того, що дача показань допоможе йому пом'якшити відповідальність.

У разі, коли службова особа не визнає себе винним, категорично заперечує свою участь у розкраданні, а так само дає неправдиві свідчення, то слідчому доцільно зафіксувати цей шлях допиту, можливо, під час бесіди він пред'явить будь-які документи, що підтверджують його невинність, а також вкаже на осіб, які можуть це підтвердити. Саме через показання слідчий може довести

причетність розкрадача до розкрадання і спростувати його докази про невинуватість. Паралельно необхідно продовжувати пошук інших речових доказів, а саме проводити допити свідків, представників потерпілих, виїмку і огляди документів, призначати і проводити судові експертизи. Отримані нові докази, що вказують на причетність підозрюваного до розкрадання, необхідно застосовувати при повторних допитах. При цьому вони можуть «змусити» таку особу давати правдиві показання. Застосовуючи тактичні прийоми при проведенні допиту, можливо довести причетність конкретної особи до розкрадання. Так, *допитуючи в якості підозрюваного Громова В. М. за фактом розтрата бюджетних коштів в сумі 265 000 грн., що належать адміністрації Таращанському району Київської області, слідчий, тактично правильно вибрав лінію своєї поведінки. Він докладно зафіксував неправдиві свідчення підозрюваного, який стверджував, що дійсно адміністрацією району були виділені бюджетні кошти на придбання для потреб житлового будівництва автомобіля Skoda Fabia, і стверджував, що питаннями придбання автомобіля він не займався. Однак саме його рукою були поставлені підписи у фіктивному договорі та акті-приймання передачі автомобіля. Потім, він допитав свідків, які підтвердили, що саме Громов В. М. дав вказівку після підписання пакету документів перерахувати на рахунок зазначеної в договорі фірмі бюджетні кошти. Була проведена виїмка документів, зазначених свідками (акт прийому-передачі, копія платіжного доручення, договір поставки), проведені обшуки. Під час розслідування було встановлено, що грошові кошти були витрачені на придбання автомобіля марки «Тойота Corolla», а не автомобіля марки «Skoda Fabia» для потреб житлового будівництва. Таким чином, слідчому вдалося довести його причетність до розкрадання «виправдовуючи» показання [155].*

Одним з ефективних засобів перевірки заяви підозрюваного про те, що його змусили дати неправдиві свідчення, змусили їх завчити і повторити на допиті є аналіз фонограми, відеозаписи зроблені у процесі СРД. Найбільшу цінність в цьому відношенні представляє відеозйомка вона не тільки створює «ефект присутності» у осіб, що сприймають запис, але і є джерелом інформації

про поведінку учасників СРД, а також їх емоційному і психічному стані під час його проведення. Таким чином, слідчий повинен не тільки використовувати науково-технічні засоби при допиті, а й вміти «бачити» у зробленого записі інформацію, яка допомагає йому грамотно використовувати її для вирішення завдань кримінального судочинства [227].

Також необхідно зауважити, що на типові слідчі ситуації, що складаються під час проведення допиту за даними категоріям кримінальних проваджень, впливають не тільки підозрюваний (обвинувачений), але і його захисник. Він також може впливати на тактику допиту і навіть на виникнення конфліктності [93, с. 151]. Для конфліктності характерне зіткнення протилежних результатів, наприклад, для слідчого – отримання правдивих показань, і в кінцевому плані – встановлення істини, а для підозрюваного, а іноді і для захисника – приховування правдивої інформації або прагнення захисника «вибілити» свого підзахисного. В реальній обстановці слідчий і захисник підозрюваного, змагаються один з одним, застосовуючи тактичні прийоми, ведучи тим самим так звану «процесуальну і тактичну боротьбу». У зв'язку з цим особі, що проводить досудове розслідування, необхідно успішно застосовувати криміналістичні прийоми, спрямовані на подолання можливої конфліктності.

У той же час, у кримінальному провадженні може складатися конфліктна ситуація, яка пов'язана з відмовою давати показання або коли допитувана особа визнає свою вину частково, тільки в частині епізодів, або взагалі не визнає себе причетним до вчинення розкрадання. У даному випадку, захисник виходячи з ситуації, що склалася, може проявляти негативний вплив на допитувану особу, наприклад, дотримується лінії захисту свого підзахисного, який заперечує свою провину у вчиненні розкрадання. Вважаємо, вірно вважає В.К. Лисиченко, що коли підозрюваний заперечує свою провину, слідчому необхідно, поряд з умілим пред'явленням доказів, виявити внутрішнє ставлення захисника до цієї позиції і через нього спробувати переконати підозрюваного зайняти більш реалістичну лінію поведінки [173, с. 25]. Для цього аргументи, що наводяться слідчим, повинні бути вагомими, переконливими, реальними, заснованими на законі, а не

на емоціях, тобто повинні бути розраховані на інтелектуальну і професійну оцінку з боку захисника. Встановлений, таким чином, психологічний контакт допоможе переконати захисника про неправильно зайняту позицію його підзахисного. Крім того, участь захисника позитивно позначається на процесі доказування, оскільки позбавляє підозрюваного можливості посилатися на застосуванні до них незаконних методів допиту.

При розслідуванні розкрадань у сфері житлового будівництва особливого значення набуває пред'явлення документів у ході допиту цих осіб. Так, слідчий на свій розсуд може пред'являти матеріали ревізії і первинні бухгалтерські документи, а потім відразу ж після ознайомлення з ними допитувати особу щодо обставин, пов'язаних з пред'явленими документами. Такий тактичний хід «змусить» підозрюваного давати правдиві пояснення по суті і не залишить часу для придумування помилкових фактів та відомостей. Слід акуратно використовувати документи під час проведення допиту. Відомі випадки знищення або пошкодження документів, в результаті чого вони втрачають доказову функцію. Якщо є дуже важливі документи, наприклад, в одному примірнику, то їх доцільно сфотографувати або відксерокопіювати і застосовувати при допиті вже фотокопії, і про це обов'язково зробити позначку у протоколі.

Опитування практичних працівників довело недостатність дослідження питаннями виявлення типових слідчих ситуацій, які складаються при проведенні допиту свідків і потерпілих, та необхідність розробки на їх основі практичних рекомендацій щодо його проведення (вказали 89 % опитуваних). У ході проведення допиту потерпілих, необхідно врахувати, що ними є представник підприємства або організації у сфері житлового будівництва або інша особа, уповноважена представляти інтереси даного підприємства або організації, а також мешканці житлових будинків, які знаходяться на балансі керуючої компанії. Усі вони мають у своєму розпорядженні певні відомості та по-своєму зацікавлені в результатах досудового розслідування.

Допит потерпілого. Важливою особливістю є те, що допит проводиться відносно представника потерпілої сторони або іншої особи, уповноваженої представляти інтереси даного підприємства. Виняток становлять члени правління житлових і житлово-будівельних кооперативів (голови), коли вони можуть представляти інтереси безпосередньо самі. Певна обстановка, що складається при допиті зазначених осіб вимагає застосування не тільки спеціальних знань, (наприклад, про структуру, порядок діяльності, системи обліку і звітності на підприємстві або в організації у сфері житлового будівництва), а й тягне правові наслідки стосовно особи, яка заявила про вчинене розкрадання на підприємстві або в організації. Володіючи такими знаннями, слідчий правильно може застосувати їх у своїй професійній діяльності. У процесі бесіди з особами, що допитуються особами з числа представників потерпілих він може вчасно зорієнтуватися в ситуації, наприклад, поставити уточнююче запитання, конкретизувати ті чи інші обставини, тим більше що дана особа, як правило, повніше може охарактеризувати структуру, діяльність, систему обліку та звітність об'єкта житлового будівництва, так як працює в даній сфері і тим більше, якщо за її заявою внесені відомості до ЄРДР.

Отже, початок допиту представника потерпілого, як правило, пов'язане з загальних питань, до числа яких відносяться: діяльність житлово-будівельної організації (як довго зазначена особа працює, як і специфіка роботи, які відділи, служби входять до структури управління; яка штатна чисельність (встановлення кола осіб, пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій, їх повноваження та лінія роботи), графік і режим роботи, чи є спеціальні установчі документи (договір, статут), кадрові документи тощо). Потім необхідно перейти до уточнюючих і деталізуючих запитань, з'ясувати обставини, пов'язані з розкраданням: 1) яким чином стало відомо про те, що сталося; 2) хто, де, за яких обставин виявив факт розкрадання, що викрадено; 4) коли була призначена інвентаризація товарно-матеріальних цінностей (якщо вона мала місце бути), її результати; 5) чи є підозрювана особа, тривалість його роботи на підприємстві, наявність

співучасників, відшкодовано чи завдані збитки. Під час проведення допиту представника потерпілого слідчий може провести виїмку у нього необхідних документів, що підтверджують винність конкретної особи, про що він робить запис у протоколі. Актуальним залишається складання приблизного переліку таких питань для з'ясування обставин вчиненого розкрадання, крім того, це дає можливість не запрошувати даних осіб на повторне проведення цієї ЄРД. Таким чином, вмiле застосування знань, що регулюють відносини в сфері житлового будівництва, дозволить найбільш повно з'ясувати обставини розкрадання і осіб, які могли в ньому брати участь.

Обшук. Обшук і вилучення слідів слід проводити в тих випадках, коли є підстави вважати, що необхідні документи не буде видано добровільно зацікавленими особами, можуть навмисне бути зіпсовані, змінені або знищені, у слідчого небагато часу для отримання документів за запитом.

При плануванні підготовчого етапу обшуку слідчий повинен:

- 1) встановити особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться; 2) отримати ухвалу слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи (ч. 1 ст. 235 КПК України). Слідчий за погодженням з прокурором повинен звернутися з клопотанням до слідчого судді. До клопотання мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, у межах якого подається клопотання (ч. 3 ст. 234 КПК України); 3) визначити точне місце і час його проведення; 4) уточнити прикмети предметів, назву, зміст і зовнішній вигляд документів, з'ясувати можливі місця їх виявлення, а також місця можливого зберігання цінностей, необхідних для забезпечення відшкодування матеріального збитку; 5) намітити коло учасників обшуку (працівники поліції, поняті й фахівці); 6) вирішити, які технічні засоби повинні використовувати при проведенні відповідних пошукових дій, і забезпечити їх наявність [102, с. 262; 247].

Обшук у справах досліджуваної категорії проводили у 38% кримінальних провадженнях, зазвичай з метою виявлення коштів, одержаних злочинним шляхом, фінансових документів, що мають ознаки речових доказів, а також комп'ютерної техніки та програмних засобів. Обшук як окрема СРД являє собою процесуальне примусове обстеження приміщень, місцевості, окремих осіб з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуто внаслідок його вчинення, а також встановлення місця перебування розшукуваних осіб [156, с. 368].

Найефективнішим у кримінальних провадженнях цієї категорії слід вважати проведення групових обшуків, тобто одночасне проведення серії обшуків за місцем проживання підозрюваного, в офісах, на дачах, у підсобних приміщеннях, складах і транспортних засобах. Раптовість групового обшуку позбавляє зацікавлених осіб можливості попередити один одного про небезпеку й заховати або знищити предмети й документи, що їх компрометують. Для проведення цієї тактичної операції створюється належна кількість СОГ. Кожну з них очолює слідчий, який самостійно керує обшуком на місці.

За результатами дослідження встановлено, що один із найбільш розповсюджених способів отримання доказів у кримінальному провадженні є тимчасовий доступ до речей та документів, про це свідчать 63 % опитаних прокурорів, 78 % – слідчих. Проаналізовано діяльність слідчого та прокурора при застосуванні такого заходу, які наділені повноваженнями збирати (отримувати) докази в кримінальному провадженні. Встановлено, що на практиці слідчий суддя, суд надають тимчасовий доступ без належного обґрунтування обрання форми або без зазначення її тимчасового доступу. У зв'язку з цим, у клопотанні має бути вказано необхідну форму тимчасового доступу – ознайомлення, виготовлення копій або вилучення (виїмку).

Тимчасовий доступ до речей і документів. За КПК України (ст. 159) йдеться про тимчасовий доступ до речей і документів (як різновид заходів забезпечення кримінального провадження), що полягає в наданні стороні

кримінального провадження особою, у володінні якої перебувають такі речі й документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку). Тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду [161; 160].

Предметами тимчасового доступу (виїмки) під час розслідування розкрадань у сфері житлового будівництва є договірні, дозвільна, технічна і виробнича документація житлово-комунальних підприємств, управлінь (фінансово-звітні документи; документи, що відображають результати внутрішніх та зовнішніх перевірок; цивільно-правові договори на виконання певного обсягу ремонтних робіт). З метою удосконалення такого заходу забезпечення кримінального провадження, запропоновано надати слідчому (за погодженням з прокурором) та прокуророві право здійснювати тимчасовий доступ до передбаченої ст. 162 КПК інформації у виняткових невідкладних випадках без ухвали слідчого судді з подальшим відповідним зверненням до суду за аналогією з порядком проведення НСРД.

Відсутність процесуальної можливості вилучення предметів і документів на початковому етапі кримінального провадження нерідко визначає «підміну» процесуальної форми проведення окремих процесуальних дій, що перешкоджає виконанню завдань кримінального судочинства. Вилучення предметів і документів лише під час огляду місця події є необхідним, але не достатнім засобом отримання доказів з матеріальних джерел. До того ж встановлення законодавцем терміну для звернення до суду з метою отримання дозволу на арешт тимчасово вилученого майна не пізніше наступного робочого дня після його вилучення (ч. 5 ст. 171 КПК) не сприятиме ефективному розслідуванню.

Як свідчить практика реалізації нового КПК України, на початковому етапі розслідування виникає значна кількість проблем, пов'язаних з необхідністю невідкладного проведення процесуальних дій з метою отримання доступу до речей і документів, а також інформації, що в них міститься. Адже з метою отримання інформації, що має значення для встановлення істини у

кримінальному провадженні, слідчому, надано право витребувати необхідну інформацію за письмовими запитами. Водночас процесуальний порядок отримання оригіналів чи копій будь-яких документів (навіть тих, що містять загальнодоступні відомості), пов'язаний з прийняттям відповідного рішення слідчим суддею чи судом (глава 15 КПК). Такий підхід законодавця значно збільшив документообіг та настільки ж знизив рівень оперативності щодо прийняття важливих процесуальних рішень.

КПК України передбачає, що тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду, що не дозволяє оперативно діяти слідчому, прокурору та отримувати докази у кримінальному провадженні. Тому, є необхідним розширення переліку підстав тимчасового доступу до речей і документів, а також спростити порядок такого тимчасового доступу, особливо це стосується інформації, що знаходиться в операторів телекомунікаційних мереж.

За нормами КПК отримати інформацію, яка знаходиться в оператора, провайдера телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо, можливо лише шляхом процедур, передбачених главою 15 КПК України щодо тимчасового доступу до речей і документів. Зокрема, слідчий повинен звернутися з відповідним клопотанням, погодженим з прокурором, до слідчого судді, який викликає володільця інформації, розглядає клопотання та виносить ухвалу про доступ до речей і документів (стаття 160 КПК). З ухвалою суду слідчий звертається до оператора телекомунікацій, який систематизує відповідну інформацію та надає її строком від 1 до 30 днів. Іншої процедури отримання зазначених відомостей КПК не передбачає навіть для випадків невідкладності її отримання (терористичний акт, запобігання вчиненню тяжкого та особливо тяжкого злочину тощо). Участь представника оператора в судовому засіданні не може бути забезпечено через відсутність у більшості регіонів представництв оператора. Ураховуючи потребу в оперативності отримання таких даних, передбачена процедура їх отримання є громіздкою та фактично

стоїть на заваді виконання завдань кримінального провадження щодо швидкого, повного та неупередженого розслідування, у тому числі в інтересах підозрюваного

Потребує врегулювання питання щодо строків розгляду клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів.

Відповідно потребує вдосконалення порядок тимчасового вилучення майна, зокрема передбачення можливості добровільної видачі майна особою та подальше розпорядження цим майном залежно від обставин провадження, а також арешту майна в частині надання можливості накладення арешту майна не тільки щодо підозрюваного, обвинуваченого та можливість доручення виконання безпосереднього здійснення тимчасового вилучення оперативним та іншим уповноваженим підрозділам. Запровадження змін до статті 40 КПК України обумовлює потребу внесення змін до процедури виконання ухвали про арешт майна, зокрема ст. 175 КПК України доповнити ч. 2 такого змісту: *«2. Службова особа, яка уповноважена виконувати ухвалу про арешт майна, зобов'язана вжити всіх можливих заходів щодо її виконання. У разі неможливості арешту майна службова особа, яка уповноважена виконувати ухвалу про арешт майна, повертає її до суду з письмовим поясненням причин невиконання»*.

Поодинокими при розгляді аналізованого виду заходу забезпечення кримінального провадження є випадки повторних звернень із клопотаннями про тимчасовий доступ до речей і документів, коли ухвала слідчого судді у визначений в ній строк не була виконана як з об'єктивних причин, так і безпідставно. Заборони на звернення із повторним клопотанням КПК України не встановлює, як і не встановлює обов'язку слідчого судді відмовити у задоволенні повторного клопотання. Враховуючи наведене вище, факти попереднього звернення з аналогічним клопотанням та невиконанням ухвали, прийнятої за результатами розгляду такого клопотання, не мають правового значення при розгляді повторного клопотання [259].

У зв'язку з цим, пропонуємо надати слідчому та прокурору можливість тимчасового доступу до речей і документів та їх подальшого (за потреби) вилучення без ухвали слідчого судді, якщо ці речі або документи не містять охоронюваної законом таємниці (ст. 162 КПК України); надати можливість тимчасового доступу до речей і документів без відповідної ухвали, навіть якщо ці предмети містять охоронювану законом таємницю, але особа, у володінні якої перебувають речі й документи, дає письмову згоду (сповіщає про готовність) забезпечити доступ до них уповноважених органів (звертатися з клопотанням до слідчого судді лише в разі необхідності вилучення оригіналів).

У разі задоволення клопотання ухвала слідчого судді про надання тимчасового доступу до речей і/або документів повинна містити чітку вказівку на те: хто повинен надати тимчасовий доступ до речей і документів із зазначенням повної та точної назви юридичної особи її юридичної адреси; якщо цей обов'язок покладено на фізичну особу, то зазначається її прізвище, ім'я та по батькові; кому має бути надано тимчасовий доступ до речей і документів із зазначенням прізвища, імені та по батькові, а також посади уповноваженої особи; які документи необхідно надати для ознайомлення, отримання їх копій чи здійснення виїмки; який строк встановлено для застосування даного заходу. Якщо, виходячи з обставин вчинення кримінального правопорушення та етапу розслідування, слідчий вважає, що виконати ухвалу про тимчасовий доступ до речей та документів є більш доцільним представникові оперативного підрозділу, то його посада, прізвище, ім'я та по батькові повинні бути чітко зазначені у клопотанні і вказані в резолютивній частині ухвали слідчого судді (п. 6 ст. 164 та п. 3 ч. 1 ст. 372 КПК України) [230].

Порядок виконання ухвали слідчого судді (суду) також має свої особливості порівняно з іншими видами заходів забезпечення кримінального провадження. Так, у разі надання слідчим суддею (судом) дозволу на проведення тимчасового доступу до речей та документів, зазначена в ухвалі слідчого судді особа, якій надано відповідне право (п. 6 ст. 164 КПК України) на підставі ч. 2 ст. 165 КПК України, зобов'язана пред'явити особі, яка зазначена в ухвалі як

володілець речей і документів (п. 4 ст. 164 КПК України), оригінал ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів та вручити її копію. Після чого особа, зазначена в ухвалі слідчого судді (суду) про тимчасовий доступ до речей і документів як володілець речей або документів, відповідно до положень ч. 1 ст. 165 КПК України зобов'язана надати тимчасовий доступ до них [230].

За результатами тимчасового доступу до речей і документів, а також за фактом їх вилучення особою, яка наділена правом доступу до них на підставі ухвали слідчого судді (суду), складається опис речей і документів, який оформляється протоколом (ч. 3 ст. 166 КПК України). На вимогу володільця має бути залишено копії вилучених документів (ч. 4 ст. 166 КПК України) [230].

Зберігання тимчасово вилучених стороною обвинувачення речей і документів закріплюється Постановою Кабінету Міністрів України «Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України» від 19 листопада 2012 р. № 1104 та іншими підзаконними нормативно-правовими актами. Водночас нормативно-правові акти, що мають регулювати би порядок зберігання тимчасово вилучених предметів і документів стороною захисту, відсутні [221], що дає підстави припускати можливість спотворення, знищення або ж виготовлення копій, дублікатів із тимчасово вилучених предметів і документів та вчинення інших дій, що є неприпустимим.

Також, важливим питанням, що стосується ініціювання, призначення та проведення ревізії, є оцінка слідчим або прокурором можливих джерел інформації, на підставі яких провадять ревізію.

Джерелами інформації, на підставі яких здійснюють ревізію, можуть бути:

- фінансово-господарські документи;
- бухгалтерські документи.

Оформлення таких документів здійснюють відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 року, згідно з яким кожна юридична особа зобов'язана організувати та забезпечувати збереження оброблених бухгалтерських документів, реєстрів і фінансової звітності протягом певного періоду з дня її реєстрації до ліквідації.

Бухгалтерський облік на підприємстві здійснює бухгалтерія, яка покликана контролювати його діяльність.

У межах інспектування та ревізії юридичних осіб під час здійснення бухгалтерського контролю необхідно встановлювати й ураховувати так звані істотні елементи організації бухгалтерського контролю, а саме:

- відокремлення функцій, пов'язаних із комерційною та фінансово-господарською діяльністю, від бухгалтерського обліку;
- поділ функцій щодо ведення бухгалтерського обліку;
- визначення міри відповідальності конкретних виконавців (за правильність приймання, зберігання, норм витрат сировини й матеріалів);
- визначення осіб, які мають право підпису документів і розпорядження цінностями;
- використання бланків суворої звітності;
- забезпечення зберігання цінностей.

Отже, використовуючи результати ревізії в кримінальному провадженні, слід зважати на можливість одержання відповідної інформації на підставі бухгалтерського обліку. Ревізії доцільно призначати лише з урахуванням питань, на які може бути надано відповіді та які можуть бути використані як належні докази в кримінальному провадженні [77, с. 187].

3.2. Особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва

Однією з умов розбудови України як демократичної правової держави європейського зразка є якісне оновлення системи кримінальної юстиції, інституції якої здатні забезпечити охорону прав і свобод людини, протидію

злочинності, захист інтересів суспільства та держави передбаченими законом засобами негласного, у тому числі оперативно-розшукового, характеру.

Практична реалізація Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, порівняно з КПК УРСР минулого сторіччя (діяв понад 50 років), підтвердила важливість докорінної зміни моделі кримінального провадження, правового статусу його учасників, процесуальної форми досудового розслідування та судочинства загалом. У зв'язку з приведенням кримінального процесуального законодавства України у відповідність з міжнародними стандартами, особливої актуальності набуває збереження правових підстав функціонування оперативних підрозділів, насамперед щодо запобігання найнебезпечнішим виявам організованої та професійної злочинності.

Причини невисокої результативності роботи за ОРС в умовах нового КПК мають глибинний і комплексний характер. Проте чи не головною з них, як вважається, є невизначеність власне правової природи ОРД (не випадково і досі продовжуються суперечки навколо питання, чи є ОРД наукою). Запровадження в Україні достатньо прогресивної сучасної моделі змагального кримінального процесу (з орієнтацією на західноєвропейські зразки) не повинно звужувати (обмежувати) природне для пострадянських держав правове регулювання ініціативної діяльності оперативних підрозділів щодо протидії злочинності (що цілком відповідає усталеним традиціям регламентації негласної роботи і не загрожує національним особливостям ставлення населення до правоохоронних органів).

Наразі ж вочевидь маємо розбалансовану гібридну модель діяльності оперативних підрозділів з нечіткими змістом і критеріями співвідношення оперативно-розшукової, кримінальної процесуальної, пошукової діяльності й негласної роботи як такої.

Зазначена концептуальна неузгодженість виявляє існуючі прогалини і породжує нові проблеми законодавчого, відомчого (міжвідомчого) нормативно-правового й організаційного характеру, які на практиці вимагають невідкладного ефективного їх вирішення.

Тож нагальна потреба прийняття нової редакції Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» обумовлена не тільки моральною застарілістю чинного закону, а й, у першу чергу, необхідністю узгодження законодавства, яке врегульовує оперативну та процесуальну діяльність, із метою повернення оперативним підрозділам права застосування їхніх можливостей щодо протидії злочинності. Вказані питання набули ще більшої актуальності із прийняттям законів України «Про Національну поліцію», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Державне бюро розслідувань».

Також слід зазначити, що практика Європейського суду з прав людини дозволяє сформулювати певні вимоги до національних систем законодавства щодо використання оперативно-розшукового інструментарію, як комплексу, що обмежує права та свободи людини. Чинний Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» таким вимогам у повній мірі не відповідає, а внесення до нього змін вбачається недоцільним (про що було відзначено вище), що й зумовлює необхідність прийняття нового законодавчого акту для врегулювання відносин у цій сфері.

Усі ці обставини зумовлюють, на початковому етапі розслідування тяжких або особливо тяжких дій пов'язаних з корупційними кримінальними правопорушеннями, у тому числі в сфері житлового будівництва (за попередньою змовою групою осіб, вчинені організованою групою або в особливо великому розмірі) взаємодію слідчих, прокурорів, оперативних підрозділів в рамках кримінального провадження по проведенню НСРД.

Одночасно з прийняттям КПК України внесено зміни та доповнення до низки нормативно-правових актів, у тому числі до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [204]. Законодавець звузив підстави для проведення ОРД і доповнив кримінальне провадження інститутом «негласні слідчі (розшукові) дії (глава 21 КПК України)» [257, с. 18; 161]. Зокрема, ч. 1 ст. 246 КПК України визначено, що НСРД – це різновид СРД, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України [161]. Як зазначив М. Л. Грібов, і ми цілком

підтримуємо його думку, криміналістичне забезпечення НСРД – це система заходів з одержання максимальної ефективності цих дій для виконання завдань кримінального провадження [82, с. 39]. Таким чином, НСРД слід визначити як СРД, які здійснюються визначеними кримінальним процесуальним законодавством суб'єктами із застосуванням спеціальних оперативно-технічних засобів або методів, відомості про методи проведення яких становить гриф «таємно» й не підлягають розголошенню, встановлюються та скасовуються відповідно до законодавства, а результати їх проведення використовуються у кримінальному судочинстві.

Однак, варто погодитися, що під час застосування на практиці нового законодавства завжди виникають певні непорозуміння та правові колізії. Для адаптації до вимог КПК України та правильного застосування всіх його положень потрібен певний час та сучасна правова практика [239]. У свою чергу, О. А. Білічак, констатує, що науковцями проводилися дослідження наявних проблем регулювання НСРД, вивчалася їх співвідношення із оперативно-розшуковими заходами у діяльності уповноважених суб'єктів із розкриття та розслідування злочинів, аналізувалися проблеми фіксування та використання їх результатів у доказуванні на досудових та судових стадіях кримінального провадження. Поряд з тим практично поза увагою дослідників лишилися проблеми визначення змісту відповідного понятійно-категоріального апарату, та зокрема, поняття «негласних слідчих (розшукових) дій» [31].

Так, наприклад С. В. Страхова зазначає, що значною частиною фахівців підкреслювалася неординарність такого кроку законодавця, адже «Кримінальний процесуальний кодекс України вперше в історії вітчизняної юриспруденції надав процесуальний статус спеціальним негласним заходам, спрямованим на пошук та фіксацію даних про підготовку та вчинення злочинів та осіб, які їх вчинили, визначаючи останні як негласні слідчі (розшукові) дії» [238, с. 44; 87, с. 30].

З цього приводу професор М. Є. Шумило слушно зауважує: «...чи стане досудове розслідування ефективнішим у встановленні фактів і обставин

вчинення злочину, чи надійно охоронятимуться і захищатимуться права фізичних і юридичних осіб?» [281, с. 452].

Відомо, що в юридичній літературі радянського періоду загально визнаною була точка зору, що оперативно-розшукову і кримінально-процесуальну діяльність змішувати небезпечно. Наприклад, професор А. Я. Дубинський в 1984 р. підкреслював, що «зрощування цих двох функцій є недопустимим, бо це може негативно позначитися на оцінці доказів, об'єктивності розслідування, формуванні висновків у кримінальній справі» [91, с. 89].

КПК України (2012 р.) значно розширив засоби збирання доказів у кримінальному провадженні шляхом закріплення в ньому загальної процедури проведення НСРД. Завдяки впровадженню в кримінальний процес інституту НСРД органи досудового розслідування дістали можливість отримувати докази в кримінальному провадженні негласними засобами та методами. Зазначене пов'язано із закріпленням законодавцем нових форм отримання доказів негласними засобами та методами, зокрема тих, що пов'язані з втручанням у злочинну діяльність [15, с. 18].

Закріплення цих норм у КПК України мало на меті легалізувати негласні відомості в кримінальний процес, зокрема в кримінальне провадження. Це пов'язано з проблемними питаннями легітимності використання матеріалів ОРД в кримінальному процесі, оскільки порядок отримання даних про протиправну діяльність закріплений підзаконними відомчими (міжвідомчими) нормативно-правовими актами.

Нині законодавче закріплення інституту НСРД надає широкий спектр повноважень слідчому, прокурору або за їх дорученням співробітникам оперативного підрозділу, а саме отримувати відомості про протиправну діяльність приховано від джерела володіння такою інформацією.

Запровадження главою 21 КПК України інституту НСРД, розв'язавши проблему легітимності отримання негласної інформації, позбавило головної переваги – отримання інформації негласним шляхом, що пов'язана з оперативністю здобуття та використання таких даних для фіксації та припинення

протиправної діяльності. Передусім це стосується злочинів, які містять ознаки підвищеної суспільної небезпеки, серед них і незаконна порубка лісу.

Водночас М. А. Погорецький зазначає, що завдяки таким діям розкриваються та розслідуються понад 85 % тяжких й особливо тяжких злочинів, а вчинених в умовах неочевидності, організованими злочинними угрупованнями, проти основ національної безпеки – 100 %. Проте НСРД, як і будь-які негласні засоби отримання доказів, відповідно до результатів аналізу зарубіжної та вітчизняної оперативно-розшукової, слідчої та судової практики, можуть бути не лише ефективним засобом отримання доказів у кримінальному судочинстві, а й засобом грубого порушення прав, свобод і законних інтересів осіб, які потрапляють до його сфери. Тому застосування таких засобів у кримінальному процесі потребує як постійного вдосконалення їх оперативності, так і процесуальних гарантій законності [193; 88]. Також О. А. Білічак висловлює думку, що НСРД є невід'ємною складовою системи слідчих дій, проведення яких спрямовується на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 223 КПК України), встановлення місцезнаходження осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді и суду та оголошені в розшук. Найбільш суттєвою ознакою НСРД потрібно вважати те, що вони здійснюються в негласній формі; під час їх провадження можуть використовуватись спеціальні технічні засоби та відносини конфіденційного співробітництва [31, с. 72]. З цією позицією дослідника ми погоджуємося.

С. Р. Тагієв констатує, що НСРД – це різновид СРД, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України. Отже, враховуючи наведене визначення, втілене у ч. 1 ст. 246 КПК України, НСРД не відокремлюються від інших СРД, а є їхнім різновидом і регулюються у загальному порядку, передбаченому КПК України, іншими Законами України та підзаконними нормативно-правовими актами [242, с. 84].

Таким чином, НСРД проводяться з метою встановлення відомостей про

злочин і осіб, які їх вчинили, якщо їх неможливо отримати в інший спосіб. Фактично всі НСРД, крім установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України), проводяться виключно в кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів [157].

І. В. Іваненко наголошує, що новий КПК України у главі 21 регламентує порядок прийняття рішень чи надання дозволів на проведення НСРД, що входить до компетенції голови відповідного апеляційного суду Автономної Республіки Крим, області, міст Києва чи Севастополя, який діє як слідчий суддя. Зокрема, такими діями є аудіо чи відео контроль особи, накладення арешту на кореспонденцію, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж чи з електронних інформаційних систем, обстеження публічно недоступних місць, спостереження за особою та інші [110].

Ці нововведення певним чином змінили встановлений процес ОРД й викликали низку проблем у сфері розкриття та розслідування злочинів, створили певний стереотип, за яким оперативні підрозділи нібито позбавлені права ініціювати і проводити ОРЗ, спрямовані на виконання завдань ОРД. Співробітник оперативного підрозділу не має права ініціювати проведення окремих НСРД перед слідчим або прокурором (ст. 40–41, 246 КПК України), а повинен лише виконувати конкретну НСРД, на яку слідчий суддя дав дозвіл на проведення, а слідчий або прокурор дали відповідне доручення на їх проведення. Зокрема, КПК України обмежує співробітника оперативного підрозділу в повноваженнях щодо здійснення процесуальних дій у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звернення з клопотанням до слідчого судді чи прокурора, зокрема ініціювання проведення НСРД.

Відповідно до опитування респондентів (додаток В), встановлено, що найчастіше у кримінальних провадженнях про корупційні кримінальні правопорушення, які вчиняються в сфері житлового будівництва проводяться такі НСРД: аудіо-, відеоконтроль особи; арешт, огляд, виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації

з електронних інформаційних систем; моніторинг банківських рахунків; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; спостереження за особою, річчю або місцем.

Враховуючи зміни до КПК України проілюструємо особливості проведення таких НСРД у кримінальних провадженнях.

За цією категорією кримінальних проваджень виникає потреба в проведенні певних НСРД, що передбачають втручання в приватне спілкування, а саме:

- аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України);
- арешт, огляд, виїмка кореспонденції (ст. 261, 262 КПК України);
- знаття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України);
- зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264);

Також вдаються до проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій, як:

- обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України);
- спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України);
- моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1 КПК України).

Загальна мета проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій полягає в тому, щоб встановити суб'єкт злочину, тобто простежити всіх співучасників кримінального правопорушення, що розслідується.

Для проведення *аудіо-, відеоконтролю особи* згідно п. 5 ч. 1 ст. 267 КПК України, можна здійснити обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, причетної до злочинів у сфері житлового будівництва, застосовуючи таємне проникнення до них, після чого встановити технічні засоби аудіо- та відеоконтролю особи.

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи здійснюється на підставі клопотання слідчого, узгодженого з прокурором, або клопотання прокурора до слідчого судді про дозвіл на проведення

обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи з метою встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи та клопотання слідчого, узгодженого з прокурором, або клопотання прокурора до слідчого судді про дозвіл на проведення аудіо-, відеоконтролю особи у зазначених місцях.

Обстеження публічно недоступних місць (публічно недоступним є місце, до якого неможливо увійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб. Водночас приміщення, які спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені відповідно до закону (приміщення з примусового утримання осіб у зв'язку з відбуванням покарання, затримання, взяттям під варту тощо), мають статус публічно доступних), житла (згідно зі ст. 379 Цивільного кодексу України, житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира, інші приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них.) чи іншого володіння особи (такими володінням особи в кримінальному процесуальному розумінні є всі приміщення, крім житла, які належать особі, усі речі, які належать особі і знаходяться в житлі чи поза житлом, а також земля, вода, ліс та інші насадження, худоба, птиця, транспортні засоби та будь-яке інше майно, яке належить особі на праві приватної власності (магазини, кафе, бари, їдальні, ресторани, майстерні, заводи і фабрики тощо) (ст. 267 КПК України) полягає в таємному проникненні слідчого чи уповноваженої особи без відома власника чи володільця, приховано, під псевдонімом або із застосуванням технічних засобів у приміщення та інше володіння для встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи або безпосередньо з метою виявлення і фіксації слідів злочину, проведення огляду, виявлення документів, речей, що мають значення для досудового розслідування, виготовлення копій чи їх зразків, виявлення осіб, які розшукуються, або з іншою метою для досягнення цілей кримінального провадження. Особливо такі заходи проводяться коли підозрюваним виступає службова особа.

Відтак слідчий (або за його дорученням уповноважений працівник підрозділу карного розшуку Національної поліції чи оперативної служби) має право обстежити публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення в них, у тому числі з використанням технічних засобів, з метою: виявлення і фіксації слідів учинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування; виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів; виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину; виявлення осіб, які розшукуються; встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи.

Зазначені негласні слідчі (розшукові) дії можуть здійснюватися у:

– публічно недоступних місцях, до яких неможливо увійти або в яких неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб (ч. 2 ст. 267 КПК України);

– житлі особи, тобто приміщенні, яке знаходиться в постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення й правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення (ч. 2 ст. 233 КПК України);

– іншому володінні особи, тобто транспортному засобі, земельній ділянці, гаражі, інших будівлях чи приміщеннях побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення, які перебувають у володінні особи (ч. 2 ст. 233 КПК України).

Згідно з ч. 3 ст. 267 КПК України, неможливо провести обстеження приміщень, які спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені відповідно до закону (приміщення з примусового утримання).

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи може здійснювати слідчий або оперативний підрозділ за його письмовим дорученням у порядку ст. 41, 246 КПК України. За результатами її проведення, відповідно до вимог ст. 104, 106, 252 КПК України складається протокол, який з

додатками не пізніше ніж через 24 год з моменту припинення цієї дії передається прокурору для подальшого збереження отриманих під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій речей і документів, які планує використовувати в кримінальному провадженні (ст. 252 КПК України).

Аналіз наукових праць і нормативно-правових актів, що встановлюють порядок візуального спостереження, обстеження публічно не доступних місць, житла чи іншого володіння особи та регламентували його раніше, а також науково-практичних матеріалів дозволяє виокремити усталені підходи до тактики взаємодії служб під час проведення таких заходів. Вважаємо, що правові засади організації виконання завдань на їх проведення забезпечують належне здійснення підрозділами оперативної служби своїх функцій. Отже, як зазначає М. Л. Грібов, перспективи вдосконалення їх діяльності в означеній сфері вбачаються у всебічному впровадженні сучасних досягнень науки і техніки в процес організації заходів, що проводяться з залученням підрозділів оперативної служби. Сутність упроваджуваних новацій підлягає науковому дослідженню, з тим щоб визначити: можливо залишити їх поза правовою регламентацією, чи потрібно внормувати [83; 84].

Накладення арешту на кореспонденцію фактично полягає в затриманні установою зв'язку відправлення кореспонденції особи (листів усіх видів, бандеролей, посилок, поштових контейнерів, переказів, телеграм, інших матеріальних носіїв передання інформації між особами) без її відома.

Підставою для накладення арешту на кореспонденцію є отримання достовірної інформації про те, що поштово-телеграфна кореспонденція певної особи іншим особам або інших осіб їй може містити відомості про обставини, які мають значення для досудового розслідування, або речі й документи, що мають істотне значення для досудового розслідування.

Під час здійснення зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії слідчий може зобов'язати керівника відповідної установи здійснювати контроль і затримувати кореспонденцію особи, а також у разі затримання кореспонденції, що містить відомості, які мають значення для досудового розслідування,

провести її огляд та виїмку на підставі ст. 262 КПК України, а за потреби – зняти з неї копії та отримати зразки з відповідних відправлень.

Результати накладення арешту на конкретну кореспонденцію фіксуються у відповідному протоколі з обов'язковим описанням кореспонденції та способу її збереження.

Після закінчення строку, визначеного в ухвалі слідчого судді, накладений на кореспонденцію арешт вважається скасованим, а затримана кореспонденція, яку було вилучено, підлягає відправленню адресатові.

Огляд затриманої в результаті накладення арешту кореспонденції (згідно зі ст. 261 КПК України) слідчий проводить в установі зв'язку, якій доручено здійснювати контроль і затримувати цю кореспонденцію. В огляді беруть участь представник цієї установи, а також спеціаліст (за потреби).

У присутності зазначених осіб слідчий може прийняти такі рішення:

– відкрити й оглянути затриману кореспонденцію. У разі виявлення в кореспонденції речей (у тому числі речовин), документів, що мають значення для певного досудового розслідування, слідчий у межах, визначених ухвалою слідчого судді, здійснює виїмку відповідної кореспонденції або обмежується зняттям копій чи отриманням зразків з відповідних відправлень з метою збереження конфіденційності накладення арешту на кореспонденцію;

– нанести на виявлені речі та документи спеціальні позначки, обладнати їх технічними засобами контролю;

– замінити речі й речовини, що становлять загрозу для оточуючих чи заборонені у вільному обігу, на їх безпечні аналоги.

У разі відсутності речей чи документів, які мають значення для досудового розслідування, слідчий дає керівнику або працівникам відповідної установи вказівку про вручення оглянутої кореспонденції адресату. Причому керівники та працівники установ зв'язку зобов'язані сприяти проведенню негласної слідчої (розшукової) дії та не розголошувати факт її проведення чи отриману інформацію.

За результатами проведення огляду, вилучення або затримання кореспонденції слідчий складає протокол згідно з вимогами ст. 104–107, 252, 262 КПК України. У протоколі обов'язково зазначають відомості про:

- оглянуту кореспонденцію;
- вилучену, доставлену адресатові або тимчасово затриману кореспонденцію;
- кореспонденцію, з якої знято копії чи отримано зразки,
- результати проведення інших дій, передбачених ч. 2 ст. 262 КПК України.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж є різновидом втручання у приватне спілкування, яке здійснюється за допомогою уповноважених оперативно-технічних підрозділів Національної поліції та органів безпеки на підставі ухвали слідчого судді та полягає в проведенні спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою та має значення для досудового розслідування, а також одержанні, перетворенні та фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку із застосуванням відповідних технічних засобів.

Поняття та особливості транспортної телекомунікаційної мережі визначено в Законі України «Про телекомунікації». Згідно з цим Законом, транспортна телекомунікаційна мережа – це мережа, що забезпечує передавання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого роду між підключеними до неї телекомунікаційними мережами доступу; телекомунікаційною мережею доступу є частина телекомунікаційної мережі між пунктом закінчення телекомунікаційної мережі та найближчим вузлом (центром) комутації виключно; пунктом закінчення телекомунікаційної мережі є місце стику (з'єднання) мережі телекомунікацій та кінцевого обладнання; кінцеве обладнання – це обладнання, призначене для з'єднання з пунктом закінчення телекомунікаційної мережі з метою забезпечення доступу до телекомунікаційних послуг (телефон, мобільний телефон, модем тощо).

Транспортна телекомунікаційна мережа – основна частина інфраструктури будь-якого оператора телекомунікації, чи то оператор традиційної телефонії, сотовий оператор, провайдер бездротового або дротового доступу до Інтернету.

В ухвалі слідчого судді про дозвіл на втручання в приватне спілкування має бути зазначено ідентифікаційні ознаки, які дають змогу унікально ідентифікувати абонента спостереження, транспортну телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання, на якому може здійснюватися втручання в приватне спілкування.

Отримавши ухвалу слідчого судді про дозвіл на зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, слідчий, згідно з п. 2 ч. 2 ст. 40, ст. 41, ч. 6 ст. 246, ч. 4 ст. 263 КПК України, письмово доручає оперативно-технічному підрозділу здійснити зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж.

За результатами проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж уповноважений оперативно-технічного підрозділу, який здійснював зазначену негласну слідчу (розшукову) дію, складає протокол згідно зі ст. 104–107, 252 та 265 КПК України та протягом 24 год з моменту припинення негласної слідчої (розшукової) дії повинен направити його прокурору.

Керівники та працівники операторів телекомунікаційного зв'язку зобов'язані сприяти виконанню дій зі зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, вживати необхідних заходів щодо нерозголошення факту проведення таких дій та отриманої інформації, зберігати її в незмінному вигляді (згідно ч. 4 ст. 39 Закону України «Про телекомунікації» та ч. 4 ст. 263 КПК України).

Зняття інформації з електронних інформаційних систем полягає у пошуку, виявленні та фіксації відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі або їх частин, доступу до електронної інформаційної системи або її частини, а також отриманні таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача, причетного до корупційних злочинів.

Зазначену негласну слідчу (розшукову) дію здійснюють на підставі ухвали слідчого судді, якщо є відомості про наявність інформації в електронній

інформаційній системі або її частині, що має значення для певного досудового розслідування та доступ до яких обмежується її власником, володільцем або утримувачем або пов'язаний з подоланням системи логічного захисту. Причому можливе попереднє обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи з дотриманням вимог ст. 267 КПК України.

Не потребує дозволу слідчого судді здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту. За таких умов складають лише протокол про зняття інформації з електронних інформаційних систем з відповідними додатками до нього та дотриманням вимог ст. 104–107, 252 та 265 КПК України.

У клопотанні слідчого, узгодженому з прокурором, про дозвіл на зняття інформації з електронних інформаційних систем поряд із зазначенням відомостей, перелічених у ч. 2 ст. 248 КПК України, додатково має бути вказано ідентифікаційні ознаки електронної інформаційної системи.

На підставі ухвали слідчого судді про дозвіл на зняття інформації з електронних інформаційних систем слідчий, у порядку п. 2 ч. 2 ст. 40, ст. 41, ч. 6 ст. 246, ч. 4 ст. 263 КПК України, письмово доручає оперативно-технічному підрозділу проведення зняття інформації з електронних інформаційних систем.

За результатами цих дій уповноважений оперативно-технічного підрозділу, який здійснював зазначену негласну слідчу (розшукову) дію, складає протокол згідно з вимогами ст. 104–107, 252, 265 КПК України та протягом 24 год з моменту припинення негласної слідчої (розшукової) дії повинен направити його прокурору.

Спостереження як негласна слідча (розшукова) дія полягає в негласному (замаскованому) візуальному стеженні за діями особи (або групи осіб) з метою пошуку, фіксації та перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу (осіб) та її (їх) поведінку або тих, з ким ця особа (особи) контактує, або певної речі чи місця у публічно

доступних місцях з використанням або без використання відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження.

Візуальне спостереження за особою, річчю (зокрема, транспортним засобом) або місцем здійснюється в публічно доступних місцях із застосуванням фото- і відеозйомки, спеціальних технічних засобів для спостереження (оптичних та радіоприладів, інших технічних засобів тощо) для пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує; певної речі чи місця в публічно доступних місцях, що пов'язано з учиненням кримінального правопорушення. Така НСРД кореспондується з положеннями п. 11 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», які уповноважують оперативні підрозділи проводити візуальне спостереження в громадських місцях із застосуванням фото-, кіно-, відеозйомки, оптичних і радіоприладів, інших технічних приладів.

Візуальне спостереження за конкретною особою завжди має на меті пошук та фіксацію відомостей, що можуть використовуватись у доказуванні, а також з метою забезпечення інших слідчих (розшукових) і процесуальних дій, зокрема, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК), контрольованих та оперативних закупок (ст. 271 КПК), затримання підозрюваного тощо.

Як свідчить аналіз оперативно-розшукової та слідчої практики, для отримання необхідних результатів від зазначеної дії необхідно володіти певними професійними здібностями, які десятиріччями накопичувались у підрозділах, які обслуговують оперативні підрозділи суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, забезпечуючи їх необхідною інформацією, яка має не лише доказове, а й орієнтувальне значення.

Специфіка (підвищений рівень конфіденційності) існування та застосування зазначених підрозділів також виправдовується умовами протидії злочинній діяльності.

Запропоновані особливості оформлення дозволу та результатів

застосування спостереження (ч. 2 та ч. 3 ст. 269 КПК України) стосуються оперативних підрозділів, які є суб'єктами оперативно-розшукової діяльності. Саме вони можуть приймати рішення щодо застосування можливостей інших забезпечуючих оперативних підрозділів. Зазначені взаємовідносини повинні бути урегульовані вже наявними відомчими нормативними актами.

Відповідно до ст. 269-1 КПК України моніторинг банківських рахунків проводиться з метою розкриття банками банківської таємниці стосовно своїх клієнтів, за наявності обґрунтованої підозри, що особа здійснює злочинні дії з використанням банківського рахунку (кредиту), або з метою розшуку чи ідентифікації майна, яке підлягає конфіскації або спеціальній конфіскації.

В сучасних умовах розвитку світового ринку фінансових послуг з характерною для нього високою мобільністю коштів і швидким розвитком технологій платіжних операцій, моніторинг банківських рахунків є одним з найновіших та найефективніших засобів розкриття злочинності. Одним із засобів, що сприяють розкриттю злочинів, є своєчасне і повне отримання інформації, яка становить банківську таємницю. В результаті цього в багатьох розвинених країнах як Америки, так і Європи простежується тенденція до законодавчого обмеження недоторканості банківської інформації [112, с. 155].

Згідно зі ст. 269-1 КПК України за наявності обґрунтованої підозри, що особа здійснює злочинні дії з використанням банківського рахунку, або з метою розшуку чи ідентифікації майна, що підлягає конфіскації або спеціальній конфіскації, у кримінальних провадженнях, віднесених до підслідності НАБУ, прокурор може звернутися до слідчого судді в порядку, передбаченому ст. ст. 246, 248, 249 КПК, для винесення ухвали про моніторинг банківських рахунків [161].

Практична діяльність свідчить, що органи досудового розслідування не завжди наважуються використовувати отримані результати НСРД як джерела доказів. Складність їх процесуального закріплення часто є причиною зупинення або закриття кримінального провадження через відсутність доказів.

У той же час, законом «Про оперативно-розшукову діяльність» [210] передбачено, що в разі, якщо ознаки злочину виявлені під час проведення ОРЗ, що тривають і припинення яких може негативно вплинути на результати кримінального провадження, підрозділ, який здійснює ОРД, повідомляє відповідний орган досудового розслідування та прокурора про виявлення ознак злочину, закінчує проведення ОРЗ, після чого направляє зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, до відповідного органу досудового розслідування.

Наприклад, оперативним підрозділом, у межах ОРС, здійснюється перевірка інформації щодо готування протиправних дій за ст. 209 КК України, а в подальшому встановлюється факт їх вчинення. При цьому, виникає необхідність безперервної фіксації злочинних дій із застосування негласних засобів. Проте оперативний підрозділ зобов'язаний повідомити орган досудового розслідування, прокурора про факт вчинення кримінального правопорушення, які повинні прийняти рішення про внесення відомостей до ЄРДР та, в установленому порядку, рішення про проведення НСРД. Як результат, у цій ситуації з моменту внесення відомостей до ЄРДР співробітник оперативного підрозділу припиняє проведення ОРЗ, а рішення про проведення НСРД може бути прийнято не раніше ніж за добу, з урахуванням процедури прийняття рішення про проведення НСРД та надання доручення оперативному підрозділу на його проведення. Унаслідок цього припинення заходів, що тимчасово обмежують конституційні права особи, може призвести до втрати інформації, яку можна використати в доказуванні, при затриманні осіб, запобіганні настанню тяжких наслідків тощо.

Таким чином, норма, вищевикладене не узгоджується з положеннями ч. 1 ст. 214 КПК України, якою передбачено, що слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення,

зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з ЄРДР [161]. Крім того, практика застосування даних норм надає право стверджувати, що за наявності такого факту прокурор акцентує увагу на тому, що оперативний підрозділ приховує злочин. У доповнення, сторона захисту під час судового розгляду матеріалів провадження може акцентувати на порушенні порядку здобуття доказів та внесенні відомостей до ЄРДР. Оскільки фактично при встановленому відомому факті вчинення злочину співробітник оперативного підрозділу продовжує проведення ОРЗ, а слідчий чи прокурор не вносить відомості до ЄРДР.

За результатами проведеного аналізу положень Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні [113] можна стверджувати, що їх застосування створює певні проблеми при впровадженні порядку надання матеріалів ОРД співробітником оперативного підрозділу слідчому цих норм у практичну діяльність. Крім цього, О. Л. Христов, досліджуючи порядок взаємодії співробітника оперативного підрозділу та слідчого під час ознайомлення останнього з результатами ОРД, дійшов висновку, що Інструкція потребує додаткового опрацювання і внесення змін, зокрема щодо необхідності визначення часу або обставин, у разі настання яких слідчий закріплюється за ОРС; потребує конкретизації компетенція слідчого, якого закріпили за ОРС, а також деталізації момент передачі матеріалів ОРС до слідчого підрозділу в частині конкретизації повноти зібраних матеріалів та підстав для реєстрації в ЄРДР тощо [266, с. 260].

На нашу думку, передбачення можливості винесення постанови керівником оперативного підрозділу та надання рапорту до органу досудового розслідування, а також долучення до них додатків (перелік яких чітко визначено в нормативному акті) має свої переваги. Зокрема, з урахуванням практичної діяльності цілком обґрунтованим буде передбачити у відомчих актах: винесення

постанови керівником оперативного підрозділу (до постанови долучаються протокол проведення ОРЗ та інші матеріали) та направлення матеріалів ОРД слідчому, якщо результати одержані в межах ОРС; складання рапорту співробітником оперативного підрозділу (до рапорту долучаються матеріали зі збереженням режиму таємності) та направлення матеріалів ОРД слідчому, якщо результати одержані під час проведення ініціативних заходів.

Особливості організації проведення окремих НСРД лежать в площині їх оперативного забезпечення. Під оперативним забезпеченням НСРД розуміють створення умов для їх проведення (оперативні, агентурні, фінансові, інформаційні тощо). За необхідності провести НСРД, здійснення якої неможливе без оперативного забезпечення, слід рекомендувати спрямовувати доручення на її проведення з комплектом необхідних документів до уповноваженого оперативного підрозділу. За практикою проведення НСРД питання необхідності оперативного забезпечення або її відсутності не мають чіткої класифікації за видами НСРД, однак вважаємо за доцільне навести в табличній формі найбільш вірогідний у практичній роботі варіант такої класифікації:

У цьому контексті С. С. Терещук, досліджуючи питання виконання доручення співробітником оперативного підрозділу при проведенні НСРД, запропонував розширити повноваження співробітника оперативного підрозділу та надати можливість за дорученням слідчого ініціювати проведення НСРД [245]. У свою чергу, А. А. Щадило пропонує закріпити право співробітника оперативного підрозділу надавати слідчому пропозиції щодо проведення конкретних НСРД [282].

Запровадження відповідних положень в українське законодавство певним чином унормує право співробітника оперативного підрозділу ініціювати проведення НСРД, їх проведення, у т.ч. із застосування негласних засобів, а також надасть можливість слідчому сконцентрувати свої зусилля на одержанні результатів гласними засобами.

Після завершення проведення НСРД та передачі матеріалів до органів досудового розслідування грифи секретності, магнітні носії інформації щодо їх

проведення можуть бути розсекречені на підставі рішення прокурора (постанова), який здійснює повноваження в конкретному кримінальному провадженні у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, з урахуванням обставин кримінального провадження та необхідності використання матеріалів НСРД як доказів, у випадку, якщо витік зазначених відомостей не завдасть шкоди національній безпеці України (п. 5.9 Інструкції).

Процедура розсекречування включає: 1) прийняття погодженого з керівником прокуратури рішення (постанова) прокурора, який здійснює повноваження прокурора в конкретному кримінальному провадженні, про необхідність розсекречування; 2) підготовку прокурором та надання керівнику органу, у якому засекречено магнітні носії інформації, клопотання із зазначенням підстави для скасування грифа секретності, облікового номеру та назви магнітного носія інформації. До клопотання долучаються магнітні носії інформації, грифи секретності яких пропонується скасувати; 3) розсекречування магнітних носіїв інформації здійснюється на підставі рішення експертної комісії з питань таємниць, що створює керівник органу, в якому здійснювалося їх засекречування, у максимально стислий строк, але не більше десяти діб з моменту отримання клопотання; 4) про розсекречення магнітних носіїв інформації службова особа, яка його здійснила, зобов'язана письмово повідомити прокурора, якому такі носії інформації або документи були передані. У письмовому повідомленні зазначається підстава (реєстраційний номер та дата затвердження акта експертної комісії) для скасування грифа секретності, обліковий номер та назва матеріального носія секретної інформації, документа, попередній гриф секретності та наданий після перегляду реквізит.

З метою ефективного використання результатів НСРД необхідно внести зміни і до п. 4 ст. 8 Закону України «Про державну таємницю» стосовно віднесення окремих показників інформації про засоби, зміст, плани, форми, методи і результати проведення НСРД, фінансування та матеріально-технічне забезпечення до державної таємниці. Доповнити ст. 15 цього Закону положенням про те, що розсекречування протоколів НСРД та додатків до них з метою

використання їх як доказів у кримінальному провадженні проводиться за рішенням прокурора, який здійснює процесуальне керівництво в такому провадженні [128, с. 160].

3.3. Використання спеціальних знань під час встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження

Події реальної дійсності, що пов'язані зі злочином, інколи настільки складні й різноманітні, що для їх дослідження у процесі доказування потрібно використовувати знання з багатьох галузей людської діяльності. Ці знання називаються в науці спеціальними. За сучасних умов, коли виникають нові види злочинів, поширюються недостатньо вивчені наукою способи їх учинення, потреба залучення фахівців до розслідування в різних формах вкрай актуальна. На сучасному етапі розвитку суспільства результати протидії злочинності безпосередньо залежать від застосування досягнень науки й техніки в практиці розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Провідну роль у цьому відіграють спеціальні знання. Постійне розширення кола завдань, розв'язання яких можливе з використанням спеціальних знань, що застосовують під час слідчої (розшукової) дії за участю спеціаліста або проведення експертизи, забезпечує їх об'єктивність, а отже, цінність як джерел доказів у кримінальному провадженні. За сучасною юридичною доктриною спеціальні знання – це незагальновідомі знання, що не мають масового поширення та якими володіє обмежене коло фахівців (фахівець – загальне поняття для позначення особи, яка володіє спеціальними знаннями), тому застосування спеціальних знань у досудовому розслідуванні ґрунтується, насамперед, на залученні до процесу розслідування спеціаліста й експерта, тобто осіб, які володіють такими спеціальними знаннями та навичками [220, с. 210].

В. М. Галкін визначає спеціальні пізнання як знання, набуті в результаті фахової освіти чи професійного досвіду [70, с. 8].

На думку Г. М. Надгорного, спеціальними знаннями є знання, що отримані в результаті професійної підготовки з наукових, інженерних, виробничих спеціальностей, а також інші загальновідомі знання, необхідні для вирішення питань у справі [186, с. 42]. Такий підхід до розуміння терміна «спеціальні пізнання» також не розкриває повною мірою його змісту, оскільки в ньому не йдеться про галузі, в яких вони застосовуються, і про відмінність цих знань від усіх інших.

А. А. Ейсман зауважує, що спеціальні знання – це знання не загальновідомі, не загальнодоступні, такі, що не мають масового поширення; іншими словами, це знання, якими володіє обмежене коло спеціалістів, причому очевидно, що глибокі знання в галузі, наприклад фізики, є у зазначеному значенні спеціальними для біолога [286, с. 91].

В. Н. Махов вважає, що А. А. Ейсман правильно підкреслив істотну ознаку спеціальних знань, а саме те, що вони є не загальнодоступними і не загальновідомими [182, с. 55–56]. Таким чином, спеціальні знання повинні відрізнятися від знань повсякденних, тобто загальнодоступних і загальновідомих. Повсякденні знання у своїй сукупності утворюють повсякденну свідомість, що являє собою життєву практичну свідомість людей (масову й індивідуальну), яка виходить за межі будь-якої вузькоспеціалізованої, професійної галузі та є головною повсякденною пізнавальною діяльністю і регулятором людської поведінки та спілкування [215, с. 20].

Незважаючи на теоретичні розвідки в розробленні проблеми, у науці трапляються різні точки зору щодо того, які саме знання є спеціальними: по-перше, ці знання не є загальнодоступними, загальновідомими [286, с. 72]; по-друге, їх мають фахівці вузького профілю, які дістали спеціальну підготовку або набули практичний досвід роботи у відповідній галузі [228, с. 68–73]. Іноді надають надто широке визначення цього поняття за рахунок віднесення до спеціальних усіх фахових знань, наприклад: «економічні знання», «технічні

знання», «медичні знання» тощо [185, с. 7]. Інколи спеціальні знання розуміють необґрунтовано вузько, відносячи до цієї категорії лише ті знання, що здобуті унаслідок спеціальної освіти [234, с. 12].

З використанням спеціальних знань у кримінальному провадженні за фактами розкрадань деякі вчені пов'язують загалом застосування науково-технічних і техніко-криміналістичних засобів [20, с. 24; 287, с. 105–142]. Так, зокрема, П. С. Елькінд зазначає, що науково-технічні засоби мають нормативне закріплення у формі дозволу на їхнє застосування; про це свідчить відсутність заборони їх використання нормами права [287, с. 113]. Водночас С. С. Алексєєв підкреслює, що загальна заборона поширюється на діяльність службових осіб й органів, наділених державно-владними повноваженнями, до яких, безумовно, належать особи, які здійснюють кримінальне провадження [6, с. 47]. Тому суб'єкти кримінального провадження вправі застосовувати лише ті науково-технічні засоби, що прямо передбачені в законі або дозволені ним.

У законі не закріплені техніко-криміналістичні засоби, а тому їх можна застосовувати, якщо це не суперечить йому. Проте пряме відображення таких засобів у законодавстві не є обов'язковою умовою використання в кримінальному процесі всіх техніко-криміналістичних засобів.

На нашу думку, у науковій літературі немає однозначного вирішення питання щодо форм використання спеціальних знань у процесі розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері житлового будівництва. Проте ми поділяємо думки деяких авторів, які до основних форм застосування спеціальних знань і технічних засобів у межах розслідування аналогічних злочинів відносять: безпосереднє використання суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності при виконанні своїх процесуальних функцій щодо збирання, дослідження й оцінки доказів; участь спеціалістів при провадженні СРД; призначення і провадження судових експертиз [174, с. 50–51]. Так, Б. В. Романюк зазначає, що форма реалізації спеціальних знань залежить насамперед від суб'єкта, виду діяльності та мети їх застосування [220, с. 8–9].

Водночас, за результатами проведеного анкетування під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері житлового будівництва, спеціальні знання використовували під час: проведення експертиз (43%), проведення документальних перевірок (27%), отримання письмових висновків спеціалістів (14%), участі спеціалістів у проведенні СРД (12%), допиту експерта (4%) (додатки В).

Формами використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень є:

- 1) процесуальна форма, що полягає в участі суб'єктів спеціальних знань у СРД;
- 2) непроцесуальна форма, що полягає в отриманні слідчим консультацій, роз'яснень, проведенні попереднього дослідження.

До основних процесуальних форм застосування спеціальних знань і технічних засобів В.К. Лисиченко та В.В. Циркаль відносять:

- 1) безпосереднє використання їх слідчим, прокурором (у тому числі криміналістом) і складом суду при виконанні своїх процесуальних функцій збирання, дослідження й оцінки доказів;
- 2) участь спеціалістів при провадженні слідчих дій;
- 3) призначення і провадження судових експертиз [174, с. 50–51].

До непроцесуальних – відносять консультативну та довідкову діяльність суб'єктів спеціальних знань (усну чи у вигляді довідок); проведення ревізійних чи аудиторських дій; участь суб'єктів спеціальних знань в ОРЗ; попередні дослідження матеріальних об'єктів спеціалістами й експертами (в усній чи письмовій формі); результати перевірок за криміналістичними обліками (у вигляді довідок) [174, с. 50–51].

Основними завданнями застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері житлового будівництва є повне, усебічне дослідження доказів, виявлених у процесі проведення СРД та НСРД: надання консультацій та безпосередньої технічної допомоги (ст. 71 КПК України), витребування та отримання висновків

ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України), призначення експертиз (ст. 242 КПК України).

Потреба в допомозі спеціаліста-консультанта виникає на початковому етапі розслідування, коли слідчому необхідно одержати консультацію з спеціальних термінів та економічних категорій, механізму господарювання, сутності господарських процесів та операцій, оцінки економічної діяльності, вказівок, рішень, у зв'язку з аналізом стану обліку, звітності, механізму їх формування, правильності їх складання, вивчення порядку обліку і руху товарно-матеріальних цінностей, фінансів, відображення в документах фактів, що мають ознаки порушень економічних процесів. Спеціаліст допоможе слідчому виявити і простежити порушення економічних зв'язків у діяльності суб'єктів господарювання, поставити питання експерту, визначити завдання ревізорам, надасть допомогу в роз'ясненні призначення і характеристики документів, їх взаємозв'язку при відображенні фінансово-господарських операцій, порядку заповнення і строку проходження для фіксації у звітних регістрах, а також строків і місця збереження. Безпосередньо при проведенні виїмки спеціаліст допоможе у визначенні певних документів, складанні їх комплектності і необхідного обсягу [218, с. 308–310]. У якості спеціалістів за даних умов можуть залучатися досвідчені та висококваліфіковані економісти, бухгалтери, ревізори, аудиторі, співробітники кредитно-фінансових установ.

Як показує аналіз судово-слідчої практики у кримінальних провадженнях про корупційні кримінальні правопорушення, які вчиняються у сфері житлового будівництва, слідчі дуже мало залучають спеціаліста –бухгалтера до участі в СРД. Так, наприклад, тільки 8,8 % по вивченим нами кримінальних провадженнях слідчий огляд документів проводився за участю фахівця. Допомога фахівця-бухгалтера по даній категорії проваджень буде корисна для органів досудового слідства, тому що він допоможе роз'яснити особливості організації та порядку ведення бухгалтерського обліку та документообігу на підприємстві; по-друге, з його участю можуть бути виявлені і вилучені документи, які відображають господарські операції; по-третє, тлумачення

окремих обставин фінансово-господарської діяльності житлово-будівельного підприємства, встановлених в ході розслідування допоможе правильно сформулювати питання, що підлягають з'ясуванню під час допиту підозрюваних, свідків, наприклад у порядку оформлення тих чи інших господарських операцій, відображення їх в первинних, зведених облікових документах і реєстрах бухгалтерського обліку; по-четверте, відповідь на питання, поставлені перед ним слідчим, наприклад за фактом постачання опалювальної системи на житловий будинок тощо. У той же час, участь особи, яка володіє знаннями в галузі житлового будівництва, бухобліку, у процесуальній діяльності не є обов'язковим. На розсуд слідчого він може залучатися до участі в СРД у залежності від складності, багатоепізодності та наявності, доказової бази.

В даний час вченими-криміналістами все частіше стали висуватися твердження про необхідність залучення осіб, що володіють спеціальними знаннями, наприклад бухгалтерськими, при розслідуванні кримінальних проваджень економічної спрямованості, у тому числі і по розглянутій категорії проваджень. З огляду на те, що вони мають певну специфіку, пов'язану з розпізнаванням, наприклад, способів і механізмів розкрадань при використанні бухгалтерських документів, а також при їх виїмці, що надалі буде доказами у провадженні.

Існують наступні способи застосування спеціальних бухгалтерських знань в юридичній практиці:

- застосування положень теорії бухобліку, бухобліку та звітності безпосередньо при проведенні юридично значущих дій у цивільних, арбітражних, адміністративних справах та кримінальних провадженнях;

- залучення фахівця-бухгалтера як незацікавленого учасника судочинства, покликаного сприяти правосуддю з питань, що входять до його професійної компетенції;

- запрошення ревізора і призначення ревізії;

- залучення аудитора (аудиторської організації) для проведення перевірок та дачі аудиторського висновку з економіко-юридичних питань;

– призначення і проведення судово-бухгалтерської експертизи. В її результаті виникає новий похідний вид доказу – висновок експерта.

Спеціалісти можуть залучатися слідчим для проведення ревізій, необхідність в яких виникає у більшості випадків при розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері житлового будівництва. Документальна перевірка та ревізія фінансово-господарської діяльності суб'єкта житлового будівництва є основними заходами для визначення реального стану справ у цій сфері, його матеріально-технічних зобов'язань, дієвими інструментами встановлення самого факту розкрадання.

В рамках дослідження, вважаємо за доцільне, виділити наступні, основні напрямки роботи ревізора, стосовно специфіки роботи житлово-будівельної сфери: 1) дотримання фінансової дисципліни та правильності ведення бухгалтерського обліку і складання звітності на підприємстві або організації; 2) використання бюджетних коштів за призначенням; 3) забезпечення збереження грошових коштів і товарно-матеріальних цінностей; 4) повнота і своєчасність розрахунків з бюджетом та постачальниками послуг; 5) розрахунки з оплати праці; 6) обґрунтованість проведених витрат, пов'язаних з поточною господарською діяльністю підприємства або організації.

Вивчення кримінальних проваджень показує, що за допомогою документальних ревізій можуть бути: встановлені факти порушення кримінального законодавства; зібране документальне підтвердження злочинної діяльності; визначений розмір заподіяної шкоди; виявлені напрями нецільового використання коштів, одержаних злочинним шляхом; підтверджена причетність конкретної особи (осіб) до виявлених порушень. Висновки документальної ревізії використовуються: як підстави для внесення відомостей до ЄРДР; як докази для пред'явлення обвинувачення; як додаткові джерела доказової інформації; як підстава для проведення додаткових СРД та НСРД.

Враховуючи об'єктивну необхідність підвищення рівня необхідних спеціальних знань слідчих, які спеціалізуються на розслідуванні кримінальних правопорушень проти власності загалом, і у сфері службової діяльності зокрема,

на практиці нерідко виникає потреба залучення спеціалістів різного профілю, зокрема у формах: використання безпосередньої технічної допомоги спеціаліста під час проведення СРД (ст. 71 КПК України); призначення ревізій та перевірок у зв'язку зі збиранням доказів стороною обвинувачення (ч. 2 ст. 93 КПК); залучення експерта за наявності підстав для проведення експертизи (ч. 1 ст. 243 КПК України). Водночас у розслідуванні злочинів цієї категорії нерідко виникає необхідність проведення допиту спеціаліста як свідка (ст. 224 КПК України) [161].

Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового та судового слідства (ст. 1 Закону України «Про судову експертизу») [213]. Сутність експертизи полягає у проведенні досвідченою особою (експертом) за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, на основі його спеціальних пізнань самостійного дослідження, необхідного для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, що відображено у висновку експерта. Такий висновок вважається окремим процесуальним джерелом доказів (ч. 2 ст. 84, ст. 101, 102 КПК України). Відтак неприпустимо підміняти експертизу консультацією спеціаліста навіть у тому разі, якщо призначення експертизи не є обов'язковим (випадки, коли слідчий зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи закріплені у ч. 2 ст. 242 КПК України) [161; 284, с. 49–50].

Експертиза в кримінальному провадженні: призначається, коли для вирішення певних питань потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання; проводиться експертом – особою, досвідченою в певній спеціальній галузі (галузях) знань; має самостійний характер та особливу процесуальну форму оформлення результатів. Проведення експертизи включає в себе: залучення експерта; проведення експертних досліджень; підготовку висновку експертом з питань, які поставлені перед ним сторонами кримінального провадження, слідчим суддею чи судом.

Актуальним для процедури судового розгляду є також порядок допиту експерта в суді (ст. 356 КПК України). Обставини, які цікавлять сторони кримінального провадження та суд, з'ясовуються безпосередньо шляхом поставлення експерту відповідних запитань та спрямовані на отримання компетентних висновків, зокрема з питань, що характеризують: значення висновку експерта, його обґрунтованість; наявність та характер зв'язків між обставинами, що підлягають встановленню; підстави для аналізу на перший погляд неоднорідної інформації. Під час допиту експерта суд, як правило, завдає такі питання: відповідно до експертизи, проведеної Вами... Що це може означати та які спричиняє наслідки? Чому в експертному висновку Ви робите висновок, що...? Яким чином стало можливим...? На підставі чого Ви зробили висновок про те, що...? Роз'ясніть значення використаного Вами формулювання...тощо.

У слідчій практиці розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері житлового будівництва, матеріальні сліди, як правило, зосереджуються у фінансових, бухгалтерських, технологічних та інших документах, спеціальних платіжних засобах на паперових, пластикових та електронних носіях інформації. Отже, найбільш специфічними видами експертних досліджень вважаються такі: криміналістичні експертизи документів, зокрема почеркознавчі (призначались у 81% кримінальних проваджень) і техніко-криміналістична експертиза документів (54%); економічні, зокрема бухгалтерська (23%) та фінансово-економічна (18%); комп'ютерно-технічні експертизи (12%).

У кримінальних провадженнях стосовно корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері житлового будівництва найчастіше проводять: судово-економічні експертизи (фінансово-кредитну, бухгалтерську, фінансово-економічну) – 36%; технічні експертизи документів – 31%; почеркознавчу – 27% та комп'ютерно-технічну експертизи (6%).

При проведенні *почеркознавчих досліджень* вирішуються питання як ідентифікаційного, так і діагностичного характеру. До ідентифікаційних питань належить установлення конкретного виконавця рукопису. Для їх вирішення

експертові потрібно надати зразки для порівняльного дослідження: вільні, експериментальні, умовно вільні. Якщо у вчиненні злочину брала участь злочинна група, доцільно відібрати зразки почерку в усіх підозрюваних та свідків. Порядок відібрання зразків з речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 160–166 КПК України).

Типовими питаннями, які ставляться на почеркознавчу експертизу у провадженнях досліджуваної категорії, є такі: чи виконано рукопис (підпис) від імені певної особи цією або ж іншою особою; якщо рукопис (підпис) виконано іншою особою, то чи не нанесено його з застосуванням технічних способів попередньої підготовки; однією чи різними особами виконано декілька рукописів (підписів); ким з числа осіб, зразки почерку та підпису яких представлені експертові, виконували певний текст чи підпис, літерні або числові записи в певному документі тощо [170, с. 5].

До основних (загальних) завдань судово-технічної експертизи документів належать такі:

- 1) визначення способу виготовлення документа;
- 2) встановлення факту і способу зміни змісту документа;
- 3) відновлення погано видимих і невидимих записів;
- 4) відновлення первинного виду документа;
- 5) визначення часу виготовлення документа;
- 6) ідентифікація знарядь, засобів, обладнань і матеріалів, що застосовували для виготовлення документа, а також його виконавця [66].

При підготовці і призначенні технічної експертизи документів, виготовлених на друкувальних пристроях (принтерах) персональних комп'ютерів, копіювально-розмножувальних апаратах, треба виходити з наступних положень.

1. При складанні документів на персональному комп'ютері в друкуванні знаків «беруть участь» і залишають сліди друку вальний картридж принтера (матричний, цівковий, лазерний) і програмне забезпечення (шрифти), закладене

в комп'ютер і принтер. Крім того, на документі залишаються сліди від паперопровідного пристрою принтера. Це обумовлює необхідність призначення, як правило, комплексної експертизи. Для її проведення залучаються експерт-криміналіст з технічного дослідження документів і експерт з комп'ютерної техніки і програмного забезпечення. Останній досліджує програмне забезпечення комп'ютера і принтера, яке зберігається на магнітних носіях, і відтворює відповідні шрифти за допомогою принтера як зразків для криміналістичного дослідження.

2. При виготовлені копії документу копіювально-розмножувальні апарати новітніх моделей за допомогою цифрових інтерфейсів здатні не тільки копіювати, але і сканувати зображення та друкувати їх як лазерні принтери. Відмінність копій, одержаних з одного оригіналу на апаратах різних фірм і моделей, виявляється в кольоровій гаммі, відтінках, чіткості, яскравості, наявності чи відсутності растра і кодових позначень. Ці ознаки у сукупності характеризують групу моделей чи певну модель копіювального апарата, що дає змогу вирішувати діагностичні і класифікаційні завдання.

3. Сучасний рівень криміналістичних досліджень названих документів дозволяє:

а) встановити факт виготовлення документу з використанням комп'ютерної техніки чи одержання копії за допомогою копіювально-розмножувальної техніки;

б) вирішувати діагностичні, а в окремих випадках і ідентифікаційні завдання за документами, виготовленими за допомогою принтерів та копіювально-розмножувальної техніки;

в) ідентифікувати принтери за виготовленими з їх допомогою документами [65. с. 33].

Призначенням технічної експертизи документа, виготовленого з використанням комп'ютерної чи копіювально-розмножувальної техніки треба мати на увазі, що при наданні експертові тільки документів, можуть бути вирішені наступні проблеми: 1) спосіб виготовлення документа (діагностичне

завдання); 2) вид та модель технічного засобу, за допомогою якого було виготовлено документ (діагностичне завдання); 3) факт виготовлення кількох документів за допомогою одного і того ж конкретного технічного засобу (ідентифікаційне завдання). При наданні експертові документів і технічного обладнання, що перевіряється, вирішується проблема з ідентифікації цього обладнання.

При підготовці і призначенні технічної експертизи документів, де об'єктом дослідження є відбитки кліше печаток і штампів, виготовлених за технологією зарубіжних фірм, треба виходити з наступних положень.

1. Нормативними актами, які регулюють порядок замовлення і виготовлення печаток і штампів, встановлюється тільки розмір їх рамок, але не регламентується конфігурація шрифту і його розміри, які добираються довільно або з урахуванням вимог замовника.

2. З середини 90-х рр. найбільш поширеною технологією виготовлення кліше печаток і штампів на спеціалізованих підприємствах України є фотополімерна технологія, яка базується на використанні фоточутливих полімерних матеріалів (застосовується за ліцензією шведської фірми «Графіка-М»). Фотополімерний спосіб забезпечує відтворення найдрібніших деталей з усіх видів друкованих форм і дозволяє швидко і якісно відтворювати найбільш складні зображення (герби, емблеми тощо).

3. У відбитках кліше печаток і штампів, виготовлених фотополімерним способом, ідентифікаційні ознаки (загальні і окремі) є нестійкими і залежать від різноманітних умов: сили натискання, температури, структури і якості паперу. Це суттєво ускладнює вирішення питання про нанесення відбитка на документі конкретною печаткою, штампом (ідентифікацію кліше).

4. У разі призначення експертизи для вирішення ідентифікаційних завдань в розпорядження експерта треба надавати велику кількість порівняльного матеріалу (експериментальних і вільних зразків за різні періоди), а також кліше печатки чи штампу, що перевіряється [140; 155].

Проведення *судово-бухгалтерської експертизи* виникає у більшості кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення у сфері господарської та службової діяльності, коли повнота дослідження обставин, що підлягають доказуванню, неможлива без застосування спеціальних знань експерта-бухгалтера. Не виключенням є і розслідування у сфері житлово-будівельної сфери.

Незалежно від того, у яких кримінальних провадженнях призначається судово-бухгалтерська експертиза, її предметом завжди є фінансово-господарська діяльність житлово-будівельної організації, що відображена в документах бухгалтерського обліку, бухгалтерських регістрах та податковій звітності. На підставі дослідження документів експерт-бухгалтер робить висновок щодо законності господарських операцій та правильності їх відображення в бухгалтерському обліку.

За допомогою судово-бухгалтерської експертизи під час розслідування можливо усунути суперечності між матеріалами документальних перевірок та матеріалами кримінального провадження, підтвердити результати проведених документальних ревізій та інших спеціальних перевірок, підтвердити розмір завданої матеріальної шкоди, встановити факти порушення фінансового законодавства (правил здійснення певних банківських операцій), діагностувати стан ведення бухгалтерського обліку та звітності на об'єкті, що перевіряється, визначити осіб, відповідальних за правильність проведення фінансових операцій, і допустили виявлені порушення. Перед експертом-бухгалтером можуть бути поставлені й інші завдання, виконання яких пов'язане з перевіркою додержання порядку ведення бухгалтерського обліку та звітності, складання податкових декларацій, записів в облікових реєстрах бухгалтерського обліку тощо.

Слідча та судова практика свідчить, що судово-бухгалтерська експертиза призначається, як правило, у таких випадках: 1) у разі обґрунтованого сумніву слідчого у правильності висновків в акті документальної перевірки, що суперечать іншим матеріалам кримінального провадження; 2) у разі наявності у

справі двох або більше висновків документальних перевірок, що суперечать один одному або не відповідають матеріалам кримінального провадження; 3) у разі клопотання сторони захисту про залучення експерта відповідного профілю (ст. 244 КПК України).

Питання, що ставляться перед експертом-бухгалтером, визначаються обставинами вчинення конкретного злочину, характером доказів, зібраних за результатами проведених документальних ревізій і спеціальних перевірок, зокрема: чи підтверджуються документально висновки, відображені в акті документальної перевірки, чи підтверджується документально сума завданої шкоди, чи відповідає система ведення бухгалтерського обліку та звітності чинному законодавству, чи обґрунтовано списання коштів з певного рахунку тощо.

Обсяг і характер наданих експертові-бухгалтеру матеріалів залежать від специфіки обставин кримінального правопорушення й тих питань, що виносяться на експертизу. Найчастіше експерту-бухгалтеру надаються: акти документальних перевірок; первинні документи суб'єктів житлово-будівельної сфери (платіжні документи, виписки з банківських рахунків, прибуткові та видаткові касові ордери та інші документи, що відображають фінансово-господарську діяльність); установчі та реєстраційні документи, документи фінансової та податкової звітності, висновки податкових органів або відповідні рішення суду; організаційно-управлінські та інші офіційні документи (накази, службові інструкції відповідальних осіб, договори, листи, протоколи, довідки тощо); письмові висновки фахівців інших галузей знань, а також висновки інших експертиз (почеркознавчої, техніко-криміналістичної, фінансово-економічної); протоколи слідчих дій (допитів, очних ставок, оглядів, обшуків), а також інші матеріали кримінального провадження.

На відміну від судово-бухгалтерської експертизи, *фінансово-економічна експертиза* досліджує показник фінансової діяльності, ознаки та способи перекручення даних про фінансові показники, що впливають на фінансові результати та їх використання.

Під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва в багатьох випадках виникає необхідність залучення не тільки бухгалтерських, але і спеціальних знань у галузі фінансів. Практика свідчить, що в багатьох випадках слідчі, починаючи кримінальне провадження без відповідної підготовки та збирання доказів, призначають фінансово-економічні експертизи, що не дає можливості експертові провести ґрунтоване дослідження і зробити висновок про обставини, які мають значення для доказування. Таке становище є наслідком неналежної взаємодії слідчих з фахівцями економічного профілю на етапі збирання матеріалів, підготовки експертиз (як негативний чинник це зазначили 68% опитаних слідчих). Ефективність проведених СРД та експертних досліджень безпосередньо пов'язана з їх погодженістю, що включає в себе попереднє обговорення завдань, які виносяться на експертизу, своєчасне використання суб'єктами розслідування засобів для отримання та закріплення доказової інформації, застосування, за потреби, прийомів дезорієнтації осіб, які зацікавлені у протидії розслідуванню, тощо.

Фахівці в галузі судової експертизи зазначають, що аналіз практики проведення *комп'ютерно-технічних експертиз*, а також узагальнення наявних у літературі відомостей, зважаючи на джерело і носії комп'ютерної інформації, свідчить, що коло можливостей таких досліджень достатньо велике й визначається з урахуванням видового поділу цієї експертизи та поставлених перед нею завдань.

Об'єктами комп'ютерно-технічної експертизи вважаються такі: системні блоки комп'ютерів та їх комплектуючі, ноутбуки; периферійні пристрої (принтери, сканери, дисководи, модеми тощо), комунікаційні пристрої комп'ютерів й обчислювальних мереж; магнітні носії інформації (накопичувачі на жорстких та гнучких магнітних дисках, оптичні диски, флеш-карти пам'яті, карти пам'яті); електронні записні книжки, мобільні телефони та інші електронні носії текстової або цифрової інформації; відео-, звукозаписи, візуальна та звукова інформація на магнітних носіях; інші електронні технічні засоби,

зокрема електронні замки, засоби охорони та безпеки, пластикові картки, термінали з розрахунково-касового обслуговування тощо.

Перед призначенням експертиз доцільно звернутися до експертів чи експертних закладів й отримати консультації щодо можливостей дослідження карток, обсягу матеріалів, необхідних для дослідження, і формулювання питань експерту. Якщо така можливість відсутня у цьому регіоні, слід звертатися до експертних закладів, що обслуговують інші регіони. До проведення таких експертиз доцільно залучати спеціалістів банку-емітенту або експертів платіжної системи.

Висновки до розділу 3

1. Основними процесуальними способами отримання документів з ознаками речових доказів є огляд речей і документів, обшук, допит підозрюваного, потерпілих та свідків, а також тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 КПК України), витребування документів, висновків ревізій та актів перевірок (в порядку ч. 2 ст. 93 КПК України).

2. Об'єктами пошуку найчастіше є документи фінансово-господарської діяльності, бухгалтерської звітності, їх фрагменти, фотокопії (справжні та з ознаками підробки); бланки документів з реквізитами суб'єктів господарської діяльності (відбитками печаток, штампів, підписами службових осіб); комп'ютерна техніка та електронні носії інформації; зразки бланків, штампів та печаток суб'єктів господарської діяльності; гроші (готівка в національній та іноземній валюті); особисті речі (записні книжки, чернетки, щоденники тощо).

3. Розглянуто особливості проведення такого заходу забезпечення кримінального провадження як «тимчасовий доступ до речей і документів» (гл. 15 КПК України), що має важливе значення для отримання інформації від матеріальних джерел. У ході аналізу діяльності слідчого при застосуванні такого заходу встановлено, що порядок здійснення тимчасового вилучення майна є

забюрократизованим та вимагає від слідчого значних затрат часу. При цьому час, затрачений слідчим на проходження процедури, може призвести до втрати речових доказів.

4. Звернута увага на оцінку слідчим або прокурором можливих джерел інформації на підставі яких призначаються та проводяться ревізії. Використовуючи результати ревізії в кримінальному провадженні, слід зважати на можливість одержання відповідної інформації на підставі бухгалтерського обліку. Ревізії доцільно призначати лише з урахуванням питань, на які може бути надано відповіді та які можуть бути використані як належні докази в кримінальному провадженні. Фактичними підставами для звернення слідчого до суду за дозволом на проведення ревізії можуть бути: наявність у матеріалах кримінального провадження окремих фактів протиправної діяльності, що підтверджують необхідність перевірки за первинними документами діяльності організації загалом (за умови, що за цей період планову ревізію не проводили); обґрунтоване клопотання підозрюваного щодо проведення ревізії; встановлення в процесі розслідування факту роботи підозрюваного в іншій організації на аналогічній посаді; виявлення в процесі розслідування злочинних зв'язків підозрюваного з представниками інших підприємств, організацій; повідомлення експерта-бухгалтера про неможливість надати експертний висновок щодо конкретних питань без попередньо проведеної ревізії. При вирішенні питання про призначення ревізії або судово-економічної експертизи спеціаліст в галузі бухгалтерського обліку може надати слідчому консультацію щодо формулювання запитань ревізору чи експерту.

5. З метою підвищення ефективності протидії корупційної організованої злочинності слідчому (прокурору) відповідно до вимог оперативної практики та з урахуванням досвіду розвинутих країн слід надати право проводити НСРД, пов'язані з тимчасовим обмеженням прав особи, до постанови ухвали слідчого для отримання доказів, пов'язаних із діяльністю злочинної організації (ч. 1 ст. 250 КПК); необхідно закріпити в законі можливість одержання слідчим (прокурором) інформації про з'єднання абонентів без ухвали слідчого судді, оскільки воно не пов'язане з обмеженням конституційних прав конкретних осіб й відповідає існуючій процесуальній практиці (ст. 263 КПК України); із

кримінального процесуального законодавства слід вилучити існуючі посилання на законодавче визначення тактики проведення НСРД, оскільки тактика формується конкретною оперативною ситуацією, а її зміст має режимні обмеження (ч. 5 ст. 273 КПК України).

6. Враховуючи як прямо зазначені в КПК України випадки використання відомостей, отриманих під час проведення НСРД, так і законодавчо не передбачені, але зумовлені практикою, виділені напрями використання їх результатів: у доказуванні обставин, передбачених ст. 91 КПК України, в тому ж кримінальному провадженні, під час здійснення якого вони отримані (ст. 256 КПК України); для внесення відомостей до ЄРДР (ст. 257 КПК України); в іншому кримінальному провадженні (ст. 257 КПК України); при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження (запобіжних заходів, відсторонення від посади, тимчасового доступу до речей і документів, арешту майна); при вирішенні питання про доцільність та виправданість проведення СРД (зокрема, обшуків, оглядів); при вирішенні питання про доцільність та виправданість проведення інших НСРД; при розгляді слідчим суддею скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора; при вирішенні питання про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування; з метою забезпечення безпеки учасників кримінального провадження; як підстави для заведення оперативно-розшукової справи; для розшуку підозрюваного, обвинуваченого.

ВИСНОВКИ

У дисертації на підставі узагальнення відповідних концепцій вітчизняних й іноземних учених, практики правоохоронних органів України розроблено наукові положення й отримано результати, що в сукупності розв'язують важливу наукову задачу щодо особливостей розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва, зокрема:

1. Житло – квартири багатоквартирних будинків, одноквартирні будинки, кімнати в квартирах чи одноквартирних будинках, а також інші приміщення, призначені для постійного або тимчасового проживання людей, що завершені будівництвом та віднесені у встановленому порядку до житлового фонду. Будівництво житла – це регламентована нормами права сукупність послідовних дій щодо створення будівлі (об'єкта), призначеної та придатної для постійного проживання в ній людей, яка має одну чи кілька квартир і необхідні допоміжні приміщення. Об'єктом житлового будівництва є кожний відокремлений житловий будинок.

Комплексна криміналістична методика корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва – це система наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо виявлення і розслідування таких кримінальних правопорушень, проведення процесуальних дій, а також їх комплексів, спрямованість і послідовність яких залежать від ситуацій розслідування; її предмет обумовлений криміналістичною характеристикою, а зміст визначають пошуково-пізнавальні процеси, що впливають із тактичних завдань. Змістом криміналістичної характеристики є відомості про злочинну діяльність, що містять побудову описової моделі та встановлення зв'язків між її елементами. Лише в разі врахування обох цих складових можливе формування криміналістичної методики як наукового продукту та практичного інструменту.

2. Елементами криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва є спосіб підготовки, учинення та приховування кримінальних правопорушень; обстановка вчинення кримінального правопорушення; предмет злочинного посягання; відомості про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, злочинні групи та потерпілих; слідова картина. Важливе місце у такій структурі посідають взаємозв'язки слідової картини та способу вчинення кримінальних правопорушень, оскільки характер і локалізація слідів безпосередньо визначаються діями винуватих осіб, які в певній обстановці (з урахуванням специфіки функціонування житлово-будівельної організації, умов зберігання матеріальних цінностей, охорони об'єктів та контролю) обирають конкретний предмет (предмети) злочинного посягання (будівельні матеріали, обладнання та кошти), залишаючи криміналістично значимі відображення в речах і документах, дослідження яких має найбільше значення для встановлення ознак події кримінального правопорушення та причетних до нього осіб.

У побудові криміналістичної характеристики важливо встановити кореляційні зв'язки між особливостями правового становища житла, способом вчинення кримінального правопорушення та розміром збитків; між способом вчинення та механізмом слідоутворення; між особливостями механізму слідоутворення, службовою особою та можливими співучасниками; між кримінальним правопорушенням, що розслідується, та іншими протиправними діями.

3. Складність виявлення корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва полягає в тому, що в діях службових осіб важко встановити ознаки кримінального правопорушення. Виявлення корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва, слід розглядати як: а) ініціативне збирання правоохоронними органами з будь-яких джерел інформації про ознаки кримінального правопорушення. Для підтвердження факту розкрадання потрібно вжити низку оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення та порівняння ознак

цивільно-правових деліктів і злочинного наміру, а також корупційного кримінального правопорушення та інших складів правопорушень. Специфіка функціонування житлово-будівельної організації визначає порядок здійснення та документального оформлення житлово-будівельних робіт, з урахуванням чого правопорушники (відповідно до свого службового становища, можливостей доступу до певних ресурсів, а також власних професійних якостей) за певних умов обирають конкретний спосіб учинення кримінального правопорушення; б) результат цієї діяльності, що є підставою для початку досудового розслідування; в) встановлення обставин вчинення інших кримінальних правопорушень уже під час досудового розслідування шляхом проведення процесуальних дій. Засобом виявлення поряд з оперативно-розшуковою та кримінальною процесуальною діяльністю, вважається також ревізія та інвентаризація.

4. Характер і структура початкового етапу розслідування корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва прямо залежать від наявної слідчої ситуації, зокрема: а) підозрюваного (службову особу) у розкраданні встановлено і він не переховується (38 %); б) підозрюваного встановлено, але він не визнає себе винним у вчиненні правопорушення (28 %), або взагалі відмовляється від дачі показань, але його вина підтверджується матеріалами кримінального провадження (11 %); в) підозрюваного встановлено, але він переховується з метою уникнення кримінальної відповідальності та його місцезнаходження невідоме (24 %); г) підозрюваного затримано під час учинення (замаху на вчинення) кримінального правопорушення (10 %).

Типовими версіями стосовно характеру події (що сталося), висунення яких на початковому етапі розслідування сприятиме якнайшвидшому встановленню фактичних обставин, є такі: а) розкрадання мало місце: кримінальне правопорушення вчинене матеріально-відповідальною особою, керівником організації, її службовою особою та (або) «сторонніми» особами; б) розкрадання немає, учинено адміністративне правопорушення; в) кримінальне правопорушення інсценовано, тобто заява про розкрадання приховує дії або

допомагає реалізувати наміри службових осіб обслуговуючих організацій, зацікавлених власників будинку тощо; г) має місце конфлікт інтересів господарюючих суб'єктів щодо дотримання норм чинного законодавства.

5. Виокремлено специфіку та форми спільної діяльності прокуратури, органів Національної поліції (підрозділів кримінальної поліції, слідства), уповноважених підрозділів (службових осіб) центральних органів виконавчої влади, які виконують регуляторні функції (Державна аудиторська служба, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, Державна архітектурно-будівельна інспекція, Держфінмоніторинг), а також суб'єктів недержавного сектору (нотаріуси, реєстратори, оцінщики, працівники служб безпеки та ревізійних служб, громадські організації, засоби масової інформації).

Визначено, що під час розслідування розглядуваних кримінальних правопорушень взаємодія слідчих з оперативними працівниками виражалася у: проведенні спільної діяльності у межах слідчо-оперативних груп (100 % слідчих); виявленні кримінальних правопорушень, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень (40 %); проведенні НСРД, пов'язаних з установленням фактів злочинної діяльності службових осіб (59 %); виконанні доручень слідчого (100 %); сприянні слідчому в проведенні окремих СРД (68 %); здійсненні взаємного обміну інформацією (100 %).

6. Однією з головних процесуальних задач під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва є виявлення, огляд, вилучення і забезпечення збереження документів та інших матеріальних носіїв інформації. З цією метою, необхідно проводити комплекс СРД (огляд, обшук, допит, одночасний допит двох чи більше допитаних осіб, призначення експертиз), тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 КПК України), витребування документів, висновків ревізій та актів перевірок (у порядку ч. 2 ст. 93 КПК України).

Предметами тимчасового доступу є договірні, дозвільні, технічні і виробничі документація житлово-будівельних організацій (фінансово-звітні

документи; документи, що відображають результати внутрішніх та зовнішніх перевірок; цивільно-правові договори на виконання певного обсягу будівельних робіт). Кримінальне процесуальне законодавство передбачає, що тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду, що не дозволяє оперативно діяти слідчому, прокурору та отримувати докази у кримінальному провадженні. Тому, є необхідним розширити перелік підстав тимчасового доступу до речей і документів, а також спростити порядок такого тимчасового доступу, особливо це стосується інформації, що знаходиться в операторів телекомунікаційних мереж, а у виняткових випадках надати слідчому (за погодженням з прокурором) та прокуророві право здійснювати такий захід до передбаченої ст. 162 КПК інформації без ухвали слідчого судді з подальшим відповідним зверненням до суду за аналогією з порядком проведення НСРД.

7. Аналіз правоохоронної практики щодо проведення НСРД, а також використання їх результатів у кримінальному провадженні під час доказування у кримінальному провадженні, дозволив виявити типові проблемні моменти, що негативно впливають на ефективність доказування у кримінальному судочинстві та виконання його завдань, зокрема: складення протоколу не в день їх проведення (19 %); підписання протоколу про проведення іншими оперативними співробітниками, які фактично цих дій не проводили (19 %); затяжна процедура розсекречування матеріальних носіїв інформації (18 %); традиційні відмови зняти гриф секретності з ухвал слідчих суддів про надання дозволу на проведення (17 %); невідповідність протоколів про проведення інформації на матеріальних носіях (15 %); незацікавленість з боку оперативних працівників у їх якісному проведенні (12 %). У зв'язку з цим використання результатів НСРД є досить актуальним питанням для сучасного кримінального процесу, а недосконалість процесуального отримання та закріплення доказів є однією з головних проблем визнання їх неналежними, недопустимими, недостовірними та недостатніми.

8. Основними завданнями застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері житлового будівництва є повне, всебічне дослідження доказів, виявлених у процесі проведення процесуальних дій: надання консультацій та безпосередньої технічної допомоги (ст. 71 КПК України), витребування та отримання висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України), призначення експертиз (ст. 242 КПК України). Документальна перевірка та ревізія фінансово-господарської діяльності суб'єкта житлового будівництва є основними заходами для визначення реального стану справ у цій сфері, його матеріально-технічних зобов'язань, дієвими інструментами встановлення самого факту вчинення кримінальних правопорушень. У кримінальних провадженнях стосовно «службових» розкрадань найчастіше проводять: судово-економічні експертизи (фінансово-кредитну, бухгалтерську, фінансово-економічну), з метою перевірки повноти і обґрунтованості акту документальної ревізії щодо можливих порушень в діях керівників, службових та матеріально-відповідальних осіб, а також уточнення розміру завданої правопорушенням матеріальної шкоди – 36 %; будівельно-технічну та технічну експертизу документів, які дозволяють визначити відповідність проведених житлово-будівельних робіт нормативним стандартам і правилам, правильність складання проектно-кошторисної документації, встановити фактичні обсяги виконаних робіт, витрачених будівельних матеріалів та їх вартість тощо – 31 %; почеркознавчу – 27 % та комп'ютерно-технічну експертизи (6 %).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є., Юхно О. О., Лук'яненко Ю. В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень : навч. посіб. / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : НікаНова, 2017. 152 с.
2. Абрамова Н. Г. Особенности назначения и проведения судебных экспертиз при расследовании убийств. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2015. Вып. 2, ч. II. С. 17–23.
3. Аксенов А. А. Организация взаимодействия в органах внутренних дел как функция управления : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Административное право и процесс; финансовое право; информационное право». Москва, 1974. 285 с.
4. Актуальні питання кримінального процесу України: навч. посіб. / Блажівський Є. М., Козьяков І. М., Толочко О. М., Мірошніченко С. С., Власова Г. П. та ін.; за заг. ред. Є. М. Блажівського. Київ: Нац. акад. прокуратури України; Центр учбової літератури, 2013. 304 с.
5. Алексеев В. В., Бражников Д. А., Ярошенко С. А. Основы выявления, предупреждения и раскрытия преступлений экономической направленности: учеб.-практ. пособ. Тюмень: Тюменский ин-т повышения квалификации сотрудников МВД России, 2012. 90 с.
6. Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве: учеб. пособие. Москва: Юрид. лит., 1989. 288 с.
7. Алексеев О. О., Весельський В. К., Пясковський В. В. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. 2-ге вид. переробл. та доповн. Київ : Центр учб. літ., 2014. 320 с.
8. Алиева Г. А. Методика расследования взяточничества и коммерческого подкупа в жилищно-коммунальном хозяйстве: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2013. 20 с.

9. Андрушко П. П. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності в Україні. Київ : Форум, 2004. 161 с.
10. Антонян Ю. М. Особо опасный преступник: монография. М.: Проспект, 2014. 310 с.
11. Арестова Е. Н. Организационно-правовые и социологические аспекты взаимодействия органов внутренних дел с частными детективными и охранными службами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Административное право и процесс; финансовое право; информационное право». М., 1995. 19 с.
12. Артамонов И. И. Методологические аспекты криминалистической характеристики. Криминалистическая характеристика преступлений. М. : ВИИПиПП, 1984. 66 с.
13. Астафьев Д. В. Особенности первоначального этапа расследования мошенничества в сфере купли-продажи недвижимости : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Краснодар, 2004. 189 с.
14. Атанесян Г. А., Поташник Д. П. Криминалистическое и судебно-бухгалтерское исследование документов при расследовании хищений социалистического имущества: учеб. пособ. Москва: МГУ, 1986. 98 с.
15. Багрій М. В., Луцик В. В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід: монографія. Харків: Право, 2017. 376 с.
16. Баев О. Я. Тактика следственных действий: учеб. пособ. Воронеж, 1995. 224 с.
17. Балонь А. Б. Методика розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень : дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 258 с.
18. Басалаев А. Н., Гуняев В. А. Криминалистическая характеристика преступления (общее понятие и практическое значение). *Методика расследования преступлений* (общие положения) : материалы науч.- практ. конф. (Одесса, 23 нояб. 1976 г.). М., 1976. С. 97–100.
19. Бахин В. П. Криминалистическая методика: лекция. Киев, 1999. 24 с.

20. Бахин В. П., Гончаренко В. И., Клименко Н. И. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений: учебник / под ред. В. К. Лисиченко. Киев: Вища шк., 1988. 405 с.
21. Бахин В. П., Гора И. В. «Контркриминалистика» или новые задачи криминалистики. *Актуальні проблеми держави та права*. 1998. Вип. 5. С. 9–17.
22. Бахін В. П., Весельський В. К. Тактика допиту : навч. посіб.. Київ : НВТ «Правник», 1997. 64 с.
23. Бахін В. П. Функциональный портрет человека в криминалистике. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев: РОИ МВД УССР, 1987. Вып. 34. С. 13-16.
24. Башмаков И. С. Особенности первоначального этапа расследования преступлений, совершаемых представителями органов местной власти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Екатеринбург, 2006. 173 с.
25. Белецкий В. И. Методика расследования хищений денежных средств. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1991. Вып. 24. С. 65–68.
26. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. М. : Юрид. лит., 1987. 272 с.
27. Белкин Р. С. Криминалистика: учеб. М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. 990 с.
28. Белкин Р. С. Курс криминалистики: учеб. пособ. 3-е изд. Москва: ЮНИТА-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.
29. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики: учеб. пособ. Волгоград: ВСШ МВД РФ, 1993. 200 с.
30. Берназ В. Д. Криміналістична характеристика як наукова категорія. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. №1. С. 16–18.
31. Білічак О. А. Щодо поняття «негласні слідчі (розшукові) дії». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. 2015. Вип. 3. Т. 3. С. 69.
32. Бояров В. І. Деякі особливості розслідування вбивств на замовлення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 33–40.

33. Брайчевская Е. Ю., Зюськин Н. М. Осмотр документов: метод. пособ. Киев: КНИИСЭ, 1997. 42 с.

34. Брильов М. О. Оперативно-розшукова характеристика злочинів, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг. *Право і безпека*. 2015. № 4 (59). С. 75–76.

35. Будівельна справа. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

36. Быков В. М. Криминалистическая характеристика групповых преступлений. Криминалистическая характеристика преступлений. М., 1984. 85 с.

37. Вавриш А. В. Запобігання злочинам проти власності у сфері будівництва : автореф. дис...канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2018. 20 с.

38. Вавриш А. В. Типові ознаки розкрадань грошових коштів у сфері будівництва. *Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у кримінальному судочинстві* : матеріали міжвідом. наук.-практ. семінару (Київ, 30 черв. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 18–22.

39. Вакулік О. А., Азаров Ю. І. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні: навч. посіб. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 184 с.

40. Василичук В. І. Проблеми взаємодії підрозділів ДСБЕЗ зі слідчими при профілактиці і викритті злочинів у сфері економіки. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 2. С. 215–223.

41. Васильев А. М. Типичные следственные ситуации и выбор направления расследования при расследовании хищений. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. присвяченої 10-річчю Міжнародного гуманітарного університету, (м. Одеса, 28 жовт. 2011 р.). Одеса, 2011. С. 81–83.

42. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. М. : ЛексЭст, 2002. 76 с.
43. Васильев А. Н. Следственная тактика. Москва : Юрид. лит., 1976. 197 с.
44. Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики,. Москва, 1984. 72 с.
45. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
46. Взаємодія органів досудового розслідування з підрозділами Державної аудиторської служби України під час призначення та проведення ревізій у кримінальному провадженні : метод. рек. / А. А. Вознюк, О. М. Брисковська, А. П. Запотоцький та ін. ; за заг. ред. С. С. Чернявського. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 40 с.
47. Вирок Апеляційного суду міста Києва. Кримінальна справа № 1-1320/11. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55189683>.
48. Вирок Василівського районного суду Запорізької області. Справа № 311/1240/14-к. Провадження № 1-кп/311/44/2017. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66405148>.
49. Вирок Галицького районного суду м. Львова. Справа № 461/8271/14-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56716223>.
50. Вирок Голопристанського районного суду Херсонської області. Справа № 654/2224/15-к. Провадження № 1-кп/654/18/2016. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58773908>.
51. Вирок Городищенського районного суду Черкаської області. Справа № 2310/1740/12. Провадження № 1/691/1/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>.
52. Вирок Жовтневого районного суду міста Запоріжжя. Справа № 331/8471/14-к. Провадження № 1-кп/331/45/15. *Єдиний державний реєстр*

судових рішень : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43455279>.

53. Вирок Катеринопільського районного суду Черкаської області. Справа № 698/487/17. Провадження № 1-кс/698/49/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov>.

54. Вирок Кіровоградського районного суду Кіровоградської області. Справа № 390/677/16-к. Провадження №1-кп/390/21/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66302288>.

55. Вирок Кіцманського районного суду Чернівецької області від 31 січ. 2016 р. Провадження № 1-кп/718/100/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54867234>.

56. Вирок Косівського районного суду Івано-Франківської області. Справа № 340/614/15-к. Провадження № 1-кп/347/19/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>.

57. Вирок Сватівського районного суду Луганської області. Справа № 426/336/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68795340>.

58. Вирок Сокальського районного суду Львівської області. Справа №454/939/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66234560>.

59. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області. Справа № 308/2578/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/50495642>.

60. Вирок Уманського міськрайонного суду Черкаської області. Справа № 2318/5776/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31075167>.

61. Власов В. П. Следственный осмотр и предварительное исследование документов. Москва: Госюриздат, 1961. 147 с.

62. Волконская Е. К. Предупреждение насильственных преступлений: уголовно-правовой и криминологический аспекты: монография. М.: Юрлитинформ, 2014. 184 с.

63. Волобуев А. Ф., Федорова О. Ф. Роль этапов расследования в структурировании частных криминалистических методик. *Российский следователь*. 2013. № 6. С. 2–4.

64. Волобуев А. Ф. Розслідування і попередження розкрадань майна у сфері підприємництва: навч. посіб.; за ред. проф. О. М. Бандурки. Харків: Рубікон, 2000. 272 с.

65. Воробей О. В. Лабораторний практикум з техніко-криміналістичного дослідження документів: посібник. Київ: НАВС 2016. 72 с.

66. Воробей О. В., Мельников І. М., Волошин О. Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів: навч.-метод. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2008. 304 с.

67. Гавло В. К. О следственной ситуации и методике расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц. *Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования: материалы Минской науч. конф. (Минск, 27 сентября, 1973 г.)*. Минск, 1973. С. 90–93.

68. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1985. 332 с.

69. Гавло В. К. К вопросу о криминалистической методике как информационно-познавательной системе в деятельности по предотвращению, раскрытию и расследованию преступлений. *Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия* : межвуз. науч. сб. / Башк. ун-т. Уфа, 1989. С. 101–107.

70. Галкин В. М. Средства доказывания в советском уголовном процессе. Москва: ВНИИСЭ. 1968. Ч. 2. С. 8–15. 68 с.

71. Галянтич М., Дрішлюк А., Лічман Л. Здійснення та судовий захист суб'єктивних житлових прав: монографія. Київ–Тернопіль : підручники і посібники, 2009. 496 с.

72. Гасан Ю. Г., Пащенко Т. М. Будівельні матеріали : навч. посіб. : у 2 ч. Київ : КНУБА, 2013. Ч. 1. 228 с.

73. Геворкян К. С. Некоторые вопросы взаимодействия ОВД: органы внутренних дел как часть системы исполнительной власти, осуществляющей борьбу с преступностью. Москва: Акад. МВД России, 1996. С. 68–69.

74. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. Свердловск: Сред. Уральск. кн. изд-во, 1975. 184 с.

75. Герасимов И. Ф. Криминалистические характеристики преступлений в методике расследования. Методика расследования преступлений (общие положения) : материалы, науч.-практ. конф. М., 1976. С. 93–97.

76. Герасина Л. Н. Коррупция в структуре латентной преступности: социолого-правовой и компаративный анализ. *Відповідальність посадових осіб за корупційну діяльність* : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару (Харків, 11-12 трав. 2001 р.). Харків, 2003. С. 140–144.

77. Глібко В. М. Окремі питання фінансового контролю та ревізії. *Проблеми законності*. 2015. № 129. С. 180–188.

78. Глотов О М. Осмотр документов следователем: учеб. пособ. Л.: Ин-т усоверш. следств. работн. прокуратуры СССР, 1983. 85 с.

79. Голубятников С. П. Использование экономического анализа при расследовании преступлений. Москва, 1981. 164 с.

80. Гора І. В. Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 209–214.

81. Гребельский Д. В. Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. Москва: Акад. МВС СССР, 1977. 170 с.

82. Грібов М. Л. Зміст криміналістичного забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 35–41.

83. Грібов М. Л. Правове регулювання документування вчинення злочину в кримінальному процесі й оперативно-розшуковій діяльності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (15). С. 129–140.

84. Грібов М. Л., Венедіктов А. А., Венедіктова Ю. Є. Співвідношення документування злочину та контролю за його вчиненням. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 49. С. 21–29.

85. Гусаков А. Н. Следственные действия и тактические приемы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1973. 20 с.

86. Дербенев А. П. Взаимодействие следователя и органа дознания при расследовании преступлений: учеб. пособ. Москва: Юрид. лит., 1983. 72 с.

87. Дивак М. М. Поняття та системи принципів управління персоналом. *Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. Х.: ХНУВС, 2012. С. 28–31.

88. Діяльність органів публічної влади щодо забезпечення стабільності та безпеки суспільства. URL: <http://uk.x-pdf.ru/5istoriya/1809488-53-diyalnist-organiv-publichnoi-vladi-schodo-zabezpechennya-stabilnosti-bezpeki-suspilstva-materiali-mizhnarodnoi-naukovo.php>.

89. Драпкин Л. Я. Понятие и классификация следственных ситуаций. *Криминалистика : учеб. для вузов / И. Ф. Герасимов, Я. Л. Драпкин, Е. П. Ищенко и др.; под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина*. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Высш. шк., 2000. 672 с.

90. Драпкин Л. Я. Предмет доказывания и криминалистическая характеристика преступлений. *Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений*. Свердловск, 1978. С. 11–18.

91. Дубинский А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя. Правовые и организационные проблемы. К.: Наукова думка, 1984. 165 с.
92. Еникеев М. И. Юридическая психология: учебник. М. : НОРМА, 2005. 624 с.
93. Еникеев М. И., Образцов В. А., Эминов В. Е. Следственные действия: психология, тактика, технология: учеб. пособ. Москва : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. 324 с.
94. Жильский Н. И. Правовые и организационные основы взаимодействия органов внутренних дел с внутренними войсками в охране общественного порядка : автореф. дис...канд. юрид. наук : 12.00.07 «Административное право и процесс; финансовое право; информационное право» . СПб., 1995. 190 с.
95. Житлове право України : підручник / М. К. Галянтич. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 528 с.
96. Жогин Н. В. Руководство для следователей. М. : Юрид. лит., 1971. 174 с.
97. Журавель В. А. Ситуаційний підхід до формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр. Харків, 2008. Вип. 8. С. 102–108..
98. Журавель В. А. О структуре частной криминалистической методики. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. науч.-метод. сб. 2005. Вып. 47. С. 62–67.
99. Загородній І. В. Криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних із вбивствами. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. №2. С. 10–13.
100. Запотоцький А. П. Теоретичні основи та практика розслідування злочинів у сфері будівництва : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 510 с.
101. Запотоцький А. П. Криміналістична класифікація злочинів у сфері будівництва. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (11). С. 32–41

102. Запотоцький А. П. Основи методики розслідування злочинів у сфері будівництва: монографія. Київ: Освіта України, 2018. 320 с.

103. Запотоцький А. П. Теоретичні основи та практика розслідування злочинів у сфері будівництва : автореф. дис...докт. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ, 2019. 40 с.

104. Запотоцький А. П. Особливості виявлення привласнення, розтрата майна у сфері будівництва або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. Дню слідчого в Україні (Київ, 5 лип. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 95–98.

105. Запотоцький А. П. Криміналістична класифікація злочинів у сфері будівництва. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (11). С. 32–43.

106. Запотоцький А. П. Криміналістична характеристика злочинів у сфері будівництва. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 40–48.

107. Запотоцький А. П. Позапланова виїзна ревізія як спосіб використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів у сфері будівництва. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5 (255). С. 231–235.

108. Зуйков Г. Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Москва, 1970. 48 с.

109. Ищенко Е. П. Проблемы первоначального этапа расследования преступлений / науч. ред. И. Ф. Герасимов. Красноярск: Краснояр. ун-та, 1987. 168 с.

110. Іваненко І. В. Інститут слідчого судді за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: за матеріалами конференції суддів Апеляційного суду Черкаської області та загальних місцевих судів Черкаської області (м. Чорнобай, 19 жовт. 2012 р.). URL: <http://cka.court.gov.ua/sud2390/practice/uzagalnennja/0001/>.

111. Іваниця А. В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування вбивств через необережність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ, 2015. 20 с.

112. Іверук Н. О. Моніторинг банківських рахунків як негласна слідча (розшукова) дія: проблеми законодавчої регламентації і практичної реалізації та шляхи їх вирішення. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 155–161.

113. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07 лип. 2017 р. № 575. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>

114. Іщенко А. В. Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.09. «Кримінальний процес, криміналістика, судова експертиза». Київ, 1996. 37 с.

115. Іщенко А. В., Ієрусалімов І. О., Удовенко Ж. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2007. С. 51.

116. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Харьков : Б.и., 1967. 666 с.

117. Корж В. П. Проблемы расследования и предупреждения хищений в промышленном строительстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1985. 26 с.

118. Корноухов В. Е.: Криміналістическа характеристика преступлений. *Криміналістическа характеристика преступлений*. Сб. науч. тр. М., 1994. 184 с.

119. Кабанова Ж. Ю. Теоретические основы и практика предварительного расследования и судебного следствия по делам о мошенничестве, совершаемом

на вторичном рынке жилья : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2009. 253 с.

120. Как узнать мошенника / авт. и сост. В. Игнатов. Ростов н/Д. : Феникс, 2000. 316 с.

121. Камлик М. І. Особливості обліку та використання обліково-бухгалтерських документів при виявленні та розслідуванні корисливих злочинів у галузях економіки. *Судова бухгалтерія: настільна книга для працівників кримінальної міліції та слідчих*. Київ : Синтез, 1995. 256 с.

122. Карпов Н. С. Злочинна діяльність: монографія. Київ: вид-во Семенко Сергія, 2004. 310 с.

123. Керівництво з розслідування злочинів : наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, В. О., В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Одиссей, 2010. 464 с.

124. Климова Е. И., Бушкевич Н. С. Ситуационный поход в расследовании хищений, совершенного группой лиц. *Вестник Академии МВД Республики Беларусь*. 2008. № 1(15). С. 139–145.

125. Клименко Н. І. Щодо використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів проти життя і здоров'я людини. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* Одеса, 2000. Вип. 8. С. 129–134.

126. Князев С. В. Характеристика злочинів, що вчинюються на ринку нерухомості в процесі забудови житла. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 111–118.

127. Князев С. В. Виявлення та перевірка оперативної інформації при протидії злочинам, що вчиняються на ринку житла. *Боротьба з організованою злочинністю та корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 1. С. 22–26.

128. Князев С. М. Порядок взаємодії співробітника оперативного підрозділу та слідчого під час здійснення оперативно-розшукової діяльності: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2. Т. 3. С. 156–162.

129. Когутич І. І. Криміналістика: особливості методики розслідування окремих видів злочинів : текст лекцій. Львів : Тріада плюс, 2006. 456 с.

130. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : лекции. Харьков: Юрид. ин-т, 1976. 28 с.

131. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений: автореф. дис...докт. юрид. наук; 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика, судебная экспертиза». Харьков, 1967. 32 с.

132. Колесниченко А. Н. Структура и содержание методики расследования отдельных видов преступлений. *Советская криминалистика: Методика расследования отдельных видов преступлений*. Киев, 1988. С. 15–18.

133. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособ. Харьков : Юрид. ин-т, 1986. 93 с.

134. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков: Консум, 2000. 176 с.

135. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология: учеб. пособ. Харьков: Консул, 1999. 157 с.

136. Конорев В. М. Виявлення та розслідування корисливих злочинів економічної спрямованості, пов'язаних з привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем ст. 191 КК України) : метод. реком. / за ред. В. І. Литвиненка. Київ : РВВ МВС України, 2012. 97 с.

137. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

138. Контроль і ревізія : підручник / Бутинець Ф. Ф., Виговська Н. Г., Малуґа Н. М., Пертенко Н. І. ; за ред. Ф. Ф. Бутинця. 3-тє вид., доп. і перероб. Житомир : ПП «Рута». 2012. 544 с.

139. Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы. М. : Норма, 2008. 224 с

140. Кривошеев В.И. Об исследовании оттисков печатей и штампов, нанесенных клише, изготовленными в Украине по технологии зарубежных фирм. *Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы* (Харьков, 25–26 марта, 1998 г.). Харьков: Право. 1998. С.103–106.

141. Криминалистика : учебник / под ред. Ю. Г. Корухова, В. Г. Коломацкого. Москва, 1984. 448 с.

142. Криминалистика: учеб. для вузов / Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. М.: Норма, 2009. 992 с.

143. Криминалистика: учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юрист, 1999. 718 с.

144. Криминалистика: учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2005. 781 с.

145. Криминалистическое обеспечение деятельности милиции и органов предварительного расследования / под ред. Т. А. Аверьяновой, Р. С. Белкина; Акад. М-ва внутрен. дел России. Москва: Новый юрист, 1997. 398 с.

146. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. Київ: Ін Юре, 2016. 636 с.

147. Криміналістика: підручник / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2017. 556 с.

148. Криміналістика: підручник / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро: Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

149. Криміналістика: підручник / П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко. К.: Атіка, 2001. 544с.

150. Криміналістика: підручник / Р. І. Благута, О. М. Дуфенюк та ін. Львів: ЛьвДУВС. 2016. 946 с.

151. Криміналістика: підручник. / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексеев та ін. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.

152. Криміналістика: підручник: у 2 т. / А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. Л. Малярової. Харків: ХНУВС, 2017. 384 с.

153. Криміналістична тактика: навч. посіб. / О. В. Бишевець, Л. Г. Дунаєвська, Н. І. Клименко та ін. Київ: Алерта, 2017. 244 с.

154. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Є. С. Назимко, С. В. Лосич, Ю. О. Данилевська та ін. / за заг. ред. проф. В. М. Бесчастного та О. М. Джужи. Київ : ВД «Дакор», 2018. 386 с.

155. Кримінальне провадження 10017873000000021. За матеріалами слідчого управління ГУ НП України в Київській області, 2017 р.

156. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.

157. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. С. В. Ківалова. Харків : Одіссей, 2013. 1104 с.

158. Кримінальний процес: підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 544 с.

159. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій та ін.; за ред. В. Я. Тація та ін. Харків: Право, 2013. 824 с.

160. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар; за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ: Юстініан, 2012. 1224 с.

161. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

162. Кузьменко Н. К. Периодизация этапов в методике расследования преступлений. *Методика расследования преступлений. Общие положения: материалы науч.-практ. конф.* (Одесса, ноябрь 1976 г.). Москва, 1976. С. 114–116.

163. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика: навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2001. 368 с.

164. Кулик С. С. Розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем: дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 217 с.

165. Кулик С. С. Ревізія як спосіб виявлення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 9. С. 134–137.

166. Куликов В. И. Обстановка совершения хищения государственного и общественного имущества как объект специального криминалистического исследования. *Методика и психология расследования хищений государственного и общественного имущества* : сб. науч. тр. Свердловск, 1986. С. 44–52.

167. Курман О. В. Проблемні питання призначення ревізій у кримінальному судочинстві в умовах сучасних реалій законодавства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 3. С. 201–203;

168. Курс криминалистики. Особенная часть / отв. ред.-сост. В. Е. Корноухов. Москва : Юристъ. Т.1. Методики расследования корыстных преступлений. 2001. 634 с.

169. Ларин А. М. От следственной версии к истине. Москва : Юрид. лит., 1976. 200 с.

170. Ларьков А. Н., Кривенко Т. Д., Куранова Э. Д. Расследование новых видов экономических преступлений. Методические рекомендации для следователей и прокуроров. Москва, 2005. 80 с.

171. Лащук Є. Ф. Предмет злочину в кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 20 с.

172. Лисиченко В. К. Следственная ситуация и ее значение в криминалистике и следственной практике. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1988. Вып. 36. С. 4-9.

173. Лисиченко В. К., Батюк О. В. Взаимосвязь следственной ситуации с тактикой производства следственных действий. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1990. Вып. 40. С. 23–29.

174. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике: учеб. пособие. Киев: КГУ, 1987. 100 с.

175. Лубин А. Ф. Криминалистическая характеристика преступной деятельности в сфере экономики : понятие, формирование, использование : учеб. пособие. Н. Новгород : Нижегород. ВШ МВД России, 1991. 82 с.

176. Лузгин И. М. Версия как метод познания и доказывания в расследовании. *Методологические проблемы расследования*. Москва, 1973. С. 133–153.

177. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования. Москва: Юрлит, 1973. 216 с.

178. Лысенко В. В. Расследование вымогательств : учеб. пособие. Харьков : Ун-т внутр. дел, 1996. 78 с.

179. Макаров Г. П. Способы защиты прав граждан на рынке жилья. *Гражданин и право*. 2001. № 6. С. 25–27.

180. Малюткин В. А. Организация взаимодействия отраслевых служб органов внутренних дел в профилактике преступлений : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Административное право и процесс; финансовое право; информационное право» . М., 1976. 202 с.

181. Матусовский Г. А., Бодянский Е. В., Плисс И. П. Вопросы выявления признаков латентных хищений с помощью математических моделей. Выявление скрытых хищений. Москва, 1981. С. 71–75.

182. Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: монография. Москва: Изд-во РУДН, 2000. 296 с.

183. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навчальний посібник / О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 324 с.

184. Митрофанов І. І., Лінов В. М. Вбивства (кримінально-правові та медичні аспекти): навч. посіб. Кременчук: Вид. ПП Щербатих О.В., 2010. 256 с.

185. Морозов Г. Е. Участие специалиста в стадии предварительного расследования: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Саратов, 1977. 20 с.

186. Надгорный Г. М. Гносеологические аспекты понятия «специальные знания» *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев: Высш. шк., 1980. Вып. 21. С. 35–43.

187. Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Київ : Ін Юре, 2003. 728 с.

188. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та доповн. Київ : Юрид. думка, 2012. 1118 с.

189. Неганов В. В. Генезис законодательства Украины про використання матеріалів ревізій, перевірок у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 248.

190. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника. М.: Юристъ, 1997. С. 110 с.

191. Оперативно-розшукова діяльність та негласні слідчі (розшукові) дії у схемах : посіб. / за заг. ред. В. В. Коваленка. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012. 156 с.

192. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій і заходів забезпечення кримінального провадження для збирання доказів з матеріальних джерел. URL: <http://diplomukr.com.ua/news/2015/10/31/7867>.

193. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 270–276.

194. Поташник Д. П. Криминалистическая тактика: учеб. пособ. Москва : Изд-во «Зерцало», 1998. 64 с.

195. Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ; платіжними картками та іншими засобами доступу до

банківських рахунків : монографія / наук. ред. В. І. Борисов. Харків : Право, 2009. 184 с.

196. Пещак Я. Следственная версия криминалистического исследования / под ред. А. Р. Ратинова. Москва: Прогрес, 1976. 228 с.

197. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2011. № 1 (3). С. 1–53.

198. Податки та бухгалтерський облік. 2021. № 133. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2015>.

199. Податковий кодекс України : Закон від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

200. Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань : наказ Міністерства фінансів України від 2 верес. 2014 р. № 879. Зареєстр. в Міністерстві юстиції України 30 жовт. 2014 р. за № 1365/26142.

201. Положення про порядок проведення контрольних обмірів на об'єктах будівництва, капітального ремонту (ремонту), реставрації : розпорядження Київської міської державної адміністрації від 19 листоп. 2003 р. № 2171. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/UPR03234.html.

202. Попаденко Е. В. Судебная бухгалтерия : учеб. пособ. М. : Юрлитинформ, 2012. 184 с.

203. Попова І. М. Розслідування шахрайств, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 251 с.

204. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. *Верховна Рада України*. URL: zakon.rada.gov.ua/go/2135-12.

205. Про державну службу: Закон від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.

206. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

207. Про заставу : Закон від 02 жовт. 1992 р. № 2654-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-12#Text>.

208. Про інвестиційну діяльність : Закон від 18 верес. 1991 р. № 1560-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>.

209. Про Національну поліцію: Закон від 02 липня 2015 № 580-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

210. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

211. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон від 26 січ. 1993 р. № 2939-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text>.

212. Про прокуратуру: Закон від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

213. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. *Верховна Рада України*: URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/4038-12>.

214. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю : Закон від 19 черв. 2003 р. № 978-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/978-15#Text>.

215. Пукшанский Б. Я. Обыденное знание. Ленинград: Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1987. 211 с.

216. Розин А. Н. Расследование мошенничества в сфере жилищного строительства : дис . . . канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2009. 194 с.

217. Розкриття та розслідування шахрайств у сфері фінансування будівництва житла : метод. рек. / С. С. Чернявський, В. В. Топчій, В. В. Сокурєнко. Київ, 2010. 84 с.

218. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2006. 624 с.

219. Розслідування злочинів, пов'язаних із зловживаннями при залученні коштів на будівництво об'єктів житлового сектору : метод. реком. / С. С. Чернявський, А. А. Вознюк, І. М. Попова та ін. Київ, 2012. 65 с.

220. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2002. 20 с.

221. Руденко М. Тимчасовий доступ до речей та документів: правове регулювання провадження за новим КПК України. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 1. С. 143–148.

222. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2005. 588 с.

223. Самойлова О. М. Кількісні та якісні показники умисних вбивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинених особами похилого віку. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків, 2015. Вип. 29. С. 224–233.

224. Сандрачук А. А. Основи виявлення та розслідування шахрайства з об'єктами нерухомості, що перебувають у приватній власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2007. 207 с.

225. Селиванов Н. А. Сущность криминалистической методики и ее принципы. *Социалистическая законность*. 1976. № 5. С. 61–64.

226. Сергеев Л. А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ: автореф. дис...канд. юрид. наук. М., 1966. 19 с.

227. Сердюк В. П. Відеозапис у кримінальному провадженні України : теорія і практика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2013. Вип. 22. С. 106–109.

228. Серов В. А. Специальные познания и формы их использования при расследовании и рассмотрении уголовных дел. *Социалистическое развитие и право*. Москва, 1980. С. 68–73.

229. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні: навч. посіб. / О. А. Осауленко, А. В. Самодін, Г. М. Степанова та ін. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 140 с.

230. Сліпченко В. І. Тимчасовий доступ до речей і документів: процесуальний порядок отримання. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/42119/%C2>.

231. Слободянюк С. О. Цивільно-правове регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2012. 214 с.

232. Словарь по кибернетике / под ред. В. С. Михалевича. 2-е изд. Київ: Глав. ред. УСЭ им. М. П. Бажана, 1989. 751 с.

233. Смирнова Л. Аудит як засіб боротьби з шахрайством. *Економічний аналіз*: зб. наук. праць. 2010. Вип. 6. С. 54–63.

234. Сорокотягин И. Н. Криминалистические проблемы использования специальных познаний в расследовании преступлений: автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Екатеринбург, 1992. 36 с.

235. Статистична інформація про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2015–2020 рр. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113898&libid=100820#.

236. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ, 2005 р. 271 с.

237. Степаненко Ю. В. Проблемы разграничения компетенции между территориальными и линейными ОВД. *Транспортное право*. 2001. № 1. С. 37-42.

238. Страхова С. В. Особливості прокурорського нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального

керівництва досудовим розслідуванням: зб. лекцій. Київ : Нац. акад. прокуратури. 2013. 88 с.

239. Страхова С. В. Актуальні проблеми застосування положень Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих слідчих дій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 2. С. 107–111.

240. Сударенко О. В. Правове регулювання фінансування житлового будівництва в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2006. 224 с.

241. Сушков И. А. Проблемы правового регулирования использования результатов оперативно-розыскной деятельности в уголовном процессе и пути их решения. *Российский следователь*. 2007. № 6. С 7–8.

242. Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному судочинстві України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2015. 440 с.

243. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС): монографія. Донецьк: ТОВ «ВПП «ПРОМІНЬ», 2012. 640 с.

244. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков : Вища шк., 1988. 100 с.

245. Терещук С. Процесуальні особливості запровадження негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. *Jurnalul juridic national: teorieş i practică*. 2017. № 1 (Februarie). С. 158–164. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

246. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. Академічне видання. Київ Алерта, 2014. 440 с.

247. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Київ: Алерта, 2014. 768 с.

248. Тихенко С. И. Борьба с хищениями социалистической собственности, связанными с подлогом документов. Киев, 1959. 274 с.

249. Тищенко С. Дефініція поняття взаємодії в кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 3. С. 101–107.

250. Тіщенко В. В. Корисливо-насильницькі злочини: криміналістичний аналіз: монографія. Одеса: Юрид. літ., 2002. 360 с.

251. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

252. Топорецька З. М. Слідова картина як джерело первинної інформації про вчинення злочинів у сфері грального бізнесу. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та сьогодення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 29–30 верес. 2011 р.). Одеса : Причорномор. фундація права, 2011. Ч. 2. С. 105–108.

253. Топчій В. В., Горбачевський В. Я. Взаємодія правоохоронних органів у запобіганні транснаціональній організованій злочинності в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 4. С. 121–129.

254. Туманов Г. А. Организация управления в сфере охраны общественного порядка. Москва: Юрид. лит., 1972. 193 с.

255. Уваров В. Г. Міжнародно-правові стандарти у кримінальному процесі України: монографія. Харків: НікаНова, 2014. 416 с.

256. Удалова Л. Д., Рожнова В. В., Савицький Д. О., Хабло О. Ю. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях : навч. посіб. 3-тє. вид, переробл. і доповн. Київ, 2012. 276 с.

257. Ударцов Ю. Протидія корупції та організованій злочинності в умовах дії нового Кримінального процесуального кодексу. *Вісник прокуратури*. 2012. № 12. С. 18–26.

258. Уемов А. И. Системы и системные исследования. Проблемы методологии системного подхода. Москва, 1973. С. 73–74.

259. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (Витяг). *Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ*. 07 лют. 2014 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14>.

260. Украинская советская энциклопедия : в 12 т. Київ: Глав. ред. УСЭ, 1982. Т. 7. 417 с.

261. Управління розвитком міста: навч. посіб. / за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. К.: Вид-во НАДУ, 2016. 352 с.

262. Филиппов А. Г. Первоначальные следственные действия при расследовании хищений государственного или общественного имущества, совершённых путем присвоения, растраты или путем злоупотребления служебным положением : учеб. пособ.; под ред. проф. Г. Г. Зуйкова. Москва : ВШ МВД СССР, 1972. 563 с.

263. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1986. 817 с.

264. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : метод. рек. / С. С. Чернявський, О. Є. Користін, В. А. Некрасов та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.

265. Хмыров А. А. Расследование хищений социалистического имущества, совершаемых должностными лицами : учеб. пособ. Краснодар : Кубанский гос. ун-т, 1985. 365 с.

266. Христов О. Л. Удосконалення нормативного регулювання взаємодії оперативних і слідчих підрозділів ОВС під час реалізації матеріалів ОРД. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 258–261.

267. Цимбал Г. П. Взаємодія як умова забезпечення виявлення і розслідування податкових злочинів : дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2005. 194 с.

268. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ, 2006. 416 с.

269. Черепненко О. Я. Взаємодія підрозділів ОВС з іншими силовими структурами, державними та громадськими організаціями при ліквідації масових заворушень. *Форум права*. 2011. № 2. С. 958–962.

270. Чернявський С. С. Документально-фінансова ревізія та її використання у досудовому слідстві. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2003. № 4. С. 145–154.

271. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування: автореф дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ, 2001. 20 с.

272. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монографія. Київ: «Хай-Тек Прес», 2010. 624 с.

273. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: монографія. Вінниця: Нілан, 2017. 491 с.

274. Чувилев А. А. Использование следователем оперативно-розыскной информации в стадиях возбуждения уголовного дела и предварительного расследования : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Москва, 1985. 21 с.

275. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2012. 548 с.

276. Шаров А. В. Методика расследования мошенничества в сфере оборота жилищ : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Москва, 2003. 265 с.

277. Шведова О. В. Комплексне криміналістичне дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза». К., 2006. 19 с.

278. Шепітько В. Ю. Криміналістика: підручник. Київ: ІнЮре, 2016. 640 с.

279. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид. Київ : Центр учб. літ., 2009. 472 с.

280. Шиканов В. И. О междисциплинарной характеристики отдельных видов преступлений. Криминалистическая характеристика преступлений. М., 1984. С. 40–43.

281. Шумило М. Є. Оперативно-розшукові заходи у структурі досудового розслідування в проєкті КПК України (проблеми унормування і правозастосування). *Право України*. 2012. № 3–4. С. 452.

282. Щадило А. А. Правові та організаційні засади діяльності оперативних підрозділів у кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2016. 244 с.

283. Щербакова Г. В. Початковий етап розслідування розбоїв, вчинених з метою заволодіння приватним майном громадян: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2006. 214 с.

284. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.

285. Эйсман А. А. О содержании понятия криминалистической характеристики преступления. Криминалистическая характеристика преступлений. М., 1984. С. 98–99.

286. Эйсман А. А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. Москва: Юрид. лит., 1967. 147 с.

287. Элькинд П. С. Цели и средства их достижения в советском уголовном процессе: учеб. пособие. Ленинград: Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1976. 143 с.

288. Юрченко О. М. Попередження шахрайства у сфері інвестування будівництва житла. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 3 (31). С. 129-136.

ДОДАТКИ

Додаток А

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Є.С. НАЗИМКО

«09» липня 2021 р.

АКТ

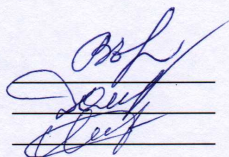
**впровадження результатів дисертаційного дослідження
Бруско Костянтина Миколайовича на тему: «Розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва» у науково-дослідну діяльність Донецького державного університету внутрішніх справ**

Комісія у складі: декана факультету № 1 кандидата юридичних наук, професора О.О. Волобуєвої, завідувача кафедри кримінального права та кримінології факультету № 1 кандидата юридичних наук, доцента А.О. Данилевського, наукового співробітника відділу організації наукової роботи А.Г. Ялі складала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження Бруско Костянтина Миколайовича на тему: «Розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва» мають важливе теоретико-правове значення для розвитку науки криміналістики, кримінальний процес та використовуються Донецьким юридичним інститутом в межах виконання теми науково-дослідної роботи факультету № 1 «Протидія кримінальним правопорушенням на території проведення ООС (Операції об'єднаних сил)» на 2020-2024 р. (державний реєстраційний номер 0120U105580)

ВИСНОВОК

Результати дисертаційного дослідження Бруско Костянтина Миколайовича на тему: «Розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук вважати впровадженими в науково-дослідну діяльність Донецького державного університету внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень спрямованих на подальший розвиток науки криміналістики та кримінального процесу.

Члени комісії:

О.О. Волобуєва
А.О. Данилевський
А.Г. Ялі

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Начальник
Головного слідчого управління
Державного бюро розслідувань

Олександр УДОВИЧЕНКО

АКТ

впровадження у практичну діяльність результатів дисертаційного дослідження Бруско Костянтина Мирославовича на тему: «Розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва» зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Комісія у складі: заступника начальника управління Головного слідчого управління Державного бюро розслідувань Кучерука В.С., начальника відділу Головного слідчого управління Державного бюро розслідувань Зінорука М.М., заступник начальника відділу Головного слідчого управління Державного бюро розслідувань, кандидат юридичних наук Стратонова С.Ю., склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження Бруско Костянтина Мирославовича на тему: «Розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва» зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

Заступник начальника управління
Головного слідчого управління
Державного бюро розслідувань

Віталій КУЧЕРУК

Начальник відділу
Головного слідчого управління
Державного бюро розслідувань

Максим ЗІНОРУК

Заступник начальника відділу
Головного слідчого управління
Державного бюро розслідувань,
кандидат юридичних наук

Станіслав СТРАТОНОВ

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник Голови Національної
поліції України – начальник
Головного слідчого управління
доктор юридичних наук, доцент
Заслужений юрист України

Максим ЦУЦКІРІДЗЕ

АКТ

впровадження у практичну діяльність результатів дисертаційного дослідження Бруссо Костянтина Мирославовича на тему: «Розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва» зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Комісія у складі: начальника відділу ГСУ НП України доктора юридичних наук, доцента Шевчишена А. В., заступника начальника відділу ГСУ НП України кандидата юридичних наук Черненка О. О., заступника начальника відділу ГСУ НП України Жерняка С. М. склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження Бруссо Костянтина Мирославовича на тему: «Розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва» зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

**Начальник відділу
ГСУ НП України
доктор юридичних наук, доцент**

Артем ШЕВЧИШЕН

**Заступник начальника відділу
ГСУ НП України**

Сергій ЖЕРНЯК

**Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук**

Олександр ЧЕРНЕНКО

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Донецького державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент

О.М. КУРАКІН

«19» липня 2021 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
Бруссо Костянтина Миколайовича на тему: «Розслідування
корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері
житлового будівництва» в освітній процес Донецького державного
університету внутрішніх справ**

Комісія у складі:

голова комісії: начальник начально-методичного відділу Гапонюк О.І.

Члени комісії:

декан факультету №1, к.юрид.наук, проф. Волобуєва О.О.;

декан факультету №3, к.юрид.наук, доц. Буга В.В.

склала цей акт про те, що результати наукового дослідження Бруссо Костянтина Миколайовича на тему: «Розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва», поданого на здобуття науковою ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, використовуються в освітньому процесі Донецького державного університету внутрішніх справ при викладанні навчальних дисциплін «Криміналістика», «Кримінальний процес», «Розслідування окремих видів злочинів» та «Доказування у кримінальному провадженні». Доповнення, внесені автором до лекційних матеріалів із зазначених тем підготовлені на достатньому теоретичному та методичному рівні та ґрунтуються на результатах проведеного автором глибокого дослідження чинного законодавства та практики його реалізації, у зв'язку з чим можуть бути впроваджені в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ, а також використані у науково-дослідній роботі курсантів, студентів та слухачів.

В якості наукових джерел в лекціях рекомендовано такі публікації дисертанта:

1. Бруссо К. М. Особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва. *Право та державне управління*. 2019. № 2. Т. 1. С. 280–286.

2. Бруссо К. М. Криміналістична характеристика особи злочинця, який вчиняє корупційні кримінальні правопорушення у сфері житлового будівництва. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 476–479.

3. Kostiantyn Brusso. Use of materials of operative-search activity in criminal proceedings concerning corruption criminal offenses which are committed in the sphere of housing construction. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 8(36). Vol. 1. S. 163–169.

4. Бруссо К. М. Теоретичні основи формування методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 550–553.

5. Бруссо К. М. Способи вчинення корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 4. С. 142–148.

6. Бруссо К. М. Загальна характеристика корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2021. № 51. С. 120–128.

Голова комісії:

начальник навчально-методичного відділу

О.І. Гапонюк

Члени комісії:

декан факультету №1,
к.юрид.наук, проф.

О.О. Волобуєва

декан факультету №3,
к.юрид.наук, доц.

В.В. Буга

Додаток Б

Зведені дані вивчення кримінальних проваджень щодо привласнення та розтрати бюджетних коштів у сфері житлового будівництва
(всього досліджено 141 кримінальне провадження за 2015–2020 рр.)

- 1. Кількість епізодів злочинної діяльності:**
 - 1) один епізод – 88 (58,89 %)
 - 2) декілька епізодів – 61 (41,11%)
- 2. Провадження за кількістю обвинувачених:**
 - 1) одна особа – 94 (61,87%)
 - 2) дві особи – 47 (19,06 %)
- 3. Громадянство особи, яка вчинила злочин:**
 - 1) українець – 138 (99,29 %)
 - 2) іноземний громадянин – 3 (0,71 %)
- 4. Стать особи, яка вчинила злочин:**
 - 1) жінка – 43 (30,87 %)
 - 2) чоловік – 98 (69,13 %)
- 5. Національність:**
 - 1) українець – 99 (75,11%)
 - 2) інші національності – 42 (24,89%)
- 6. Місце народження особи, яка вчинила злочин:**
 - 1) місто – 76 (59,32 %)
 - 2) селища і села – 65 (40,68 %)
- 7. Сімейний стан особи, яка вчинила злочин:**
 - 1) перебуває в шлюбі – 120 (84,92 %)
 - 2) не перебуває в шлюбі – 21 (15,08 %)
- 8. Наявність на утриманні дітей у особи злочинця:**
 - 1) одна дитина – 58 (42,82 %)
 - 2) дві і більше дитини – 45 (34,57 %)
 - 3) дітей на утриманні не має – 38 (22,62 %)
- 9. Відомості про судимість особи, яка вчинила злочин:**
 - 1) раніше не судимий – 126 (86,77%)
 - 2) раніше судимий – 12 (12,09%)
 - 3) судимість знята та погашена – 0 (0%)
 - 4) відомості не зазначені – 3 (1,14%)
- 10. Перебування на обліку особи, яка вчинила злочин:**
 - 1) не перебувають – 141 (100 %)
 - 2) перебуває на обліку у лікаря-психіатра – 0 (0 %)
 - 3) перебуває на обліку у лікаря-нарколога – 0 (0 %)
- 11. Працевлаштування особи, яка вчинила злочин:**
 - 1) офіційно працює – 141 (100 %)
 - 2) працює не офіційно – 0 (0 %)
- 12. Освітній рівень особи, яка вчинила злочин:**

- 1) початкова загальна освіта – 0 (0 %)
- 2) професійно-технічна освіта – 4 (1,28 %)
- 3) вища освіта – 137 (98,86 %)

13. Посада особи, яка вчинила злочин:

- 1) начальник житлово-будівельної організації – 16 (11,1%)
- 2) інспектор контрольно-ревізійної служби – 21 (16,5%)
- 3) бухгалтер – 16 (11,52%)
- 4) державний службовець – 29 (21,48%)
- 5) заступник директора, начальника – 59 (42,52%)

14) Грошові кошти були виділені для:

- 1) капітального ремонту об'єкту – 10 (8,26%)
- 2) будівельно-монтажних робіт – 7 (5,62%)
- 3) проведення покрівельних робіт – 13 (8,96%)
- 4) реконструкції об'єкту – 17 (12,13%)
- 5) будівельних робіт доріг – 9 (7,38%)
- 6) надання послуг по поточному ремонту приміщення – 13 (9,14%)
- 7) організації ЖКГ – 13 (9,31%)
- 8) ремонту об'єктів комунального господарства – 15 (10,72%)
- 9) ремонту об'єктів соціально-культурного призначення – 12 (8,44%)
- 10) ремонту житлових будинків – 9 (7,91%)
- 11) ремонту доріг місцевого значення – 18 (12,13%)

15. Слідчі (розшукові) дії та заходи забезпечення кримінального провадження, які проводяться під час розслідування даного виду злочинів:

- 1) відсторонення від посади (ст. 154 КПК України) – 12 (8,14%)
- 2) тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 159 КПК України) – 123 (73,37 %)
- 3) тимчасове вилучення майна (ст. 167 КПК України) – 43 (29,9 %)
- 4) арешт майна (ст. 170 КПК України) – 4 (3,13%)
- 5) допит (ст. 244 КПК України) – 83 (63,14 %)
- 6) проведення допиту в режимі відеоконференція (ст. 232 КПК України) – 4 (2,52 %)
- 8) огляд місця події (ст. 237 КПК України) – 6 (4,71 %)
- 9) обшук 43 – (30,22%)
- 10) експертизи та позапланові перевірки (ст. 242 КПК України) – 56 (39,78%)

Додаток В

**Зведені дані анкетування 129 слідчих та 160 оперативних працівників
Національної поліції з питань привласнення та розтрати коштів
у сфері житлового будівництва**

Питання та варіанти відповідей	К-сть	%
<i>1. Кримінальні правопорушення, які передбачені ст.191 КК України були розкриті при безпосередній участі респондента в кількості:</i>		
1.1 До 10;	287	41,9
1.2 10 – 20;	100	31
1.3 Більше 20.	88	27,3
<i>2. Спеціалізація працівників Національної поліції України щодо протидії привласнення та розтрати бюджетних коштів:</i>		
2.1 Виділення співробітника;	187	65,2
2.2 Створення групи.	101	35,2
<i>3. Привласнення та розтрата бюджетних коштів вчинювалися:</i>		
3.1 Однією особою;	12	4,2
3.2 Групою осіб;	208	72,5
3.3 Організованою групою осіб.	67	23,3
<i>4. Категорії суб'єктів бюджетного процесу, які є найбільш криміногенними (з точки зору участі у вчиненні розкрадань):</i>		
4.1 начальник житлово-будівельної організації	202	70,4
4.2 Керівники місцевих органів – по місцевим бюджетам	228	79,4
4.3 директори об'єктів будівництва	253	88,2
4.4 Керівники районних органів по місцевим бюджетам	251	87,5
4.5 Інші службові особи (не керівники, які одержують цільові бюджетні кошти – головні бухгалтери, керівники об'єктів фінансово-економічних підрозділів)	123	42,9
4.6 Службові особи контролюючих органів.	11	3,8
<i>5. Чинники, що сприяють вчиненню привласнення та розтрати на об'єктах житлового фонду:</i>		
5.1 Високий рівень латентності розкрадань;	267	93
5.2 Економічне та соціальне реформування, формування органів та законодавчої бази, а відповідно послаблення соціального контролю;	137	47,7
5.3 У нових умовах господарювання власність держави є недостатньо захищеною;	67	23,3
5. Структура розкрадань якісно змінилася внаслідок зміни співвідношення між державною, колективною та приватною власністю, появи нових видів обліку, звітності, зміни умов господарювання;	53	18,5
5.5 Привласнення, розтрата у сфері будівництва житла має свою специфіку, свої способи та форми;	138	48,1

5.6 Положення розроблених та опрацьованих раніше методик розкриття привласнень та розтрат бюджетних коштів застаріли та фактично не можуть бути застосовані на практиці.	63	21
<i>6. Особливості притаманні кримінальним правопорушенням, що вчинюються на об'єктах житлово-будівельної сфери, які впливають на ефективність досудового розслідування:</i>		
6.1 Об'єкти бюджетної сфери діють в різних галузях економіки що обумовлює необхідність для слідчих мати знання широкого спектру з різних профільних систем	69	24
6.2 У вчиненні привласнення та розтрати приймають участь керівники, що обумовлює можливість використання ними корумпованих зв'язків при притягненні до відповідальності	201	70
6.3 У вчиненні привласнення та розтрати бюджетних коштів приймають участь працівники фінансових підрозділів, знання яких дозволяють приховувати сліди злочинів та обумовлюють їх латентність	203	70,7
6.4 Привласнення та розтрати коштів вчинюються кількома особами у зговорі, що обумовлено необхідністю розподілу ролей (наприклад, керівник отримує кошти, фінансист складає кошторис, касир підробляє документи тощо)	212	73,9
6.5 Привласнення та розтрати бюджетних коштів та супутні йому службові злочини відносяться до тяжких та особливо тяжких, що надає можливість застосовувати весь арсенал сил та засобів СРД та НСРД, в тому числі і спеціальні технічні заходи, що обмежують конституційні права громадян	198	69
6.6 На етапі перевірки первинної інформації не завжди є підстави для ініціювання проведення ревізій	129	44,9
6.7 Складно ініціювати позапланову ревізію, якщо планова проведена раніше, або повинна бути проведена пізніше (на протязі кварталу)	164	57,1
6.8 Обіг коштів регулюють ідентичні нормативні акти, система роботи окремих ділянок об'єкта схожа, а отже способи вчинення кримінальних правопорушень теж повторюються	183	63,8
6.9 Спосіб вчинення, що обирається службовою особою, залежить від умов, які що об'єктивно впливають на всі об'єкти житлово-будівельної сфери	193	67,2
6.10 Привласнення та розтрати коштів, залишають схожі сліди тому, знаючи способи та умови, за яких вони були вчинені, можна, при виявленні, бути впевненими, що сліди (в документах) будуть аналогічними, а характер, місце знаходження і навіть вид документів будуть повторюватися	232	71,9
6.11 Кожен конкретний спосіб вчинення привласнення та розтрати бюджетних коштів складається з ряду взаємопов'язаних, взаємообумовлених та послідовних дій	239	83,3

6.12 Окремі з об'єктів житлово-бюджетної сфери є більшш криміногенними ніж інші з точки зору умов привласнення та розтрат	200	69,7
6.13 Окремі з напрямів фінансування є більшш криміногенними ніж інші;	189	65,9
6.14 Певним видаткам притаманні певні способи вчинення кримінальних правопорушень	154	53,7
6.15 Існуюча державна система протидії привласнення та розтрати бюджетних коштів є найбільш розвиненою (у порівнянні з іншими видами злочинів);	43	15
6.16 Існуюча система контролю за дотриманням бюджетного законодавства недосконала і недостатньо ефективна;	186	64,8
6.17 У ряді державних органів дублюються повноваження щодо контролю житлово-будівельного процесу взагалі (та за рухом коштів зокрема – як наслідок деякі ланки руху коштів або взагалі не контролюються або контролюються громадськими організаціями чи одержувачами);	177	61,7
6.19 У державних органів відсутній єдиний узгоджений підхід щодо протидії злочинній діяльності пов'язаної з привласнення та розтрати коштів, і як наслідок, їх взаємодія або практично відсутня, або знаходиться на невиправдано низькому рівні.	190	66,2
<i>7. Взаємодія здійснювалася з державними органами:</i>		
7.1 Рахункова палата;	12	4,2
7.2 МФУ;	32	11,2
7.3 ДАСУ;	189	65,9
7.4 Регіональні та місцеві фінансові органи;	101	35,2
7.5 Держкомстат;	12	4,2
7.6 Міністерство праці та соціальної політики;	108	37,6
7.7 Міністерство економіки;	59	20,6
7.8 ДПСУ;	86	30
7.9 Органи прокуратури;	233	81,2
7.10 Тендерна палата;	14	4,9
<i>8. Рівень криміногенності етапів обігу коштів на об'єктах житлово-комунальної сфери:</i>		
8.1 Визначення головних розпорядників, отримувачів житлово-будівельних коштів;	189	65,9
8.2 Визначення необхідності житлово-будівельних асигнувань, їх розмір та затвердження фінансового розпису;	193	67,2
8.3 Складання кошторисів та їх затвердження;	178	62
8.4 Забезпечення фінансування житлових об'єктів;	167	58,2
8.5 Взяття житлово-комунальних зобов'язань;	135	47
8.6 Безпосередньо отримання товарів, робіт та послуг;	178	62
8.7 Здійснення платежів;	183	63,8
8.8 Використання товарів, робіт та послуг на виконання	103	35,9

житлово-будівельних програм (як варіант – для утримання самої установи)		
<i>9. Елементи організації діяльності державних органів, що спрямовані на обмеження (та мінімізацію) можливостей привласнення та розтрати житлово-будівельних коштів:</i>		
9.1 Розрахунок та доведення до відома зацікавленим особам обсягів коштів, на використання яких вони мають право	109	38
9.2 Застосування методу нормування, тобто, визначення граничного обсягу коштів залежить не від суб'єктивної думки розпорядника, а від об'єктивних факторів – єдиних норм витрат на одну розрахункову одиницю	195	67,9
9.3 Застосування матеріальних норм у сукупності з фінансовими	103	35,9
9.4 Бухгалтерський облік операцій з коштами, що надає можливість порівняння певних фінансових операцій в різних житлово-будівельних установах і, відповідно, визначення таких, які відрізняються від загальної схеми (що може свідчити про ознаки розкрадання);	185	64,5
9.5 Облік матеріальних цінностей (придбаних за кошти) здійснюється за правилами, однакоvim для всіх об'єктів бюджетного фінансування;	163	56,8
9.6 Система контрольно-ревізійної (аудиторської) діяльності.	234	81,5
<i>11. Найбільш поширеними формами взаємодії з іншими правоохоронними органами (підрозділами Національної поліції) :</i>		
11.1 Обмін інформацією;	263	91,6
11.2 Спільне проведення заходів;	199	69,3
11.3 Дача завдань;	128	44,6
11.4 Спільне планування;	121	42,2
11.5 Спільний аналіз.	23	8
<i>12. Форми взаємодії з державними контролюючими органами:</i>		
12.1 Обмін інформацією	263	91,6
12.2 Залучення спеціалістів інших відомств для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності	198	69
12.3 Участь у проведенні спільних профілактичних заходів;	26	9,1
12.4 Спільний аналіз	23	8
<i>13. Найбільш ефективна взаємодія з державними органами:</i>		
13.1 Міськдержадміністрація	54	18,8
13.2 ДАСУ	123	42,9
13.3 ДФІУ	263	91,6
<i>14. Ефективність взаємодії з іншими відомствами:</i>		
14.1 Задовільна;	250	87,1
14.2 Незадовільна.	37	12,9
<i>15. Недоліки щодо розстановки сил та засобів підрозділів Національної поліції України:</i>		

15.1 Зменшення кількості особового складу;	234	81,5
15.2 У функціональних обов'язках особового складу не закладається принцип взаємної заміни	201	70
15.3 Планами не передбачається здійснення аналізу стану криміногенної ситуації у сфері житлового будівництва	189	65,9
15.4 Відсутність систематичного механізму отримання відомостей з державних контролюючих органів практично унеможливує здійснення об'єктивного аналізу стану криміналізації сфери витрат, суттєво обмежує можливості оперативного їх супроводження;	267	93
15.5 Супроводження витрат зводяться до направлення одиничних запитів, які практично не впливають на стан криміногенної обстановки	201	70
15.6 Відсутність реального аналізу стану суспільно-економічних відносин у сфері житлового будівництва призводить до розпорошення зусиль шляхом відпрацювання ряду суб'єктів господарювання, відбір для перевірок яких, ніяким чином не відображає реального ступеню криміналізації тих чи інших напрямків бюджетних витрат;	253	88,2
15.7 Наявний некомплект особового складу призводить до суттєвого зниження ефективності слідчо-оперативно-службової діяльності та якості вжитих заходів;	234	81,5
15.8 Відсутність належного кадрового забезпечення призводить до комплектування підрозділів за рахунок «випадкових» осіб по залишковому принципу, внаслідок чого специфіка житлово-будівельного законодавства, оволодіння методами та прийомами виявлення злочинних проявів у цій сфері залишається поза увагою;	234	81,5
15.9 Постійний «кадровий голод» і, як наслідок, надмірне завантаження діючих працівників	263	91,6
<i>20. Найбільш ефективною організаційно-тактичною формою протидії привласнення та розтрата бюджетних коштів є:</i>		
20.1 Досудове розслідування;	86	30
20.2 Контроль з боку вищестоящих органів	201	70

Додаток Д

Список публікацій здобувача

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бруссо К. М. Особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва. *Право та державне управління*. 2019. № 2. Т. 1. С. 280–286.

2. Бруссо К. М. Криміналістична характеристика особи злочинця, який вчиняє корупційні кримінальні правопорушення у сфері житлового будівництва. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 476–479.

3. Kostiantyn Brusso. Use of materials of operative-search activity in criminal proceedings concerning corruption criminal offenses which are committed in the sphere of housing construction. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 8(36). Vol. 1. S. 163–169.

4. Бруссо К. М. Теоретичні основи формування методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 550–553.

5. Бруссо К. М. Способи вчинення корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 4. С. 142–148.

6. Бруссо К. М. Загальна характеристика корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2021. № 51. С. 45-52.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Бруссо К. М. Взаємодія оперативних підрозділів з суб'єктами недержавного сектору безпеки у протидії корупційним кримінальним правопорушенням, які вчиняються в сфері житлового будівництва. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку* : матеріали міжнар.

наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 27–28 берез. 2020 р.). Запоріжжя : «Істина», 2020. С. 101–103.

8. Бруссо К. М. Поняття та сутність житла як об'єкта вчинення кримінальних правопорушень. *Проектування безпекового середовища громад: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Маріуполь, 2 лип. 2021 р.). Київ : ТОВ «Компанія ВАІТЕ», 2021. С. 44–46.